

1906 -2006

SKARABORGS VETERINÄRFÖRENING 100 ÅR

Jubileumsskrift

Denna historik över veterinär verksamhet i Skaraborgs län har sammanställts av Katarina Kjeller Jan-Olof Lindqvist och Christer Bergsten inför Skaraborgs Veterinärförenings högtidliga 100-årsjubileum 25 nov 2006.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sida
I. Skaraborgs Veterinärförening <i>Jan-Olof Lindqvist</i>	3
II. Veterinärhistoriska Museet <i>Lars Garmer</i>	7
III. Hovslagarutbildning <i>Lars-Erik Magnusson</i>	16
IV. Länsveterinärer <i>Rune Bucht och Gunnar Dahlberg</i>	22
V. Distriktsveterinärer <i>Jan-Olof Lindqvist</i>	25
VI. Djursjukhuset <i>Lars-Erik Magnusson</i>	27
VII. Djurhälsovård <i>Gunnar Bergström</i>	34
VIII. Laboratorier <i>Rune Bucht</i>	39
IX. Försöksgården <i>Bo Pehrson</i>	43
X. Svensk Avel <i>Magnus Hård</i>	53
XI. Skara Semin <i>Per Arnesson</i>	55
XII. Husdjurshygien <i>Ingvar Ekesbo</i>	57

I. SKARABORGS VETERINÄRFÖRENING 1906 – 2006

Jan-Olof Lindqvist

Föreningen bildades den 10 juni 1906 och har sedan dess kontinuerligt varit verksam med kortare uppehåll, tre år under första världskriget. Föreningens förste ordförande blev Wilhelm Hallander. Stadgar antogs vid sammanträde den 26 maj 1907 och den första paragrafen anger:

Föreningens syfte är att åstadkomma en närmare sammanslutning mellan länets veterinärer och årligen föra dem tillsammans för diskussion om frågor av veterinärt intresse, att tillgodose medlemmarnas ekonomiska intresse och verka för en god kamratanda.

Ur stadgarnas första paragraf har ”att tillgodose medlemmarnas ekonomiska intresse” borttagits men för övrigt gäller förutsättningarna och av äldre protokoll framgår att föredrag med mera vid Föreningens sammankomster fyllt en viktig roll för fortbildning av veterinärer. Tiderna förändras och fortbildning tillgodoses på annat sätt. Numera har vi som regel två möten per år med program som är mer allmänna än utbildande i den veterinära sfären. Mestadels är även familje- medlemmarna inbjudna. Även om många av oss är verksamma inom vitt skilda områden tror vi att denna form av samvaro skall intressera medlemmarna och ”verka för en god kamratanda”.

De första 60 åren har före detta distriktsveterinären och dåvarande ordföranden Ingvar Bjurström sammanfattat i en skrivelse betitlad Skaraborgs läns Veterinärförening 60 år. I denna jubileumsskrift kommer jag att göra en sammanställning av möten och föredrag under de senaste 40 åren. Dessutom kommer kollegor inom olika veterinära verksamheter att sammanfatta hur arbetsuppgifter förändrats i takt med modern och snabb samhällsutveckling.

Föreningens sammankomster 1967 – 2006

13 nov 1966 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Överveterinär G.Ganting, JFB: Synpunkter på parésproblemets ekonomiska betydelse, laborator B.Henricson, KVH: Genetiska aspekter på den planerade parésundersökningen och docent G.Jönsson, Skara: Praktiska detaljer om undersökningens uppläggning.

27 maj 1967 Värmöte. St. Bjurums slott.

18 nov 1967 Årsmöte. Veterinärinrättningen. VMD B.Henricson: Preliminär rapport över parésundersökningen, som nu pågått i snart ett år. Lab.vet Olle Nilsson, SVA: Parasiter hos svin och nöt.

30 april 1968 Värmöte. St.Bjurums slott.

13 maj 1968 Stort upplagt veterinärt informationsmöte för ny landshövding, Karl Fritiofsson.

23 nov 1968 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Överveterinär John Munthe förlänas hedersledamotskap. Länsveterinär Sven Svensson väljs till ordförande. Apotekare Peder Kring, Köpenhamn: Nyare undersökningar om A-vitamin.

14 maj 1969 Värmöte. Veterinärinrättningen i Skara. Chefveterinär Fritiof Löfstedt tilldelas Föreningens förtjänstmedalj.

23 nov 1969 Årsmöte. Stadshotellet i Skara. VMD B.Henricson redovisar parésundersökning.

23 maj 1970 Vårsammanträde. Billinge hus i Skövde. Distr.vet. Ingvar Bjurström och överveterinär Åke Hornvall tilldelas Föreningens förtjänstmedalj.

13 nov 1970 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Docent Kjell Martinsson: Gammaglobuliner och immunterapi hos smågrisar.

21 maj 1971 Värmöte. Stadshotellet i Skara. Länsveterinär Hans Carlquist tilldelas Föreningens förtjänstmedalj.

- 26 nov 1971 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Docent Göran Löfroth: Toxikologi och miljövard – några synpunkter.
- 27 maj 1972 Vårnöte. Veterinärinrättningen.
- 24 nov 1972 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Veterinärrådet Bengt Ehn: Veterinärerna i Lantbruksstyrelsen. Erfarenheter. Framtidsvyer.
- 12 maj 1973 Vårnöte. Veterinärinrättningen. VMD Lennart Bäckström: Min doktorsavhandling i ord och toner.
- 8 dec 1973 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Docent Bo Pehrson: Nya rön om våmmen.
- 29 nov 1974 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Veterinärrådet Bengt Henricson: Läget beträffande datajournalförsöket över hela landet. Forskarassistent Bengt Vilson: Utredning om hur datajournalssystemet skall utnyttjas.
- 21 nov 1975 Årsmöte. Institutionen för Husdjurshygien. Platschef Fritiof Löfstedt förlänas hedersledamotskap. Distr.vet. Yngve Glimåker: Törebodaviking i Västerled, (Danmarksresa).
- 14 maj 1976 Vårnöte på Institutionen för Husdjurshygien. Landsantikvarie Sven Axel Hallbäck kåserar om figurer han mött i Västergötland..
- 26 nov 1976 Årsmöte. Institutionen för Husdjurshygien. Länsveterinär Sven Svensson förlänas hedersledamotskap. Chefveterinär Ivar Dyrendahl tilldelas föreningens guldmedalj. Hans Carlquist håller föredrag om sina erfarenheter vid FN-styrkan i Gaza.
- 23 april 1977 Vårnöte tillsammans med Sydvästra Sveriges Veterinärförening. Försöksgården. Överläkare Erik Bartholdsson, docent Göran Westin från Kärnsjukhuset i Skövde samt Ingvar Ekesbo och Bo Algers från Institutionen för Husdjurshygien: Stress hos människor och djur.
- 11 nov 1977 Årsmöte. Distr.vet. Yngve Glimåker: Berättelse om studieresa två till England. Apotekare Thore Wåborg: Den immunologiska bakgrunden till vaccination.
- 24 nov 1978 Årsmöte. Distr.vet. Ingvar Bjurström förlänas hedersledamotskap. Distr.vet. Olle Hellgren: Resa till England och Skottland för att studera klövsjukdomar.
- 31 mars 1979 Vårnöte förlagt till Peter Hernqvistagen. Professor Sten Erik Olsson, överläkare Bjarne Lindén och docent Bengt Lindhé: Osteochondros hos djur och människor. Kåseri av distr.vet. Ingvar Bjurström: Veterinärmedicinen i filatelen.
- 30 nov 1979 Årsmöte. Docent Bengt Lindhé: Datajournalernas användning inom det praktiska avelsarbetet.
- 22 mars 1980 Vårnöte förlagt till Peter Hernqvistdagen: Selenets vara eller icke vara.
- 14 nov 1980 Årsmöte. Ingvar Ekesbo väljs till ordförande. Besiktningsveterinär Lars Brattberg: Min tid i Afganistan.
- 13 nov 1981 Årsmöte. 75 årsjubileum. Överdirektör Alf Wallin: Orientering om djurhälsoutredningen. Professor Ingvar Ekesbo håller ett annorlunda tal till den 75-årsjubilerande Föreningens medlemmar, där Sverige och trakten vid tiden för Föreningens bildande beskrivs. Till kaffet underhåller distr.vet. Håkan Bremer med: En djupdykning i protokolls-boken för Föreningen under 75 år.
- 26 nov 1982 Årsmöte. Besiktningsveterinär Lars Brattberg: Afganistan, motståndsrörelsen, muselmaner och mattor.
- 27 sept 1983 Årsmöte. Institutionen för Husdjurshygien. Forskarassistent Lennart Andersson: Olika corticosteroiders effekt vid acetonemi. Distr.vet. Jan-Olof Lindqvist: Distrikts-veterinärernas organisation.
- 24 mars 1984 Vårnöte. Institutionen för Husdjurshygien. Chefveterinär Ivar Dyrendahl förlänas hedersledamotskap.
- 29 sept 1984 Årsmöte. Skara Semin, Örnros. Docent Bengt Lindhé redogör kort för företagets organisation, målsättning och avelsmetoder. Kollegorna Margareta och Magnus Håard visar spermialaboratoriet och redogör för verksamheten där. Birgitta Ekengren-Pettersson kåserar om sin resa till Egypten.

- 16 mars 1985 Vårmöte. Stadshotellet i Skara. Samarrangemang med Peter Hernqvistdagen över ämnet Beteende vid hälsa och sjukdom.
- 3 nov 1985 Årsmöte. Axevalla Travbana Länsveterinär Bengt Tidblad väljs till ordförande. Arrangemanget blir till en familjefest och Lars Garmer berättar om banveterinär- arbetet.
- 22 mars 1986 Vårmöte. Stadshotellet i Skara.
- 21 nov 1986 Årsmöte. Stadshotellet i Skara. Samarbetet med Veterinärinrättningen i samband med Peter Hernqvistdagen föreslås upphöra och beslut därom tas. Avdelningsdirektör Olle Hellgren kåserar intressant och engagerande om veterinärmedicinen inom filatelin.
- 29 aug 1987 Sensommarmöte. Institutionen För Husdjurshygien. Guidat besök på Läns museet med utställning av Acke Åslund. Veterinär Pal von Szokolay: Fria radikaler och deras medicinska betydelse. Professor Roger Kelly: Toxological and other veterinary problems in Australia..
- 20 nov 1987 Årsmöte. Institutionen för Husdjurshygien. Distr.vet. Nils Holmgren: Myoglobinbestämning vid muskelskada hos paréskor, tying-up hos hästar och stress hos slaktsvin. Veterinär Kerstin Plym Forshell: Veterinärförbundets demokratifrågor.
- 13 juni 1988 Försommarmöte. Läns museet i Skara. Länsantikvarie Sven-Axel Hallbäck: Bo Beskows konst med särskild tonvikt på kyrkfönstren.
- 29 okt 1988 Årsmöte. Håkans Mink, Marum. Veterinär Lena Englund: Pälsdjuren och djurskyddet. Statsveterinär Torbjörn Mejerland: Pälsdjurens närmiljö och den dagliga tillsynen.
- 16 sept 1989 Sensommarmöte. Kållandsö. Utflykt till Lurö. Lennart Rask berättar om fiskodling.
- 30 nov 1989 Årsmöte. F7 Såtenäs. Lars Garmer väljs till ordförande. Föredrag om flygvapnet samt attackplanet Viggen.
- 11 maj 1990 Vårmöte. Skara Sommarland. Visning av Gösta Karlsson.
- 22 nov 1990 Årsmöte. Skara Djursjukhus. Klinikveterinärerna Anne Nilsson: Akupunktur och Henrik Nyberg: Ultraljud. Chefveterinär Eva Gustavsson: Noskvalster. VMD Björn Sandgren: Osteochondros på häst.
- 1 juni 1991 Försommarmöte. Alebäcks Stuteri. Peter Björnsson förevisar stuteriet och aktuella hingstar. Distr.vet. Lars Garmer informerar om den veterinära verksamheten.
- 5 dec 1991 Årsmöte. Veterinärinrättningen. Föreningen firar 85 år. Länveterinär Bengt Tidblad förlänas hedersledamotskap. Professor Lennart Bäckström kåserar i ord och ton om 13 år i USA. Kvällens värd Sven Säll från Pfizer berättar om 40 år i samarbete med veterinärkåren.
- 11 juni 1992 Sommarmöte. Erikstorp. Barberque. Veterinär Lennart Blomgren presenterar sin affärsidé: Vindkraftverk.
- 11 dec 1992 Årsmöte. Stadshotellet i Skara. Länsveterinär Bengt Vilson: Aktuell veterinärutredning. Veterinärerna Christer Bergsten och Bengt Rosberg: Reseberättelse från Indien.
- 23 febr 1993 Stadshotellet i Skara. Veterinärerna Vita Bude och Armands Veides: Veterinärers arbetsförhållanden i Lettland före och efter frigörelsen från Sovjetunionen.
- 9 juni 1993 Försommarmöte, St. Torpa, Segerstad. Carl von Döbelns födelsehus. Föredrag av Björn Lippold.
- 1 dec 1993 Årsmöte. Husdjurshygien i Skara. Professor Ingvar Ekesbo förlänas hedersledamotskap, och ger en exposé över sin yrkesverksamma bana.
- 9 juni 1994 Vårmöte. Bjertorps travbana. Ingemar Andersson, Lassagårdens Stuteri, förevisar anläggningen och informerar om travverksamheten i Länet. Middag på Bjertorps slott.
- 8 dec 1994 Årsmöte. Billingehus i Skövde. Länsveterinär Bengt Vilson väljs till ordförande. Åke Adolfsson och medarbetare förvisar Skövde Djurklinik.
- 31 maj 1995 Försommarmöte. Försöksgården. VMD Björn Sandgren: Pågående forskning om nya läkemedel hos Bayer. Besök på medeltidsutställningen på Skaraborgs Läns museum där Fröslundasköldarna kunde beskådas.

- 6 dec 1995 Årsmöte. Djursjukhuset i Skara. Klinikchef Karin Bredelius och medarbetare förvisar Djursjukhusets verksamhet.
- 21 jan 1996 Seminarium. Föreläsningssalen, SLU. Professor David Ingvar och Docent Anders Forslid: Smärta hos människor och djur.
- 6 juni 1996 Vårsmöte. Rånna Försöksstation. Försöksledare Birgitta Svensson berättar om försöksverksamheten.
- 9 nov 1996 Årsmöte tillika 90-årsjubileum. Veterinärmuséet. Hedersledamoten Ivar Dyrendahl visar muséet med dess nyrenoverade utställningsrum. Under middagen på Stadshotellet högtidligt hålls Föreningens jubileum med en djupdykning i protokollböckernas värld av Håkan Bremer. Nedskrivna stolpar för hand finns bevarade.
- 11 juni 1997 Vårsmöte. Jordnära mejeri, Nygården, Hjo. Ulla Kjellander visar gården och framför allt mejeridelen.
- 27 nov 1997 Årsmöte. Djursjukhuset i Skara. Veterinär Kajsa Holmstedt väljs till ordförande. Distr.vet Jan-Olof Lindqvist: Reseberättelse från USA. Klinikveterinär Lena Svendenius: Erlichios hos häst, hund och katt.
- 4 juni 1998 Vårsmöte. Sjötorps gård i Larv. Carl-Eric Gustavsson förevisar den imponerade hjortuppfödningen.
- 25 nov 1998 Årsmöte. Veterinärmuséet. Björn Sederblad, chef för statens distriktsveterinärer, informerar om den nya organisationen.
- 15 juni 1999 Vårsmöte. Axevalla Travbana. Dag Stenbrink förevisar anläggningen samt Djursjukhusets filial. Banveterinär Björn Sandgren: Veterinärens roll under en tävlingsdag. Lars Garmer sammanfattar travsporten med orden: Tro, Hopp, Kärlek och Sorgearbete.
- 10 dec 1999 Vintermöte. Osterian, Falbygdens Ost. Ord årsmöte framflyttas till våren 2000.
- 25 maj 2000 Årsmöte 1999-2000. Besök på Munkängarna och Växthusen vid Hällekis Säteri.
- 10 maj 2001 Vår och årsmöte. Smedjan SLU Veterinär Lena Stengärde: En japansk veterinärs vardag. Mitt besök i Japan.
- 28 nov 2001 Höstmöte. Djursjukhuset i Skara. Besiktningveterinär Leif Skarhed inf. om den nya svinslakten i Skara. Klinikveterinär Viveca Mattesson: Ögonsjukdomar och deras behandling. Klinikveterinärerna Anne Nielsen och Karin Bredelius förevisar akupunktur som smärtlindring.
- 23 maj 2002 Vårsmöte. Strutsfarmen i Broby. Lennart Krantz visar oss runt på gården.
- 28 nov 2002 Höst och årsmöte. Stadshotellet i Skara. Distr.vet. Lars Garmer förlänas hedersledamotskap. Förslag till nya stadgar presenteras och antas. Veterinär Cecilia Roepstorff informerar om veterinära läkemedel i framtiden.
- 5 juni 2003 Vårsmöte. Svensk Avel, Örsro. Chefveterinär Magnus Håård informerar om verksamheten och förevisar tjurställarna.
- 25 nov 2003 Höst och årsmöte. forskningshuset SLU i Skara. Generaldirektör Matz Hammarström och Professor Linda Keeling informerar om Djurskyddsmyndigheten.
- 3 juni 2004 Vårsmöte. Vikens Försöksgård. Docent Birgitta Larsson berättar om verksamheten vid Viken samt om embryotransfer och förväntade avelsfördelar därav.
- 2 dec 2004 Årsmöte. Forskningshuset SLU i Skara. Platschefen vid SLU, Margareta Stigsson, informerar om att Blå Stjärnan övertar driften av Smådjurskliniken samt att AB Trav och Galopp övertar Hovslagarskolan och Hästkliniken.
- 24 maj 2005 Vårsmöte. Gammalruds Brygga vid sjön Viken. Veterinär Lennart Blomgren visar vallning av får.
- 22 nov 2005 Årsmöte. forskningshuset SLU i Skara. Veterinär Mark Strandell väljs till ordförande. Klinikveterinär Henrik Nyberg förevisar magnetröntgenanläggningen samt digitalröntgen vid BIS, Bilddiagnostik i Skara, som samägs av Blå Stjärnan och AB Trav och Galopp. Länsveterinär Ingrid Eilerts: Länsveterinärernas arbetsuppgifter. Docent Christer Bergsten: Aktuell forskning kring klövhälsa på mjölkkor.
- 31 maj 2006 Vårsmöte. Stuteri Palema. Veterinär Maria Edshammar informerar om arbetet som stuteriveterinär. De berömda hingstarna Alf och Gidde Palema förevisas.

II. VETERINÄRHISTORISKA MUSEET I SKARA

Lars Garmer

Bakgrund

1949 bildades Rådet för veterinärhistorisk och biografisk forskning (Rådet) inom Sveriges Veterinärförbund. Rådets uppgift var att insamla och studera material ur veterinärhistoriskt intresse samt att verka för publicering av artiklar inom detta ämnesområde. Initiativtagare var Nils Lagerlöf, som också blev dess förste ordförande, och Willy Hallgren, båda med ett utomordentligt stort kunnande i veterinärhistoriska frågor. Rådets över ett hundra utgivna artiklar har under åren publicerats i Medlemsbladet för Sveriges Veterinärförbund, sedermera Svensk Veterinärtidning. De har också utgivits i två samlingsband.

Redan innan Veterinärhistoriska museet i Skara (VHM) inrättades, insamlade Rådet föremål och arkivalier som bland annat genom Hallgrens försorg förvarades i olika utrymmen vid dåvarande Veterinärinrättningen i Skara.

Man började så diskutera om det vore möjligt att inrätta ett veterinärhistoriskt museum och kom snart till den insikten att ett sådant i så fall borde förläggas till Skara där den svenska veterinärmedicinen har sin vagga. Utrymmet här tillåter inte ens en kortfattad beskrivning av Veterinärinrättningens historia, litteratur i detta ämne finns att tillgå för den intresserade, men i korthet skall nämnas att Peter Hernquist, sedan han fått Gustaf III:s uppdrag 1775 att upprätta en veterinär inrättning i Skara för utbildning av djurläkare, lät uppföra den så kallade Brogårdsbyggnaden. Denna brann ned till grunden 1802 men återuppbyggdes och inrymmer nu det Veterinärhistoriska museet. (VHM)

Andra byggnader av historiskt intresse inom dåvarande Veterinärinrättningens område är sjukstallet från 1862 som numera inrymmer Blå Stjärnans smådjursjukhus, den före detta smedjan med hovslagarskola från 1880 som numera är som studentkårhus och djursjukvårdarskola, den så kallade östra flygeln som uppfördes i början på 1800-talet och den vitreverterade mindre byggnaden nordost om Brogårdsbyggnaden som inrymmer det antika Hernquistbiblioteket och som uppfördes 1908. I detta bibliotek förvaras äldre värdefull veterinärmedicinsk och annan naturvetenskaplig litteratur ända från 1500-talet. Biblioteket innehåller även de delar av Peter Hernquists omfattande bibliotek som inte förstördes i den ovan nämnda branden. I bibliotekets samlingar ingår 30 000 sidor handskrifter från 1700-talet och 1800-talets början varav 5.000 av Hernquists hand. Biblioteket ingår numera i SLU:s bibliotek i Skara.

Framför Brogårdsbyggnaden planterade Hernquist som vårdräd de tre askar som stormen tog julen 2003. Där finns även en minnessten över Hernquist och hans efterträdare S-A Norling, som restes 1908 av Sveriges Veterinärförbund till hundraårsminnet av Hernquists död.

Att Stockholm fortsättningsvis inte längre skulle vara huvudort för veterinärutbildningen och att man beslutat om inrättandet av en fältstation i Skara styrkte uppfattningen att även ett eventuellt veterinärhistoriskt museet skulle förläggas dit.

För att Veterinärhögskolan (VH) och sedermera SLU skulle engagera sig i projektet förutsattes att museet skulle användas för att bibringa veterinärstudenterna kännedom i veterinärmedicinens historia. Det diskuterades även en schemalagd föreläsningsserie för studenterna i ämnet.

Man hade som mål att inviga museet vid den svenska veterinärmedicinens tvåhundraårsjubileum 1975 och ett intensivt arbete tog sin början. I samband med Willy Hallgrens bortgång 1965 gjordes ett upprop bland Sveriges veterinärer och till hans minne insamlades ett betydande belopp som senare kom att utgöra grundplåten för finansieringen av museets uppbyggnad. Olika företag såsom läkemedelsfirmor och försäkringsbolag bidrog även till insamlingen, likaså ställdes så kallade AMS-medel till förfogande.

Överläggningar började 1968 mellan Rådet och företrädare för Västergötlands fornminnesförening, Västergötlands museum i Skara (VGM), dåvarande Nämnden för Veterinärinrättningen i Skara, Veterinärhögskolan, Kungliga Byggnadsstyrelsen, och Skara kommun. Även riksantikvarieämbetet och chefen för Skansen var inkopplade. Alla berörda uppmuntrade tanken på att skapa ett museum. En arbetsgrupp tillsattes under ledning av landsantikvarien vid VGM, Sven-Axel Hallbäck, och Rådets ordförande. Det fanns i inledningsskedet långtgående planer på ett samgående mellan VHM och VGM.

Brogårdsbyggnaden, som alltsedan sin tillkomst bland annat hade tjänstgjort som bostad för inrättningens föreståndare, hade sedan undervisning av veterinärelever i Skara upphört 1889, fortsatt att användas som tjänstebostad åt föreståndaren. På 1950-talet inreddes i byggnadens nedervånings östra del en samlingssal, ett sammanträdesrum samt ett kontor för platschefen och i övervåningens likaledes östra del några rum för forskning och för bostad åt djurvårdare vid Veterinärinrättningens klinik. Den övriga och större delen av huset kom att disponeras som bostad av chefveterinären vid kliniken. När denne pensionerades 1972 ställde dåvarande byggnadsstyrelsen denna del av huset till det blivande VHM:s förfogande. I de övriga utrymmena på nedervåningen fick det dåvarande veterinärbiblioteket sina lokaler.

Nu tog ett intensivt arbete sin början. Ambitionsnivån synes ha varit mycket hög. Insamlingen av föremål kom igång på allvar och John Hahn påbörjade 1973 sitt idoga arbete med att identifiera, registrera och katalogisera insamlade objekt. En talrik skara entusiastiska kollegor bildade en arbetsgrupp vars olika medlemmar, beroende på intresse och kompetens, fick ansvar för var sitt ämnesområde såsom Veterinärinrättningen i Skara, u-landsarbete, undervisning och forskning, sjukdomarnas historia, smådjurspraktik, livsmedelskontroll, artificiell insemination, hovbeslag, allmän praktik, mastitbekämpande och militärväsende. En upprustning av boskapsapoteket ägde också rum. Man hade ett nära samarbete med olika personalkategorier vid VGM. Efter stora vedermödor stod museet klart att invigas av kung Carl XVI Gustaf den 14 juni 1975 i samband med de pampiga festligheter som ägde rum i Skara vid firandet av svensk veterinärmedicins 200-årsjubileum.

Förvaltning

1976 åtog sig VGM att svara för museets rutinmässiga drift och tillhandahållandet av personal för det dagliga öppethållandet under sommarmånaderna. Samma år åtog sig Gustaf Björck att tillvidare fungera som chef för museet.

Till intendent och föreståndare för museet utsågs John Hahn 1978 och han kvarstod i denna tjänst till 1983, då 83 år gammal. Trots sin alltmer nedsatta syn fortsatte han sedan i ytterligare några år att arbeta vid museet.

En strukturerad av museets organisation var nu nödvändig. 1979 bildades Stiftelsen för Veterinärhistoriska museet. Stiftarna var Sveriges Lantbruksuniversitet och Sveriges Veterinärförbund. Veterinärförbundet överlämnade till stiftelsen återstående medel i Willy Hallgrens fond och alla insamlade föremål, vilka hittills ägts av Veterinärförbundet, överfördes till stiftelsen. Enligt stiftelseurkunden skall ” Stiftelsen ha till ändamål att insamla föremål av veterinärt intresse, äga och förvalta sådana föremål och i samband därmed väcka intresse för utvecklingen av veterinärmedicinen och veterinärväsendet”.

Stiftelsens styrelse består av två ledamöter med suppleanter utsedda av Veterinärförbundet och tre ledamöter med suppleanter utsedda av Lantbruksuniversitetet (SLU), vilka alla omväls vart tredje år. Styrelsens förste ordförande var Hans-Jörgen Hansen som efterträddes av Göran Jönsson 1997. Museets verksamhet har sedan successivt utvidgats främst vad avser publicistisk verksamhet, intervjuverksamhet och inte minst guidningar av besökande grupper.

För att tydliggöra samarbetsförhållandena mellan VHM och VGM undertecknades ett samarbetsavtal 1976. I detta konstateras först att befintliga föremål ägs av stiftelsen och att museilokalerna ägs och förvaltas av staten (SLU) och på dess bekostnad. VGM åtog sig att ansvara för erforderlig vård och underhåll samt förvaltning av befintliga föremål. VGM åtog sig även att tillhandahålla personal för öppethållande om 10 timmar per vecka och för visningar och att mot ersättning biträda med annat musealt arbete som exempelvis konservering av föremål. Detta var ett vidlyftigt åtagande som dessvärre inte kunde uppfyllas och år 2002 reviderades avtalet väsentligt.

Ett avtal upprättade också som innebar att VHM skulle tilldelas ett årligt anslag från Skara kommun och landstinget, sedermera Västra Götalandsregionen, och som skulle administreras av VGM. Anslaget skall täcka museets löpande utgifter, lön till intendenten och till sommarvikarie samt till annan tillfällig personal. Hitintills har intendenttjänsten varit besatt av pensionerade veterinärer som arbetat på halvtid och uppburit en mindre lön inom anslagets ram. Intendenten anställs av VGM i samråd med stiftelsen. Personer med så kallade lönebidrag har utgjort en betydande arbetskraftsförstärkning. Sommarvikarier har varit anställda, under 2001-2005 en högskolestuderande, Viktoria Heimersson, som utgjorde en betydande kraft.

VHM förfogar över två fonder med betydande tillgångar, nämligen Gösta Björkmans fond och Ivar Dyrendahls stiftelse. Stiftelsen VHM har också egna tillgångar av mindre format. Fonden och stiftelserna förvaltas av styrelsens ekonomiansvarige Sigvard Nilsson i samråd med Sparbanken Skaraborg. En inte oväsentlig sponsring från olika intressenter har också skett.

Upprustning

Under 1980-talet genomgick museet vissa förändringar genom en omdisponering av de permanenta utställningarna. Det största rummet, Hernquistrummet, fick en helt ny utformning liksom livsmedelsrummet. En särskild upprustning av utställningarna om Veterinärinrättningen och om den slutna djursjukvården skedde. Den intresserade hänvisas till Meddelande nr 17, "Vägledning för besökare".

1983 övertog Ivar Dyrendahl intendentskapet. Insamlandet av material hade nu nått en sådan omfattning att det började bli ohanterligt. Ivar, som var en av de första i Sverige att använda modern datateknik inom veterinärmedicinen, införskaffade datautrustning till museet och en inläggning på data av museets föremål som arkivalier, fotografier och hovbeslag vidtog. Idag är över 34 000 objekt inlagda i databasen i vilken ingår ett avancerat men nu något omodernt sökprogram.

I samband med Veterinärhögskolans omlokalisering till Uppsala flyttades och donerades ett stort antal objekt till VHM. Nämnas kan ett möblemang bestående av bord, stolar och skåp som hade följt med till Veterinärhögskolan från Veterinärinstitutet vid Karlavägen 1911. Ebbe Gerhard Forssells och John Vennerholms omfattande bensamling och Eric Åkerbloms utomordentligt värdefulla hovbeslagsamling, som omfattar över tretusen objekt, införlivades också med museets samlingar. Även instrument och olika apparater har kommit från VH.

I nuvarande hovslagarskolans föreläsningssal inrättades ett värdefullt hovbeslagsmuseum, baserat på Åkerbloms samlingar. Här finns beslag från olika tidsperioder och länder. En del består av arkeologiska fynd såsom broddar från vikingatiden, hästskor från sju århundranden påträffade vid utgrävningar vid Stora Skuggan på Djurgården och merovingiska skor från 1050 – 1150-talen, funna vid utgrävningar i Lund. Där finns hipposandaler av halm och trugor som användes när man körde på myrar för att inte hovarna skulle sjunka ned i den vattensjuka marken och sjukbeslag samt patologianatomiska preparat som åskådliggör olika hovlidanden. Sadlar, sedeltyg och ett hästskelett ingår också. Sven och Ivar Dyrendahl med hjälp av Lars-Erik Magnusson ägnade lång tid att färdigställa utställningen som blev klar 1984. Avsikten med utställningens lokalisering till föreläsningssalen var att föremålen skulle användas i utbildningen av hovslagare men för detta finns tyvärr numera endast svalt intresse.

1985 bildades Föreningen Veterinärhistoriska Museets Vänner med Bengt Nordblom som ordförande. Föreningen har till uppgift att främja museets verksamhet och utveckling.

Föreningen har under sin tjuugoettåriga verksamhet varit mycket aktiv. Den har i dagsläget cirka 430 medlemmar och stödjer museet ekonomiskt och har biträtt stiftelsestyrelsen vid insamlandet av medel för olika ändamål såsom tillfälliga utställningar och vid inköp av olika saker. För insamling av medel till det upprustningsprogram som nu påbörjats har föreningen betytt mycket. Föreningen fungerar också som idespruta inte minst genom sin fantasifulle styrelseledamot Herbert Lundström. Allmänt årsmöte hålls varje höst vid vilket föredrag och anföranden i veterinärhistoriska ämnen ofta står på programmet. Den som känner för att stödja vårt veterinärhistoriska arv rekommenderas medlemskap i föreningen.

Den 1 januari 1990 övertog Olle Hellgren intendenttjänsten. En ny dator med ett modernare program för databasen anskaffades. Insamlingen av olika objekt fortsatte med oförminskad intensitet. En förnämlig bronsstatyett föreställande två dansande hästar utförd av Edvard Nyström förvärvades. Förändringar som gav museet dess nuvarande utformning vidtogs. I detta arbete utgjorde Hellgren den drivande och entusiastiska kraften och liksom tidigare var Göran Elisson och Börje Fransson från VGM till stor hjälp.

Nuvarande utformning

Nedan följer en kort beskrivning av museets nuvarande utformning, för en mera ingående sådan hänvisas till "Meddelande nr 17, andra upplagan".

Nedervåningen: I förrummet visas Veterinärinrättningens historia. Där finns ett bord med den litteratur som har utgivits och försäljs av museet. Även den av veterinär Johan Ericssons byggda orgeln är placerad här och symboliserar klockarveterinärtraditionen.

Hernquistrummet gestaltar Peter Hernquists verksamhet, hans skolgång och hans utbildning vid universitet i Uppsala, hans stipendiattid i Frankrike och hans olika insatser i Skara; lektor på Katedralskolan, föreståndare och professor vid Veterinärinrättningen och drivandet av ett veneriskt sjukhus. Hans skrivpulpet finns bevarad här liksom hans porträtt i olja. Innanför detta rum finns kirurgi- och militärrummet med en mängd äldre kirurgiska instrument, en del tillverkade av pistolsmeden Magnus Hjertberg, en del konstruerade av John Vennerholm och Ebbe Gerhard Forssell. Där finns också exempel på militärveterinär utrustning av olika slag. Det inre rummet åskådliggör bland annat den slutna djursjukvårdens utveckling med tillkomsten av Veterinärinrättningens klinik 1946.

Övervåningen: Hallen fick nu en helt ny inredning och här åskådliggörs bekämpandet av smittsamma sjukdomar alltifrån boskapspest till nötkreaturstuberkulos, juverinflammationer, bovin virusdiarre och nyssjuka. I praktikerrummet har man skapat en miljö från en praktiserande veterinärs arbetsrum från sekelskiftet 1900 med tapeter och gardiner i jugendstil. På skrivbordet ligger sjukjournaler från sent 1800-tal. Instrument av olika slag och från olika tidsperioder från ådersnäppare till ganska moderna embryotomer är utställda i montrar och skåp.

Livsmedelsrummet upprustades med hjälp av Allan Holmlund. Här exponeras livsmedels kontrollens historia till exempel med en panoramabild av ett fotografi från ett trikinlaboratorium. Här står även en slaktbänk med bedövningsapparat som tidigare användes vid slakt och vidare en rekonstruktion av ett bakteriologiskt mjölklaboratorium.

Det av Ivar Dyrendahl inredda seminrummet visar den artificiella inseminationens utveckling. En docka i naturlig storlek representerar seminörerna. Äldre utrustning för samling, bedömning och processteknik av såväl färsk- som djupfrost sperma finns utställd liksom instrument och apparatur för undersökning och behandling av gynekologiska sjukdomstillstånd.

På Nordiska travmuseet i Årjäng inrättades en särskild veterinärmedicinsk avdelning som huvudsakligen gestaltar veterinärmedicinska insatser på hästar ur historisk synvinkel. Det mesta av utställningsmaterialet är deponerat av VHM och Olle Hellgren var drivande vid uppbyggnaden. Museet är av hög klass och värt ett besök.

På Medicinhistoriska museet i Vänersborg inrättades likaså ett rum med en permanent veterinärhistorisk utställning med en mera allmänveterinär inriktning och med Herbert Lundström som den drivande kraften.. Huvuddelen av utställningsföremålen är även här deponerade av VHM. I skrivande stund är detta museum nedmonterat på grund av ombyggnader men planer finns på att det skall kunna återuppsättas i nya, ändamålsenliga lokaler. Ett samarbete och ett utbyte av tillfälliga utställningar mellan Vänersborg och VHM har skett.

Från år 2001 har Lars Garmer tjänstgjort som intendent. I och med att biblioteket har flyttades till nya lokaler ställdes hela Brogårdsbyggnaden till museets förfogande. Livliga diskussioner om hur de nytillkomna utrymmena skall användas och disponeras och om hur museet skall utformas för framtiden har upptagit en väsentlig del av museets aktiviteter. En renovering av de nytillkomna lokalerna har ägt rum varefter det största av rummen har använts för tillfälliga utställningar. Ett rum kommer att inredas som sammanträdesrum för SLU med möbler kopierade av det tidigare nämnda möblemanget från Veterinärinstitutet.

Flera utredningar om den framtida utformningen har gjorts där många har varit inblandade bland annat en arkitekt, anlita av fastighetsägaren Husbonden och museitekniska grupper, utsedda av Stiftelsen VHM:s styrelse. Stiftelsen nuvarande ordförande Göran Jönsson är mycket engagerad i projektet. I början av 2006 anställdes Göran Elisson som projektledare på deltid. Denne har presenterat ett synnerligen ambitiöst och omfattande vision- och måldokument men i skrivande stund har ännu inget definitivt beslut tagits om den framtida utformningen. Diskussioner förs också om hur och var museets olika magasinerade samlingar i framtiden skall förvaras. En professionell utredning om handikappanpassning av museet med eventuell installering av hiss har gjorts.

En insamling bland veterinärkåren av medel för förnyelse av museet har ägt rum i samarbete med Vänföreningen och en betydande summa har skänkts av Stiftelsen Sparbanken Skaraborg.

Under denna period har antalet nya objekt som tillförts samlingarna minskat. Nämnas kan dock en förnämlig donation av framlidne distriktsveterinären Bertil Olsson bestående av en samling konstverk av Acke Åslund och vidare en mängd arkivalier och böcker som överlämnats av Ivar Dyrendahls döttrar efter dennes bortgång.

I museets källarvåning finns Hernquists boskapsapotek inrymt. Hernquist inrättade apoteket då han ansåg att apotekaren på det redan befintliga apoteket i Skara inte erbjöd den service som Hernquist var van vid från sin vistelse i Paris. Apoteket förstördes delvis vid branden 1802. Det fick så småningom sin plats i den östra flygeln men splittrades sedermera men har återbördats till sin ursprungliga plats. Det är, förutom museiapoteket på Skansen, Sveriges enda 1700-talsapotek. Det har restaurerats av apotekaren Gunnar Göthberg som också skrivit dess historia. I apoteket finns ståndkär i glaserad lera, i svarvat och målat trä och i glas. Många av kärnen innehåller fortfarande gamla medikamenter. Även arbetsbordet – recepturen – med vikter, mortlar och andra apoteksutensilier finns bevarade från Hernquists tid liksom den öppna spis där man tillredde sina dekokter. För den särskilt intresserade finns litteratur och fotografier att tillgå.

I samma plan finns också resterna av det franciskanerkloster som uppfördes i början av 1240-talet men revs och brändes efter 300 år i samband med reformationen. När Hernquist i slutet på 1770-talet lät uppföra Brogårdsbyggnaden planerade han i källaren en panna för en central uppvärmningsanläggning – ett caldarium – för huset och ett planerat växthus. Han påträffade då de lämningar som skulle visa sig vara murresterna av klostret med tillhörande kyrka. Hernquist registrerade omsorgsfullt fynden och beskrev dem utförligt ur historisk och arkeologisk synvinkel i en skrift som han tillställde Vitterhetsakademien. Arkeologer från Västergötlands museum har gjort noggrannare undersökningar under 1950- och 1980-talen i samband med renoveringsarbeten av husgrunden. Tyvärr tränger fukt upp i lämningarna och så kallad kalkvittring uppstår som på sikt ödelägger teglet i murarna. Klostret anses vara en av Skara stads intressantaste medeltidslämningar.

Museets samlingar omfattar numera, som nämnts, cirka 34 000 datainlagda objekt bestående huvudsakligen av föremål, arkivalier, fotografier, filmer samt bandade intervjuer och föredrag. Förutom utställningslokalerna finns olika förrådsutrymmen. Instrument och apparatur förvaras i förrådsutrymmen i Brogårdsbyggnadens övervåning och i det gamla spannmålmagasinet vid Brogårdens ladugård. I det senare finns också den del av hovbeslagssamlingarna som inte är utställda. Där finns också gamla samlingar av patologianatomiska preparat i glasburkar. Förråd för arkivalier finns dels i källaren i den före detta distriktsveterinärstationen och dels på olika ställen i Brogårdsbyggnaden. Museet äger också ett ganska omfattande bibliotek av äldre veterinärhistorisk facklitteratur, tyvärr utspritt på olika ställen. Det bör här framhållas att den äldre boksamlingen med tillhörande handskrifter i det ”antika” Hernquistbiblioteket inte tillhör VHM utan administreras av SLU:s nya Hernquistbibliotek. För särskilt intresserade besökande vid museet ingår ofta ett besök i det gamla, förnämliga biblioteket.

I museets fotosamlingar finns de mest skiftande motiv av veterinärt intresse. Nämnas kan även ett stort antal glasplåtar från fotografikonstens barndom. Ivar Dyrendahl påbörjade katalogiseringen av samlingarna som delvis förvaras i brandsäkra skåp. I samlingarna ingår också ett antal filmer av stort värde som behandlar veterinära aktiviteter som till exempel Fritiof Löfstedts filmer från Veterinärinrättningen och Ivar Dyrendahls om artificiell insemination.

I källaren finns det så kallade giftrummet i vilket förvaras äldre läkemedel samt samlingar av torkade medicinalväxter i glasflaskor.

I samlingarna ingår flera herbarier. Det mest värdefulla får väl Peter Hernquists anses vara. Det omfattar 222 blad och är i förvånansvärt gott skick. De mest omfattande är Nils Edvard Forsells, delvis insamlade under hans många utlandsresor bland annat till Sydamerika. Herbarierna användes i undervisningen under 1800-talet. Medicinalväxtkunskap var ju ett viktigt ämne.

Utställningar

Museets ambition har varit att varje år producera en tillfällig sommarutställning. Ett stort arbete har lagts ned på detta och viss hjälp har tillhandahållits av VGM. Finansieringen har delvis skett inom anslaget ram men ofta har sponsormedel från försäkringsbolag, läkemedelsfirmor och andra företag t.ex. inom livsmedelsbranschen utgjort ett välkommet bidrag. Som smakprov kan nämnas ”Skåda häst i mun”, ”Filatelin inom medicinen” där Olle Hellgrens eminenta samling frimärken med veterinärhistoriska motiv ingick, ”Livsmedelshygien och förebyggande djurhälsovård”, ”En fattig munk från Skara” vid Skaras 1000-årsjubileum, den fina utställningen ”Kon i våra hjärtan”, och olika konstutställningar med veterinär anknytning som ”Acke Åslund – hästens målare”

Museet har också haft mindre utställningar externt som exempelvis på Veterinärförbundets allmänna veterinärmöte i Uppsala. ”Kon i våra hjärtan” fanns utställd bland annat på Nordens Ark och på Medicinhistoriska museet i Vänersborg och besågs av c:a 50 000 besökare. Delar av boskapsapoteket har varit deponerat på Läckö under sommarutställningen ”Hästen” därstädes.

Kopior av apotekets ståndkärl, skärbräden och miniatyrer av slaginstrument för kastration av tjurar har tillverkats av nedfallna grenar från de gamla askarna och sålts som souvenirer.

Antalet besökare har varierat men i genomsnitt legat på c:a 3 000 personer per år. Knappt hälften har ingått i guidegrupper såsom föreningar och andra organisationer och av student- och skolklasser. Vanligtvis har visningarna inletts med en presentation av museet och den svenska veterinärhistorien. Visningarna är oftast mycket uppskattade. Ströbesökarnas antal är naturligt nog störst under sommarmånaderna då också öppettiderna varit mer generösa. Tyvärr är museets permanenta utställningar så utformade att de besökande har vissa svårigheter att förstå innehållet utan personlig guidning.

Skrifter

Tidigare har nämnts Rådets publiceringsverksamhet. Även VHM har genom åren bidragit ned en betydande sådan. Detta har delvis skett i samarbete med Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. Museet har till och med i år utgivit 45 skrifter i den så kallade meddelandeserien med uppsatser inom det veterinärhistoriska ämnesområdet. De flitigaste författarna har varit Ivar Dyrendahl och den förutvarande bibliotikarien vid Veterinärbiblioteket i Skara, fil lic och VMD h c Per-Olof Räf. Som exempel kan nämnas Dyrendahls utskrifter av Hernquists "Husdjurslära", "Sjukdomslära" och "Hernquists brev till arkiatern Abraham Bäck", "Peter Hernquist från Härlunda" liksom hans arbeten om "Lars Tiden" samt den omfattande publikationen "Veterinärinrättningen i Stockholm". Räf har bl.a. skrivit om "Professor Hernquists lärljungar uti Arte veterinaria" och "Hästkapplöpningen på Axevalla Hed midsommaraftonen 1833".

Ett ännu mer omfattande arbete påbörjades 1991 då Stiftelsen VHM:s styrelse beslutade att "Svensk Biografisk Veterinärmatrikel" skulle utges i VHM:s regi. Matriklarna är en påbyggnad av Nils Frykholms båda matriklar från 1909 och 1927 och omfattar biografiska uppgifter om samtliga svenska veterinärer från Erland Tursen, född 1723, till och med dem som tog sin examen senast 1975. Matriklarna omfattar två band på sammanlagt 800 sidor och särskilt det första bandet utgör ett historiskt dokument av synnerligen stort värde. Alla veterinärer med intresse för kårens historia rekommenderas att anskaffa verken. Som redaktör anställdes bibliotekarien Barbro Hellgren, hustru till Olle. Hon hade som biträde ett flertal personer med Per-Olof Räf som den flitigaste rådgivaren och medhjälparen. Det tog Barbro tio år att fullfölja uppgiften. Projektet finansierades med medel ur Gösta Björkmans fond samt i mindre grad med intäkter av försäljningen av matrikeln.

Ett stort antal intervjuer av främst veterinärer och veterinärstuderanden har gjorts och finns arkiverade på magnetband, disketter och CD-skivor. Inspelningar av föredrag, hållna vid olika tillfällen bland annat som radioföredrag, finns bevarade. Ansvarig för verksamheten under senare år har varit Per-Olof Nilehn.

Museet har under sin verksamhetstid haft ett rikligt utbyte med utländska veterinärhistoriska museer, främst de i Danmark och Norge. 1989 anordnades en internationell veterinärhistorisk kongress i Skara. Vid ett flertal tillfällen har företrädare för VHM besökt den Internationella veterinärhistoriska världskongressen som hålls varje år.

Museet står inför stora förändringar och utmaningar. Den nuvarande intendenten kommer av åldersskäl sluta sin tjänst vid detta års slut. Trots ett ivrigt sökande har man inte kunna finna en efterträdare inom veterinärkåren. Då anslaget till museets drift är mycket begränsat är det svårt att se hur det ska kunna drivas vidare utan ökade ideella insatser alternativt att man lyckas övertyga de kulturpolitiska ansvariga om att anslagen måste höjas. SLU har sedan museets tillkomst ställt lokalerna till förfogande utan hyra och man får hoppas att så kommer att ske även i framtiden.

Vi som arbetar på och med museet har en stark övertygelse om dess betydelse och dess möjlighet att förmedla kunskap om de veterinärhistoriska skeendena. Vi tror också att museet är viktigt för Skara och Västra Götalandsregionen vilket också uttalas av företrädare för Västergötlands museum, Skara kommun och Regionen. Vi är lika övertygade om vikten av att studenterna vid SLU bereds möjlighet att besöka museet. Utan historisk insikt förstår man inte samtiden och kan inte heller skapa en meningsfull framtid.

Personregister

över i texten nämnda svenska veterinärer. För utförligare beskrivning hänvisas till Svensk Biografisk Veterinärmatrikel, del 1 och 2.

Gustaf Björck, f 1921, VMD, laborator o bitr prof vid vid kir avd VH 1959, cheftet vid Djursjukhuset i Skara 1974 – 86

Gösta Björkman, f 1907 d 1988, överdir vet styr 1960 och GD för SLV 1971-75

Ivar Dyrendahl, f 1918 d 2006, VMD h c, cheftet Skaraortens seminörening 1947. VD för Skara Semin 1961 och för Seminavel 1971-83

Sven Dyrendahl, f 1913 d 2004, VMD, prof i avelsbiologi o husdjurshygien 1959 och i sjukdomsgenetik o husdjurshygien vid VH 1965-78

Johan Ericsson, f 1829 d 1909, vet ex 1856, vet vid Uddeholms aktiebolag 1878 därjämte vet i Nedre Älvdals distr med stat i Råda. Pens 1903 med pens av Uddeholms aktiebolag

Nils Edvard Forssell, f 1821 d 1883, vet ex 1847, 2:e lektor vid Vet inr i Skara 1856 och 1:e lektor o föreståndare där 1858-83

Ebbe Gerhard Forssell, f 1888 d 1964, vet ex, VMD h c, prof i kirurgi vid VH 1925-48 och rektor där 1937-47

Nils Frykholm, f 1875 d 1954, vet ex, länsvet ex, , militärvet, distr vet, vet vid Frösö remontdepå, länsvet, medicinalråd och chef för Med styr:s vet byrå 1928

Lars Garmer, f 1933, leg vet, vet vid Djursjukhuset i Skara 1962, distr vet i Skara 1977-98. Intendent vid VHM 2001

John Hahn, f 1900 d 1998, distr vet bl.a. i Falköping 1952-65. Medarbetare vid uppbyggandet av VHM 1973-75 och intendent 1978-83. Peter Hernquistmedaljen i guld

Willy Hallgren, f 1900 d 1965, VMD, distr vet i Sollebrunn 1928 och försöksledare vid Vet inr:s försöksgård i Skara 1951. Professors namn, Peter Hernquistmedaljen i guld

Hans-Jörgen Hansen, f 1920 d 2002, VMD, prosector vid inst för pat vid VH 1946-53 och prof o förest för SVA 1958-82, ledamot o ordf av Rådet för veterinärhistorisk o biografisk forskning 1970-97 och av styr för Stiftelsen VHM i Skara 1979-97

Olle Hellgren, f 1925, leg vet, distr vet i Mjölby 1962 och i Falköping 1972, avd dir vid LBS 1980-90. Intendent vid VHM 1990-2000. Peter Hernquistmedaljen i guld

Peter Hernquist, f 1726 d 1808, stud i Uppsala för bl.a. Carl von Linne 1750-63, stipendiat i Lyon o Paris 1763-69, lektor o professor vid Veterinärinrättningen i Skara 1775-1808

Allan Holmlund, f 1924, leg vet, studierektor vid inst för livsmedelshygien vid VH/SLU 1971-79, konsult i livsmedelshygien SVA 1997-82, bitr. statsvet vid SLU 1982-90

Göran Jönsson, f 1929. VMD, ass vid Veterinärinr försöksavd i Skara 1955, ass vid med för idisslare VH 1960, konsult vid SVA 1962, docent vid avd för idisslare vid VH 1964, statsvet vid Försöksgården vid Vet inr 1965-94. Professors namn. Ledamot och ordf i Stiftelsen Veterinärhistoriska museet 1983 och ordf 1997

Nils Lagerlöf, f 1895 d 1970, VMD, prof i obst o gyn vid VH 1934-61, rektor vid VH 1957-62. Ordf i Rådet för vet hist o biogr forskn 1951. Peter Hernquistmedaljen i guld

Herbert Lundström, f 1936, leg vet, statsinsp vid SLV 1972 och länsveterinär i Älvsborgs län 1975-98. Ledamot i Vänföreningen för VHM.

Fritiof Löfstedt, f 1906 d 1978, leg vet, VMD h c, klinikchef vid Vet inr i Skara 1946-72. Peter Hernquistmedaljen i guld

Lars-Erik Magnusson f 1934, VMD, klin vet vid Vet inr i Skara 1960-76, förest för Hovslagarskolan där 1976-80. ATG-finansierad forskare 1980-85, därefter privatpraktiserande.

Per-Olof Nilehn, f 1927, leg vet, stadsvet i Malmö 1959-84, förvaltningschef vid Miljö- och hälsoskyddsförvaltn därstädes 1985-90. Ansvarig för intervjuverksamheten vid VHM 1998

Sven Adolf Norling, f 1785 d 1858, vet ex i Skara 1805, chef för västra armens hästlasarett 1808, deltog i fälttåget mot Norge 1814. Begav sig 1810 till Skara för att fullgöra Peter Hernquists

testamentariska uppdrag 1810, föreståndare vid Veterinärinrättningen i Skara med lektors titel 1813-56. Tillika förståndare för Veterinärinrättningen i Stockholm 1821-56

Bengt Nordblom, f 1937, leg vet, avd. dir/byråchef (vet råd) vid Vet styr/LBS 1971- 2001. Ordförande i Vänföreningen för VHM sedan dess tillblivelse 1985

Edvard Nyström, f 1863 d 1950, fil lic, vet ex, prof i husdjursskötsel och veterinär rättsvetenskap vid Vet inst vid Karlavägen/VH 1899, i husdjurslära och veterinär statsmedicin vid VH 1915-32

John Vennerholm, f 1858 d 1931, vet ex 1882, MD h c och VMD h c, prof i kirurgi och obstetrik vid Veterinärinstitutet och sedan vid VH. Föreståndare och rektor från 1902. Var drivande vid tillskapandet av VH

Eric Åkerblom, f 1896 d 1994, VMD, föreståndare och lärare vid inst för hovbeslag, anspanslära och hovens sjukdomar vid VH. Professors namn. Peter-Hernquistmedaljen i såväl guld som silver

Veterinärhistoriska museet före julstormen 2003. Askarna är idag en del av Ostindiefararen.

Olle Hellgren,
Intendent vid
Veterinärhistoriska museet
1990-2000

III. HOVSLAGARUTBILDNING

Lars-Erik Magnusson

Kort om hovbeslagets historia

När hästen levde vild höll den till i trakter med varmt, torrt klimat, och på hård mark. Hovarna var av den anledningen små, hårda och med välvd sula, det vill säga det var hovar som tålde nötning bra under rådande förhållanden. Balans rådde mellan slitaget av hoven mot marken och tillväxten av nytt horn. När så hästen började tämjas för 4-5000 år sedan för att användas som arbetsdjur uppstod problem. Nu rubbades den naturliga balansen. Vid längre färder under ryttare eller spända för vagnar fick hästarna ömma hovar.

Vem uppfann hästskon?

Vi vet inte säkert när eller var hästskon användes första gången. Dock – med hovbeslaget togs ett mycket stort steg framåt för att lösa dåtidens transportsystem. Utvecklingen av hästskon anses ha haft lika stort inflytande på världens ekonomier på sin tid som införandet av järnvägen kom att få långt senare. Hästskon uppfanns inte utan utvecklades långsamt – från hipposandaler av järn som snördes fast till skor som spikas fast med söm.

Det finns uppgifter som tyder på att Djingis Khan på 1100-talet före Kristus använde råhud som snördes fast på hovarna. Råhuden torkade snabbt fast och skyddade på så sätt tillfälligt hovarna mot nötning. Romare och greker använde sandaler av läder eller flätat växtmaterial.

De första järnskorna

De första egentliga järnskorna anses vara de så kallade hipposandalerna. Denna typ av sko, som snördes fast på hovarna med läder- eller bastband, har återfunnits överallt där romarna en gång slagit sig ner. I nordvästra Europa har man gjort fynd i Keltergravar som tyder på att sko med söm kan ha varit kända vid tiden för Kristi födelse.

Innan hästskon kom i allmänt bruk i Norden användes en tåbrodd som spikades fast i tån. Denna så kallade vikingabrodd användes som halkskydd. Det är känt att järnkor användes i norra Europa på 800-talet och att de var i bruk i många hundra år utan att man hade kännedom om hovens anatomi och fysiologi. Det var smeder som skötte skoningen, och hovarna blev i stort sett verkade för att passa skorna (i stället för tvärtom).

Veterinärer påverkar skons utveckling

I samband med att de första veterinärskolorna startade i Europa i mitten av 1700-talet, började vetenskapliga principer att användas vid skoning. Man kom till klarhet om hovens rörelser. Edward Coleman (1765–1823), som var chefveterinär i den engelska armén, fick stor betydelse för att skoningen blev fysiologisk och att skorna anpassades efter hoven och dess rörelser.

Under 1700- och 1800-talen blev samfärdseln allt livligare på vägarna. Underlaget var hårt och påfrestande för de tungt lastade hästarna. Och under den här tiden blev hovsjukdomar som stengalla, hålväggar och hovbroskförbening svåra problem. Man började därför tillverka sulor av till exempel rep, kokos eller gummi för att dämpa stöten mot det hårda underlaget och för att fördela trycket mera på sula och stråle. Successivt blev sedan beslagen åter tunnare, bredare och bättre anpassade till hovens funktion. De fasta hakarna ersattes under 1900-talets första hälft med olika typer av löstagbara hakar.

Hovmekanismen analyserades och beskrevs i litteraturen under senare delen av 1700-talet. Vid 1800-talets mitt öppnade de första egentliga hovslagararskolorna i Europa, och vid denna tid etablerades fabriker för tillverkning av hästskon och söm. De första böckerna om hovvård kom ut i Europa redan i mitten av 1500-talet. De ger en bild av hur hästskorna såg ut på den tiden. Vid veterinärskolorna tillkom i slutet av 1700-talet utförliga beskrivningar av hovens anatomi och fysiologi. Det var bl a fransmännen Lafosse (Utgav 1768 "Guide du Marechal") och Bourgelat

som fick stort inflytande över hur skorna utformades och deras uppfattningar kom naturligtvis att påverka Peter Hernquist ("Yttre kännetecken på en wäl- eller illa skapad hästkropp samt bästa sättet att sko en häst" tryckt i Skara 1793)

Hovslagarutbildningen i Skara

Hovslagaryrket är äldre än veterinäryrket och har alltsedan ordnad undervisning inrättades haft anknytning till veterinärmedicinen. Såväl under brons- som järnålder framträder bilden av förmodligen extensiv djurhållning där hästen var viktig. Behov av djurläkekunst och hovvård fanns redan då.

Klostren kom att betyda mycket för husdjursaveln. Att hovslagare fanns, som även ansvarade för hästsjukvård, är tidigt dokumenterat. Till exempel föreskrev Gustav II Adolf att ortsbefolkningens hingstar runt kungliga stuterier skulle kastreras och detta skulle ombesörjas av kungens hovslagare. Inom indelta kavalleriet fanns ett stort antal hovslagare för att bestrida hästsjukvård och meddela undervisning i hovvård. Hovslagaryrket gick ofta i arv och smideskonsten liksom konsten att sko en häst kräver god fysik och litet av en konstnärlig ådra.

Peter Hernquist anställde smeder som skötte hovvård och sjukbeslag. Instruktionssmeden undervisade blivande veterinärer men hade också hovslagarlärlingar och gesäller vid sin sida. 1868 kom en förfrågan från Kungl. Lantbruks-Akademien "huruvida inrättningen kunde vara istånd att meddela undervisning i hofbeslagslära". Vid den tiden hade man sedan länge på bekostnad av Hushållningssällskapet i länet undervisat i "rationell hofbeslagslära för öfvade by- och sockensmeder". På grund av brist på lokaler verkar inte undervisningen ha kommit igång på allvar förrän Riksdagen 1887 beslutade om omorganisation och veterinärutbildningen upphörde officiellt. Veterinärinrättningen fick då till uppgift att vara "en fullständig hofbeslagsskola för utbildning av civila och militära hofslagare samt vara sjukvårdsanstalt för husdjur". Det bör påpekas att alla veterinärer utexaminerade i Skara erhöll hovslagarutbildning och många kom också att försörja sig som hovslagare. Många fick militär anställning och ombesörjde då också hästsjukvården.

I Europa grundades de första hovslagar-skolorna i mitten av 1800-talet och den första egentliga skolan i Sverige var Alnarp som startade 1863 och drevs fram till 1955. Hovslagar-skolan i Skara etableras 1869 och kom att verka i 80 år och lades ner 1949. Egentligen började hovslagarutbildningen i Skara med Peter Hernquist varför 1775 kanske är ett mera relevant år för hovslagar-skolans start. Från 1870 fanns ytterligare en hovslagar-skola i Sverige, nämligen vid Veterinärinstituttet i Stockholm sedermera flyttad till Kungliga Veterinärhögskolan. Dessutom förekom en omfattande utbildning av hovslagare vid armen. Sedan 1955 har det bara funnits en hovslagar-skola som 1977 flyttades från Stockholm till Skara i samband med förflyttningen av Veterinärhögskolan till Uppsala. Under senare tid har dock flera utbildningar av varierande längd och kvalitet startats i olika regi (AMU, Gymnasieskolan, Lernia med flera). Numera regleras utbildningen av Djurskyddslagen och Djurskyddsmyndighetens föreskrifter.

Utbildningen av armens hovslagare

En del av armens hovslagare utbildades vid respektive regemente medan andra genomgick hovslagar-skola i sex månader. Situationen vid våra tre hovslagar-skolor år 1900 beskrivs av regementsveterinär P Schmidt i ett föredrag hållet vid Svenska Fältveterinärs-sällskapet sammanträde 18 september. Veterinärinstituttets skola anses icke tillfredsställande medan Alnarp höjs till skyarna. "I Skara gestalta sig förhållandena gynnsammare (än i Stockholm). Skolans föreståndare och lärare har under sig en skicklig instruktionssmed, som handleder eleverna i den praktiska utbildningen. Redan från början af kursen få fyra elever i tur tienstgöra vid skoningen och under gesällens ledning biträda med att pålägga skor och så vidare. De övriga eleverna öfva sig med smide. Undervisningsmaterialet kunde dock vara rikligare. I afseende på lokaler och samlingar är denna skola bättre utrustad än den föregående".

Han hyser dock farhågor att ha militärer bland civilister ”hvarigenom dessa två element blandas med vharandra. För att ett gott resultat skall uppnås, i hvilken skola det vara må, utgör dock disciplinen den ej minst viktiga faktorn”. Hans avslutande förslag var att armen själv tog hand om utbildningen som man gör inom fältartilleriet och då på respektive regemente (14 st). Han fick svar av O Möller som hade 20 års erfarenhet av denna utbildning och ansåg den underlägsen de civilt utbildade och poängterade vikten av att undervisande veterinärer har specialkunskap i hovbeslag.

Hovslagarskolan i Skara 1906-1949

År 1906. Lärare och föreståndare var lektor Wilhelm Hallander och instruktionssmed P Rosenquist. Den 7:e april utexaminerades elva (1 utan examen) ”militära hovslagare” som kom från en rad olika vapenslag som hade hästar. Den 9 juni examinerades de ”civila hovslagarna” som var elva till antalet och namngivna i årsberättelsen. Notabelt är att endast en elev kommer från Skaraborg och att såväl Västerbotten som Norrbotten är representerade.

Föreståndaren undervisade i ”fotens anatomi och fysiologi med tillämpning på hovbeslaget, i husdjurens skötsel och vård under friska tillståndet samt i uppförande och inredning på ändamålsenligt sätt af de för husdjur afsedda byggnader”. Den militära kursen fick dessutom lära sig ”skötseln af hästens vanligare, hufvudsakligen yttre åkommor, hvarjemte undervisning meddelats i kännedom om användning och packningssätt af det veterinärmaterial, som är afsedd att medföras i fält och kan komma att handhafvas af hovslagaresoldater”.

Samtliga elever fick biträda vid behandling av hästar på kliniken och ”öfva sig i anläggning af förband, ingifning af medicin, kastning och kloroformering m.m.” En intressant mening, som upprepas ordagrant i varje årsberättelse så länge undervisning pågick, är att ”Föredrag hafva under året hållits om djurens vård ur djurskyddssynpunkt”. Det framgår inte om det är riktat enbart till hovslagareleverna. Instruktionssmeden meddelade undervisning i ”praktiskt hovbeslag, förfärdigandet af skor och söm för friska hovvar, af vanligare sjukbeslag samt af de hovbeslagsverktyg, som hovslagare själfva böra kunna tillverka, samt i skoning af döda såväl som lefvande hovvar”.

Det dröjer ända till årsredogörelsen för år 1942 innan klövvård nämns men förmodligen skoddes i alla fall en del oxar eftersom taxan anges till 1:00-1:50 kr. För en omgång sommarbeslag för häst betalades 1:50 medan en omgång vinterbeslag med exklusiva skruvhakar kostade 2:40. Fasta hakar och grepp är billigare och kostar 1:75. Man redovisar 5867 normalbeslag detta år samt 165 sjukbeslag. Detta bör motsvara ungefär 20 hovar per dag eller fem hästar som skos runtom. Man anger att ”Hvarje lärling i den militära kursen har under året biträdt vid och delvis ensam lagt hand vid 130 beslag. I civila kursen kommo omkring 120 beslag på hvarje lärlunge”. Dessutom verkar man ett stort antal unghästar med felaktiga fotställningar beroende på försummad hovvård. Den praktiska undervisningen skedde i det hus som numera är kårhus men fortfarande kallas ”Smedjan”. I bottenvåningen fanns ässjor, städ och skoplatser och på andra våningen tjänstebostad och elevrum.

År 1913. Kursen förlängs så att den pågår cirka fyra månader med början 2 jan och examen för den militära kursen 30 april och den civila 15 maj. Sammanlagt 14 elever avlägger examen.

År 1916. Det råder dyrtid och taxan för skoning höjs kraftigt från 2:50 till 3:50 och från och med 1917 och många år framöver utgick särskilt ”Krigstidstillägg och hjälp” på 2185 kr att lägga till statsanslaget på 6300 kr till Veterinärinrättningen.

År 1918. ”avgick instruktionssmeden P Rosenquist 26 juni med döden”. Han hade alltsedan 1889 ”pliktroget och med ovanlig skicklighet tjänat anstalten”. Han efterträddes av Emil Ohlson.

Observera att ny stavning införts. ”Hofv” är numera hov.

Sommarbeslag kostar nu 6:75, en drastisk höjning men ändå utförs nära 10 000 beslag.

År 1922. Föreståndaren, lektorn och numera professorn Vilhelm Hallander avlider 12 juli. Han var den sjätte föreståndaren och utnämndes 29 sept 1899. Förutom en omtyckt och skicklig

veterinär var han i många år ordförande i sjätte distriktets hästpremieringsnämnd och en stor hippolog bland annat engagerad i rekonstruktionen av den nordsvenska hästrasen. Han hade säkert en avgörande betydelse för de blivande hovslagarnas utbildning och sedemera status i hemmasocknen. Ny föreståndare blir Vidar Behm.

År 1923. "Den i nådig stadga för Veterinärinrättningen föreskrivna civila hovbeslagskursen började den 20 augusti och avslöts den 18 december". Endast fyra elever examineras och utbildningen av militära hovslagare upphör utan kommentarer i årsberättelsen. Till ny instruktionssmed utsågs O.V. Tengvall, som kom att undervisa ända tills skolan lades ned 1949.

År 1927. Det är nu något billigare att få sin häst skodd med sommarbeslag (4:00-5:75). "Önskvärt vore att unghästarnas hovar mera allmänt än vad nu är förhållandet sköttes enligt rationella metoder och har taxan för verkning av häst därför satts så lågt som till 0:75-1:00 kr".

År 1928. Samtliga sex elever får vid examen en bokpremie, "Hästen" skriven av Henry Waxberg.

År 1931. Under flera år har elevantalet sjunkit och nu examineras fyra stycken. År efter år påpekas i årsredogörelserna att "fall av mindre god djurvård hava särskilt demonstrerats". Lektor Behm får statsstipendium och beger sig på studieresa till Tyskland och Danmark för att bland annat studera hovbeslag. Utan att någon gång varit omnämnd, frånsatt som vikarie för instruktionssmeden, kan man nu läsa att hovslagare C.W. Steen, som varit i inrättningens tjänst i 25 år, tilldelas av Riksdagen en årlig pension á 900 kr.

År 1932. Undervisningsplanen för Hovslagarskolan har underställts Kungliga Medicinalstyrelsens prövning och godkänts.

Från 1 jan anställs Gustaf Teodor Johansson i Skara. "Tor" kallad kom att bli kvar som hovslagare vid inrättningen till skolan lades ner. Därefter skötte han hovslageriet vid Djursjukhuset. och pensionerades 31 dec 1959. Hans namn återfinns bland 1917 års civila elever.

År 1933. Stipendium å högst 400 kr utdelas till "sådana behövande, skötsamma elever från länet, vilka förbunde sig att under minst två år efter genomgången kurs arbeta i yrket inom länet". För första gången nämns nu antalet sökande som anges till 20 st varav tolv antas. Skaraborgs läns lantmannaskolas elever meddelas undervisning i behandling av "enklare åkommor hos husdjuren samt i hovbeslagets praktiska utförande". Denna undervisning upprepas varje år så länge Behm var föreståndare.

År 1941. Avhästningen har pågått en tid även om en viss återhämtning skett under pågående världskrig. Antalet hästpatienter sjunker på kliniken liksom besöksantalet i instruktionssmedjan. Endast sex elever fick utbildning efter att flera sökande lämnat återbud på grund av militärtjänstgöring. Föreståndaren skriver i sin årsrapport att "obemedlade jordbruksarbetare kräver samma pekuniära stöd som erhålls vid övriga skolor för jordbrukarungdom". Samtliga elever saknar nu smidesvana vilket kommer att inverka på utbildningens resultat. Sommarbeslag kostar nu 5:75-7:25 plus omsättningskatt.

År 1942. 30-31 okt hölls en orienterande kurs i hov- och klövvård för 15 lantbrukare. Detta är första gången klövvård nämns i årsrapporterna. Statliga stipendier måste till för att landet nu lider stor brist på hovslagare enligt Vidar Behm.

År 1945. Riksdagen beslöt att det finns möjlighet att erhålla statsstipendier.

År 1946. I enlighet med riksdagens år 1944 fattade beslut träder inrättningens omorganisation jämlikt den 26 oktober 1945 fastställd stadga i kraft den 1 januari 1946. Där slogs bland annat fast att inrättningen skulle meddela fullständig undervisning i hovbeslag samt hov- och klövvård. Instruktionssmed är fortsatt O.V. Tengvall och hovslagare är "Tor" Johansson och Kurt Lundin.. Det anses "nödvändigt att anställa så stor personal att en hovslagare kan utföra ambulerande verksamhet. Genom att denne hovslagare samtidigt verkställer översyn av nötkreaturens klövar vore mycket vunnet även å detta område som i allmänhet icke beaktas".

Veterinär Frithiof Löfstedt efterträder 1 juni 1946 Vidar Behm, som dock fortsätter som föreståndare för hovslagarskolan till dess nedläggning.

År 1947. Hästantalet sjunker snabbt och den civila ridningen liksom travsporten har inte tagit fart ännu. Bensinransonering bidrar till minskad besöksfrekvens då hästarna nu börjat köras med

lastbilar. Fortfarande kommer dock en hel del hästar körda för vagn in till smedjan och skos medan ägaren utträttat ärenden på sta'n. Ibland återkom ägaren ganska ”rund under fötterna” men som tur vad hittade hästarna oftast hem, särskilt stadens åkarkampa.

År 1948. Samma hovslagarpersonal som nu utbildar 16 elever per år

År 1949. Den 1 juli läggs hovslagarskolan ned efter att undervisning skett vid Veterinärinrättningen alltsedan Peter Hernquists tid.

1950 går Tengvall i pension efter 27 års tjänst. Kvar är ”Tor” Johansson och Kurt Lundin. Den senare slutar sin anställning och hans efterträdare blir Knut Winkvist och tjänsten flyttas över till Djursjukhuset. Vi äldre som arbetat med honom minns ”Tor” som mycket skicklig hovslagare och god arbetskamrat. Han fortsatte att sko privat i några år efter pensioneringen 31 dec 1959 och påverkade också Bertil Samuelsson att utbilda sig till hovslagare och fortsatt tjänst som hovbeslagskunnig djursjukvårdare med speciellt ansvar för sjukbeslagen.

Hovslagarskolan åter i Skara 1977-2006

Ingen kunde ana att hästantalet, som sjunkit från 740 000 ner till c:a 50.000 på 50-60-talet åter skulle öka i en sådan omfattning och takt som nu skett. Hovslagarskolan vid Kungliga Veterinärhögskolan fortsatte ju sin verksamhet och, efter att Alnarp lade ner 1955, som enda skola i landet. Att cirkeln slöts för Skaras del 1977, då undervisningen på nytt finns vid Veterinärinrättningen, skulle säkert glädja alla dem som i svunna tider förtjänstfullt och oftast fram till pensionering arbetat med utbildning av hovslagare.

1975 uppfördes lokaler i anslutning till Djursjukhuset. Hovslagarmuseet flyttades från Stockholm och inredning kom på plats under 1976. En hovslagarsmedja iordningsställdes också på Axevalla Travbana. Professor Sven Dyrendahl var djupt engagerad i planering och flytt. De närmaste åren katalogiserade Sven och Ivar Dyrendahl alla preparat, hästskor, selar och annan hästutrustning som fanns i samlingarna, ett oerhört viktigt och omfattande arbete.

Som tur var valde verkmästare Ture Svedberg från Stockholm att fortsätta sin verksamhet i Skara. Han hade en mycket lång erfarenhet från Åkerblomska tiden och tjänstgjorde vissa tider på filialen på Solvalla. Undertecknad fick tjänsten som föreståndare och hade turen att kunna anställa Kent Holmström, som blev skolan trogen fram till pensionering, och Kurt Hermansson. Båda hade lång erfarenhet av yrket och ett stort kontaktnät i länet vilket gjorde det lätt att få hästar till undervisningen. Genom samarbete med Lennart Andersson fick klövvården ett lyft både teoretiskt och praktiskt. Många hovslagare har tjänstgjort på skolan och lagt ner ett förtjänstfullt arbete på att förse Sverige med välutbildade hovslagare. Inger Andersson hade som sekreterare ett omfattande arbete med intagning av elever och ordnande med undervisningsmaterial.

Avdelningen hov- och klövvård med hovslagarskolan överfördes till Veterinärhögskolans husdjurshygienavdelning i Skara. Den akademiska undervisningen i hov- och klövvårdslära omfattade två veckor i årskurs III (cirka 65 studenter). I ämnet ingick också signalement-, exteriör- och anspannslära. Denna resurskrävande och intensiva undervisning pågick årligen till och med 1998 då den flyttades till Uppsala.

SLU var indirekt ansvarig för hovslagarutbildningen fram till att ATG blir ny huvudman 2004. Utbildningen skedde i tre steg. Delkurs I omfattade tre veckor varefter ett urval skedde inför delkurs II på 22 veckor för nio elever vår och höst. Efter ett års praktik avslutades utbildningen med en veckas praktiska och teoretiska prov.

Tyvärr har det inte varit möjligt för mig att återfinna årsberättelser och annan dokumentation varför jag avslutar med namnen på de kollegor som tjänstgjort som lärare vid Hovslagarskolan med förhoppningen att jag inte glömt någon: Lennart Andersson, Lars Steinwall, Barbro Attrell, Lars Gerth, David Weckner, Helena Pettersson och Göran Åkerström. När Göran slutade 2005 fick skolan sin första ”icke-veterinära” föreståndare. Ny huvudman sedan 1 jan 2004 är ATG. Undervisningen kommer dock alltid att kräva veterinär medverkan.

Sammanfattningsvis har hovslagarutbildning bedrivits vid Veterinärinrättningen alltsedan Peter Hernquist och pågår alltjämt dock med en kort "time out" 1949-77. Jag frågar mig också om det finns något annat yrke med så lång tradition och som förändrats så lite under de senaste tusen åren. Samma arbetsställning, i stort sett samma verktyg och vi fäster fortfarande skon med söm.

Elever vid hovslagarskolan i Skara 1906 med Professor tillika lektor Wilhelm Hallander längst till höger och instruktionssmed P Rosenquist längst till vänster

Gamla smedjan, numera kårhus för de många utbildningarna vid SLU

IV. LÄNSVETERINÄRERNA

Rune Bucht och Gunnar Dahlberg

Sveriges förste länsdjurläkare – Peter Hernquist

I meddelande nr 18 från Veterinärhistoriska Museet, utgivet 1990, presenterar och kommenterar Per-Ola Räf gamla dokument, som beskriver hur Gustav IV Adolfs förmyndarregering och regenten hertig Carl redan år 1793 i ett brev till konsistoriet i Skara tillkännager sin nådiga befallning att Hernquist och ”dess Adjunct” skall behörigt iakttaga det kungliga förordnandet att biträda till ”smittans och farsotens hämmande” vid i länet uppkommande farsoter ibland boskap och hästar. För detta arbete skulle utgå ”utsatt arvode”, vilket Hernquist hade begärt i sitt brev till länets landshövding efter att i många år ha ställt upp utan ersättning när landshövdingen kallat vid större sjukdomsutbrott bland husdjuren. Landshövdingen hade skrivit till Kungligt Majestät, beskrivit behovet och underdånigt ställt frågan om han hade rättighet att anlita Hernquist och hans adjunkt vid sådana tillfällen och då som sagt mot arvode. Traktamente och reseersättning skulle utgå, även till assisterande veterinärelever. På äldre dagar kunde Hernquist själv inte ge sig ut på ansträngande resor i bygden men professorn verkade som sakkunnig expert och utredare vid sjukdomar bland husdjuren ända till sin död 1808. Peter Hernquist anlätades således av länets hövding mot ersättning för dessa uppdrag åren 1793-1808 varför det inte kan vara fel att se honom som Sveriges förste länsdjurläkare.

Fasta länsveterinärtjänster tillkom ett antal år senare. Nils-Olof Hellgren skriver i svensk Biografisk Veterinärmatrikel, del 2: Länsveterinärsystemet inrättades 1830. Till en början fanns *en* länsveterinär i varje län men på 1860- och 70-talen uppdelades fler län i två områden (dock ej Skaraborgs län. Ref. anm.). Denna uppdelning upphörde på 1920- och 30-talen, då varje län fick en länsveterinär. På 1970-talet inrättades biträdande länsveterinärtjänster. Andra organisationsförändringar har skett på senare år till exempel vid länssammanslagningar.

Länsstyrelsen

Länsstyrelsen är högsta civila statliga förvaltningsmyndighet i varje län direkt under regeringen. I spetsen står alltsedan 1600-talet en landshövding, som i modern tid är ordförande i den av länets landsting tillsatta styrelsen. Styrelsens politiska sammansättning avgörs i landstingsvalet. Förvaltningslag och därpå byggd lagstiftning reglerar myndighetens arbete.

Under de senaste 100 åren har länsstyrelsen omorganiserats ett antal gånger varvid också länsveterinärfunktionen naturligtvis har berörts och vid något tillfälle till och med varit på förslag att avskaffas. I vårt område är nuvarande länsveterinärorganisation uppbyggd efter länssammanslagningen 1998.

Arbetet i länsstyrelsen

Länsveterinären skall såsom expert ha överinseende över livsmedelshygienen, djurskyddet och bekämpandet av smittsamma djursjukdomar inom länet. Länsveterinären är också en sorts förlängd arm åt Livsmedelsverket i Uppsala, Djurskyddsmyndigheten i Skara och Jordbruksverket i Jönköping. De kan ge en länsveterinär i uppgift att medverka i till exempel ett specifikt projekt inom livsmedelskontrollen, ett djurskyddsärende eller en utredning av en smittsam sjukdom, även om den inte omfattas av epizootilagen. I denna lag har länsstyrelsen getts ett viktigt ansvar och stora befogenheter i bekämpandet av en epizootisjukdom, som också fått tas till genom åren till exempel vid utbrott av mul- och klövsjuka.

Även om djursjukdomar, som omfattas av epizootilagen varit ovanliga, så har länsstyrelsen genom länsveterinären som uppgift att, efter Jordbruksverkets direktiv, bygga upp en beredskap för att snabbt kunna ingripa vid misstanke om allmänfarlig smittsam sjukdom och har därvid att samarbeta med humanmedicinsk sakkunskap.

Inom livsmedelshygienens område är arbetsuppgifterna mycket varierande. Ofta dominerar den rådgivande verksamheten. Telefonsamtal eller möten med såväl privatpersoner, företagare

som kommunala tjänstemän i livsmedelsfrågor är vanliga. Länsveterinären måste i denna verksamhet vara uppmärksam på risken för att en jävsituation uppstår. Det kommunala självbestämmandet måste beaktas och respekteras. Eftersom länsstyrelsen är besvärinstans beträffande kommunala beslut kan ju länsveterinären komma att handlägga ett överklagningsärende som hon eller han tidigare på ett eller annat sätt varit delaktig i.

Inom djurskyddet gäller motsvarande arbetssätt. Kommunala beslut kan överklagas till länsstyrelsen. Länsveterinären kan kallas in som sakkunnig eller vittne till en rättegång i ett djurplågerimål eller besvärärende i kammarrätten när det gäller vanvårdsmål.

Efter särskild utbildning har länsveterinärer arbetat med granskning av ritningar vid om- och nybyggnad av djurstallar enligt bestämmelser i djurstallkungörelsen.

Länsveterinären kan ta initiativ till att anordna olika kurser eller vidareutbildningar eller medverka i sådana anordnade av olika intressenter. Dessa kan vara riktade till veterinärer, hälsovårdstjänstemän, ledamöter i kommunala nämnder, djurskyddsinspektörer, livsmedelspersonal, tullpersonal och andra som behöver, alternativt önskar, information inom länsveterinärens ansvarsområden.

Länsveterinären medverkar aktivt i av länsstyrelsen anordnade kommunala beredskapsövningar för större olyckor i samhället, till exempel kärnkraftolyckor. Sådana övningar involverar hela samhällets katastrofberedskap.

Länsveterinären har ett nära samarbete med distriktsveterinärerna och skall i övrigt hjälpa till att koordinera regionens veterinära arbete. Länsveterinären granskar räkningar för saneringskostnader efter smittsamma djursjukdomar och tidigare även för statliga bidrag till veterinärkostnader för vissa kategorier djurägare.

Såsom länsstyrelsens sakkunnige inom sina ansvarsområden skriver länsveterinären i ett aktuellt ärende ett yttrande, en promemoria eller ett förslag till beslut. Själva beslutet tas då till exempel av en jurist, landshövdingen eller länsstyrelsens styrelse, beroende på ärendets vikt. I vissa ärenden fattar länsveterinären beslut, så kallade enmansärenden. Länsveterinärens arbete är till stor del förlagt till skrivbordet och ämnesområdet kan lika mycket bestå av juridik som veterinärmedicin.

Länsstyrelsen kan vara en remissinstans för olika statliga utredningar. Inom sina ämnesområden skall länsveterinären med sin sakkunskap medverka i utformandet av länsstyrelsens yttrande i ärendet och också vara beredd att föredraga förslaget till yttrande för landshövding och/eller styrelse.

Sammanfattningsvis kan sägas att för att kunna svara upp till krav på medverkan inom olika ansvarsområden bör en länsveterinär ha så bred bakgrund som möjligt inom sitt yrke. Under tidigare år, fram till början av 1970-talet, fanns formella krav på denna bakgrunds angivna i allmänna veterinärinstruktionen. Man skulle ha yrkeserfarenhet som distriktsveterinär, besiktningsveterinär, genomgått viss kompletterande utbildning, länsveterinärkurs och så vidare. Dessa krav togs bort då det bedömdes att det inte längre fanns sökande som kunde uppfylla kraven. Fortfarande finns dock kravet kvar att en sökande till tjänst som länsveterinär skall vara legitimerad veterinär. Ännu på 1980-talet utnämndes länsveterinärer av regeringen enligt 1974-års regeringsform (NE).

Det kan synas onödigt att nämna men självklart har det veterinära arbetet vid en förvaltningsmyndighet undergått stora förändringar under Skaraborgs veterinärförenings 100-åriga tillvaro. Länsstyrelsens organisation, lagstiftning, djurhållning, sjukdomspanoramata bland folk och fä, kristider med ransonering av mat och foder, sociala förhållanden i samhället, fördelningen av ansvarsområden mellan stat och kommun kan tjäna som exempel att fundera över.

Länsveterinärer 1906 – 2006 ^{x)}

Erland Nilsson - 1910

Anders Berglund 1910 – 1922

Emil J:son Vejlens 1922 – 1933

Knut Engström 1933 – 1951

Herved Thomasson 1951 – 1961

Sven J Svensson 1962 – 1976

Hans Carlquist 1976 – 1979, tjänstledig 1978 – 1979

Rune Bucht 1978 – 1979 tillförordnad, 1983 och 1985 biträdande

Bengt Tidblad 1980 – 1990

Bengt Vilson 1990 – 1998

Ingrid Eilerz 1995 – 1998 biträdande, 1998 länsveterinär, 2003 – enhetschef

Folke Cerenius 1998 – 2006

Ulf Lövdahl 2004 –

Karin Lundborg 2006 –

Maria Möller 2006 -

Gunnar Dahlberg 1973 – 1994 länsveterinär i Göteborgs och Bohus län

x) Ur svensk Biografisk Veterinärmatrikel, del 1 alt. del 2, där CV för respektive innehavare kan läsas. För tjänsteinnehavare efter år 2002, information från länsveterinärenheten, Skara.

Skaraborgsveterinärer på försommarmöte på Stall Palema 2006

V. DISTRIKTSVETERINÄRERNA I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

Jan-Olof Lindqvist

Skaraborg har alltid varit ett framträdande jordbrukslän och följaktligen har behovet av allmänpraktiker varit stort. Vid Skaraborgs läns Veterinärförenings bildande fanns redan distriktsveterinärer verksamma med blygsamma statsbidrag. Distriktsveterinärorganisationen och dess utveckling har en lång tradition och är en väsentlig del i svensk veterinärhistoria. Organisationsförändringar och utredningar har löpt som en röd tråd genom historien och har inneburit förändringar av administrativa system, finansieringsformer, stationeringsorter, distriktsgränser, journalsystem, bemanning och taxor. Nedan anges årtal då förändringar skett:

- 1912 blev distriktsveterinärerna landstingsanställda. Tuberkulosbekämpningen är nu i full gång.
- 1934 förstatligades distriktsveterinärerna med en likriktning för hela landet med dygnsomfattande veterinär service till fastlagd taxa.
- 1947 inrättades Kungliga Veterinärstyrelsen.
- 1950-talet. Kungliga Veterinärstyrelsen gav direktiv till distriktsveterinärer om att vara sakkunniga vid handläggning av djurskyddsfrågor.
- 1971 Förslag om införande av flerveterinärdistrikt samt inrättande av veterinärstationer. Tjänstgöringsskyldighet förelåg i främsta hand för lantbrukets djur.
- 1972 Kungliga Veterinärstyrelsen upphörde och dess arbetsuppgifter överfördes till Lantbruksstyrelsen och Livsmedelsverket
- . 70 så kallade stordistrikt med flera veterinärer bildades för att ett nytt journalsystem skall kunna införas. På några platser startades veterinärstationer.
- 1982 En förändrad distriktsveterinärorganisation infördes, som delvis finansierades med djursjukvårdsavgifter.
- 1991 Lantbruksstyrelsen avvecklades och Jordbruksverket tog över.
- 1992 Bråkenhjelmska utredningen hade blivit tillsatt med direktiv att minska statens kostnader för distriktsveterinärorganisationen. Utredningen föreslog en privatisering i södra delen av landet, men hade inget förslag till lösning för den norra landsändan. Resultatet blev en fortsatt bibehållen rikstäckande organisation.
- 1995 En omfattande organisationsförändring infördes. Jordbruksverkets huvudmannaskap fortsatte. Förändringarna innebar ett nytt lönesystem och införande av veterinärstationer över hela landet. Förändringarna genomfördes snabbt och medförde ett omfattande avhopp av distriktsveterinärer, som valde att bli privata företagare.
- 1997 Ny ledning av distriktsveterinärorganisationen infördes efter utredning av Nore Sundberg. Den var motiverad främst av stark kritik från statligt anställda distriktsveterinärer. En Dv-enhet med eget budgetansvar inrättades på Jordbruksverket.

Arbetsuppgifter

Vid förstatligandet av distriktsveterinärerna 1934 fastlades huvudinriktningen av arbetsuppgifterna, som skulle vara smittskydd och sjukdomsbekämpande hos lantbrukets djur. Under 1950-talet fick också djurskyddsfrågorna en starkare anknytning.

Stor kraft har lagts på bekämpningsprogram mot nötkreaturstuberkulos och smittsam kastning under förra seklets första hälft. Sedan landet blev förklarat fritt från dessa förödande sjukdomar, 1954 respektive 1952, kom förebyggande åtgärder mot kostsamma svin- och juversjukdomar i förgrunden.

Under slutet av förra seklet startades framgångsrika bekämpningsprogram i samarbete med Svensk Husdjursskötsel och Svenska Djurhälsovården mot EBL (bovin leukos) och IBR (infektiös bovin rhinotracheit) hos nötkreatur och AD (Aujetzky's disease) hos svin. Dessa sjukdomar finns inte längre i vårt land. Förhoppningar finns om att även BVD (bovin virusdiarre) hos nötkreatur snart skall vara utrotad. Under 2000-talet dyker nya sjukdomar upp, såsom

PMWS, (post weaning multisystemic wasting disease) som upptäcktes första gången i vårt län 2005. Runt hörnet, närmare bestämt i Danmark, lurar PRRS (porcine reproductive and respiratory syndrome). En aggressivare form av fågelinfluensa benämnd H5N1, som diagnostiserades första gången i Sverige vintern 2006, kommer med all säkerhet att medföra ett stort engagemang från distriktsveterinärernas sida.

Nya djurslag, som hjortar och strutsar, har införts i animalieproduktionen och med dessa nya djurskydds- och hälsoproblem. Med hjortarna fick vi tillbaka bovin tuberkulos. Dessbättre tycks den inte ha spritt sig till andra djurslag och bedöms i dag vara i det närmaste utrotad igen.

Paratuberkulos är en nygammal sjukdom, som infördes med importerade kött djur och fick tillfälligt fotfäste. Nu anses sjukdomen vara utrotad igen. Salmonellainfektioner förekommer av och till med efterföljande saneringar. Något massivt utbrott har vi varit förskonade ifrån i vårt län.

Fortfarande intar akutsjukvården en betydande del av distriktsveterinärernas arbete, men den sjukdomsförebyggande verksamheten ökar. Vid omorganisationen 1995 blev distriktsveterinärerna förordnade att vara officiella veterinärer, vilket innebär att utföra gränskontroll-uppdrag och utfärda import- och exportintyg.

Beredskap och jourtjänstgöring

Adelsmärket för distriktsveterinärer har varit att finnas tillgängliga dygnet alla timmar och årets alla dagar. Detta har varit en tung arbetsbelastning och länge fanns ingen att byta jour med. Först under 1970-talet infördes markanta förbättringar vad beträffar möjligheter till lediga vardagskvällar och färre helgjurer. Detta medförde att det blev lättare att rekrytera nya distriktsveterinärer.

Kvinnorna tar över

Inom distriktsveterinärorganisationen har männen dominerat, men nu stormar kvinnorna in och i dagsläget är 60 % av landets cirka 320 distriktsveterinärer kvinnor.

Veterinärinrättningens sjukstall invigdes 1862 och byggdes bl.a. med stenar från klostret under museet

VI. DJURSJUKVÅRDEN VID VETERINÄRINRÄTTNINGEN 1906 - 1972

Lars-Erik Magnusson

Wilhelm Hallander, föreståndare och lektor 1889 - 1922, Styrelsen med mera

Lektor Hallander var under sin verksamhetstid föredragande i den styrelse, som hela perioden bestod av mycket inflytelserika personer, vilka förmodligen betytt mycket för veterinärrättningens överlevnad efter att veterinärutbildningen upphört 1889. Det är intressant att notera styrelsens sammansättning. År 1906 var godsägaren, f. Löjtn., Kommendören m. m. N.E.H. von Hofsten ordförande (-1912) och ledamöter var Godsägaren, f. Löjtn., Kommendören m.m. Grefve W.G. Hamilton, Kaptenen och Riddaren G.O.L. Swensson, Kaptenen och Riddaren N.E.W. Kuylenstierna samt Godsägaren, f. Kapt. och Kommendören m.m. Friherre Carl Klingspor. Under årens lopp byttes något enstaka namn ut men hela tiden utgjordes styrelsen av den tidens samhällstopp. Ny ordförande 1912 blir Landshövdingen, Kommendören m.m. Friherre Fabian De Geer, som 1918 ersätts av Landshövdingen, Kommendören Axel Ekman.

Vikarierande föreståndare är Vidar Behm 1916 och han blir assistent 1918 för att 1922 efterträda Hallander som då erhållit professorstitel. Professorn och riddaren med mera Wilhelm Hallander dog 12 juli 1922. Hallander var den sjätte föreståndaren och utnämndes 29 september 1899. I eftermälet påpekas ”att han arbetade oegennyttigt och med största nit och sakkunskap för den ärevärdiga anstalt han varit satt att vårda. Under hans strängt pietetsfulla ledning hava Veterinärrättningens byggnader undergått ett vidlyftigt restaureringsarbete, varjämte Veterinärrättningens synnerligen värdefulla bibliotek, förut inrymt å ett vindsrum, genom hans energiska arbete år 1908 kunde inflyttas i ett på frivilliga bidrag uppbyggt, tidsenligt arkiv”.

Som klinikchef var professor Hallander mycket uppskattad, ”och som han därjämte var en synnerligen framstående praktiserande veterinär kommer hans minne med tacksamhet och saknad att fortleva bland djurägande allmänheten i Skaraorten med omnejd”. Han var en stor och aktad hippolog som t ex under många år var ordförande i sjätte häst-premieringsdistriktet och arbetade aktivt med att rekonstruera den nordsvenska hästrasen.

Vidar Behm, föreståndare och lektor 1922 - 1949, Nya utredningar

Nyutnämnde landshövdingen, Kommendören med mera Carl E.A. Mannerfelt blir ny styrelseordförande 1935 och traditionen med en landshövding i ledningen fortsätter fram till 1946 då veterinärrättningen kom att lyda under Veterinärhögskolans styrelse. År 1941 dyker ett intressant namn upp som ledamot nämligen Stuteriägaren, Riddaren med mera Carl Johan Andersson, Faleberg, Vedum, som var Sveriges ledande uppfödare av ardenner och som, tillsammans med en broder, gjorde sig en förmögenhet på försäljning och export av hingstar till priser som idag saknar motstycke.

Vidar Behm hade vikarierat för Hallander 1916 och varit hans assistent från 1918. Han bör alltså varit väl insatt i vad tjänsten som föreståndare innebar. Distriktsveterinären Elis Bryne i Skärplinge vikarierar 1926 och leg vet Eric Wahlin 1928-29. Leg vet Karl Stehn är vikarie 1931, då Vidar Behm får statligt stipendium och företar en studieresa i Tyskland och Danmark. Vet Karl Rydin, Skara, vikarierar i juli 1932 då Behm går kurs vid Veterinärhögskolan i bakteriologisk köttkontroll. Ny semestervikarie 1935 är leg vet H. Josefsson, 1937, en välkänd skaraveterinär, Georg Nyström, och 1938 distr.vet. Nils Abrahamsson, Skara. En annan skaraveterinär, G. Essvik, vikarierar för Behm 1941.

Samma år tillsätts en utredning rörande Veterinärrättningens framtida användning. Kungligt Majestät kallar godsägaren Gustaf von Hofsten, Kålltorp som ordförande och professorerna Gerhard Forsell och Karl Eriksson samt sekreteraren vid Hushållningssällskapet fil. mag. Elis Enderstein som ledamöter.

Den 10 okt 1942 avgav utlåtandet och man framhåller ”att det föreligger ett mycket stort behov av en modernt utrustad och driven djursjukvårdsanstalt för västra delen av landet, varjämte de framhålla den hela landet gagnande verksamhet, som en till Veterinärinrättningen förlagd försöksinstitution med uppgift att utforska bristsjukdomarna och undanröja orsakerna till deras uppkomst, skulle utgöra och förordade därför en omorganisation av Veterinärinrättningen i enlighet härmed.”. Alternativet ansågs vara nedläggning. Styrelsen förordade det framlagda förslaget och anser ” att en reorganisation dessutom skulle tillfredsställa anspråk på pietet mot densamma stiftare och donator, professor Peter Hernquist”.

1943 den 3 dec uppdrar Kungligt Majestät åt expeditionschefen i Jordbruksdepartementet, G.A. Bouveng, att verkställa överarbetning av det i okt 1942 avgivna betänkandet. Som sakkunniga utses prof. Eriksson och Lagerlöf, A.K.O. Svanberg prof vid Lantbrukshögskolan samt statskonsulent B.H. Ryde. I enlighet med riksdagens år 1944 fattade beslut träder inrättningens omorganisation jämlikt den 26 oktober fastställd stadga i kraft den 1 januari 1946.

Klinikavdelningen kom då att omfatta en stationär klinik och en poliklinik vid vilka djursjukvård och vetenskaplig forskning skola utövas, samt en hovbeslagsskola. Inrättningen lyder nu under styrelsen för Veterinärhögskolan. Den närmaste ledningen av inrättningen utövas av en nämnd bestående av sex ledamöter, varav Veterinärhögskolans rektor, som tillika skall vara nämndens ordförande, professorn i kirurgi samt professorn i avelsbiologi och husdjurshygien vid Veterinärhögskolan ävensom professorn i lantbrukskemi vid lantbrukshögskolan äro självskrivna. Kungl Maj:t förordnar för en tid av tre år två ledamöter, varav en representant för jordbruk och husdjursavel i Skaraborgs län, vilken ledamot tillika skall vara nämndens vice ordförande, och en representant för Skaraborgs läns hushållningssällskap.

Lektor Vidar Behm avgick med pension 1 juli 1949 då också hovslagarskolan läggs ner. Efterträdaren, veterinär Frithiof Löfstedt, blev 1 juni 1946 klinikchef medan Behm fortsatte som föreståndare för Hovslagarskolan.

Verksamheten 1906 - 1946

Förutom undervisning vid Hovslagarskolan (beskrivs i ett särskilt avsnitt) skötte föreståndaren stationär och poliklinisk verksamhet. 1906 behandlades totalt 2 284 djur därav 1 796 hästar, 441 nöt, 23 svin, 22 hundar, ett får och en katt. Till Veterinärinrättningen hörde ett veterinärdistrikt och det är svårt att ur årsberättelsernas statistik avgöra om den också omfattar ambulansverksamhet. I vissa fall beträffande nöt och svin var nog så fallet.

Foderkostnaden anges till 1:50 per dygn för häst. Exempel på diagnoser hos häst verksamhetsåret 1907 var kvarka 89 fall, luftrörshuvudinflammation (Laryngitis acuta et chronica) 44 fall och främmande kropp i ögat nio st. Bland diagnoser på häst återfinns 1908 ”Lutterstall” (Diabetes incipidus) och till nervsystemets sjukdomar hör hjärnkongestion, koller (Hydrocephalus), lamhet i underläppen, lamhet i svalget och svindel. Hästarna dominerar starkt och av 2 816 patienter totalt år 1910 var 2 253 hästar.

Vanligaste diagnoser under en följd av år är tandfel (285 hästar år 1913), masksjukdomar i mage och tarm, sår och besiktningar. Hos nöt dominerar fodermältningsorganens sjukdomar såsom dyspepsia, diarre, kronisk indigestion, tandfel, tympanitis och kräkning i nu nämnd frekvensordning. Tuberkulos, aktinomykos och kvicksilverförgiftning var heller inga ovanliga diagnoser. 1915 dyker en ny diagnos, ”slinger” upp och har drabbat 2 hästar.

I årsberättelsen 1918 pekas på att ”djur nu översändes ej blott från närmast liggande ort utan från skilda håll”. Mångfällförstoppning (Obstipatio omasi) drabbar tolv nöt och 49 st behandlas för bristande foderlust. Av 27 behandlade hästar med kolik dör endast tre. Diagnosen ”ofullständig ledvrickning” ställs på 52 hästar att jämföra med spatt som drabbar 17 st. Stollsvamp och hovbroskförbening var vanliga diagnoser liksom mankfistel. År 1920 behandlas 3 492 djur varav 51 dör eller slaktas. Man gör 34 större operationer och 110 mindre ingrepp. Diagnosen epilepsi

ställs på 27 svin Djupliggande bogsvulst är en ofta förekommande diagnos på häst och drabbar tre hästar detta år.

Föreståndaren undersökte också kött, fläsk och mjölk ”vars användande till människoföda den rådsökande funnit tveksamt”, en mening som återkommer i varje årsberättelse från 1923 och framåt under Behms tid.

Det rapporteras om två abdominella, dubbelsidiga klapphingstar som framgångsrikt opereras. Av elva döda hästar 1929 avlivs en för mankfistel med metastaser i lungorna, en inte ovanlig komplikation, samt en för inoperabel svulst i buken. Smittsam munsjuka på häst rapporteras 1929 och 1930. Vanligaste diagnos på nöt är nu ”ofruksamhet”. Av sex slaktade hästar fanns en ”gammal bogledsluxation”, en recidiverande hovkräfta, en häst med såväl nack- som mankfistel med metastaser i lungorna, två hästar med svulster i näsans bihålor och slutligen en med levercirrhos. Vanligaste ingreppet på stationärkliniken är klapphingstoperation (tio st 1931).

Under rubriken ”Mikroskopisk undersökning” redovisas från år 1931 bakteriologisk, sperma och mask.

Ortopediska diagnoser på häst 1933 var som följer: 35 galla och bursit, 30 gonit, 26 vrickning, 22 övrigt, 14 spatt, 10 ringkota, 6 överben, 4 ledinflammation, 3 korsförslamning, 1 bäckenbrott och 1 benbrott. Totalt behandlas 1935 2 815 djur varav 287 är hundar som inkluderar 157 rävar. Valpsjuka är periodvis en vanlig diagnos. För första gången nämns ett läkemedel vid namn i årsberättelserna, nämligen ”suprarerin”, som använts på ett föl med utgjutning i lederna till följd av navelinfektion. Fyra förlossningar på sto rapporteras 1936 varav ett sto dog till följd av brusten pulsåder medan fölet överlever. En barnhuvudstor, indurerad och ”exploderad” piphäs på häst lämnar kliniken med status ”förbättrad”. Ett spensår på nöt som perforerat mjölkammaren rapporteras 1938 ha läkt per primam och kon visade ”oklanderlig laktation efter partus”.

Från Statens Veterinär bakteriologiska Anstalt mottas 1939 som gåva till biblioteket ”Ein Beitrag zur Kenntnis der Bluttypen des Pferdes mit Hilfe arteigener, hochwertiger, gruppenspezifischer Isoimmunsera” av Edvin Lehnert liksom 1940 ”Zur Ätiologi und Pathogenese des Gebärkomas beim Rinde“ av Vet. M. D:r W. Hallgren. Patientfrekvensen sjunker och under pågående världskrig, med många män inkallade i militärtjänst, behandlas 1941 endast 28 hästar och två hundar stationärt. Det klagas på foderknapphet och upphörd tilldelning av foder till sjukstallet. Endast 36 hästar och ett nöt vårdas på stationärkliniken år 1943. En stelkrampshäst leddes trots dåligt väglag en mil till kliniken varefter den hastigt försämrades och dog. År 1944, då totalt 1 659 djur undersöks, behandlas en kvickdragshäst medelst pneumothorax tvenne gånger med en månads mellanrum. En tydlig förbättring inträdde och kvarstod sex månader senare.

Klinikchef Fritiof Löfstedt 1946 - 1972, Ständiga utredningar och jakt på pengar

Eftersom undertecknad själv som anställd har upplevt halva denna period kan jag delvis anlägga mera personliga synpunkter. Hela hans chefsperiod präglades av hotet om nedläggning av Djursjukhuset. Redan 1948 inspekterade Veterinärhögskolans lärarkollegium och 1965 kom jordbruksdepartementet på besök i sällskap med statens revisorer. Inte mindre än tre olika jordbruksministrar informerade sig om Djursjukhuset på plats, nämligen 1953 Sam Norup, 1963 Eric Holmquist och 1970 Ingemund Bengtsson. Landshövdingarna Frithiof Domö och Karl Frithiofsson kom också vid flera tillfällen på besök framför allt i sällskap med jordbruksministrarna.

Löfstedt höll sig alltid väl med landshövdingarna i Mariestad där han var inbjuden vid många tillfällen. Jag minns att han var noga med att närvara vid landshövdingens nyårsmottagningar på länsresidenset Marieholm. Han var en charmerande sällskapsmänniska vilket säkert bidrog till att han kunde skaffa många sponsorer till kliniken. Särskilt minns jag ”Kullager-Winkvist” på Remningstorp, godsägare Wilhelmsson i Dala, Hellkvists industrier i Mellerud och Fredrik

Wehtje vid Rörstrands men också många hundägare, som beundrade Löfstedt för hans yrkesskicklighet. Ofta tog då Löfstedt själv hand om dessa VIP-personers husdjur, även mitt i natten om så skulle erfordras.

Ett exempel på hans förmåga att göra PR för Djursjukhuset var de TV-inspelningar som skedde efter att Löfstedt fått kontakt med agronomen Berglund, sedermera hög chef på Televisionen. Programmet sändes 26 mars 1961 och väckte stor uppmärksamhet. Det var mig veterligt det första program som visade bilder från operationer och behandlingar på ett djursjukhus.

Hans privatpraktik var begränsad till några hästbesättningar där jag särskilt minns greve C-G Klingspor på Hellekis med sina framgångsrika fullblod och godsägare Holger Johansson på Essgårde i Husaby med galopphästar och fina halvblodsston. Löfstedt var skicklig gynekolog och dräktighetsundersökte årligen många ston, speciellt hos Holger Essgårde på Backgården i Axvall och hos Maud von Rosen på Horshaga. Han var under lång tid tävlingsveterinär på Axevalla Travbana, från 1955-77, då Lars Garmer förordnas.

Verksamheten 1/7 1946 - 30/6 1972

Totalantalet patienter var när Löfstedt inte tillträdde fler än 150 varav 28 hästar och tre rävar. Redan 1950 var antalet 1 000 som dubblerades till 1960. Sedan accelererade verksamheten så att ca 10.000 patienter uppnåddes i slutet av 60-talet. Verksamhetsåret 1970-71 redovisas 12.042 totalt varav 2.988 hästar.

Under 40- och 50-talet minskade hästantalet i Sverige från 740 000 till så småningom troligen inte mer än 50 000 innan det vände uppåt igen. Detta påverkade naturligtvis djursjukhuset som redovisar t ex 300 hästar i början av 60-talet men redan 3 000 st 1970. Från att ha varit ett ardennerlän kom Skaraborg att bli ett centrum för travhästuppfödning vilket påverkade verksamheten också på Djursjukhuset liksom närheten till Axevalla Travbana. Travhästarna betraktades i början av många företrädare för andra raser som något ”katten släpat in på mattan” men Löfstedt slog dock fast ”att även den rasen är en produkt av torvan predestinerad att bli korv” och insåg att den skulle komma att bli viktig för kliniken.

På travbanan öppnades också en filial 1968 med möjligheter till röntgen av extremiteter och hältundersökningar framför sulky på banan. Det var ett stort framsteg när vi fick tillåtelse att köra bil på banan bredvid, bakom och framför hästarna. Patientfrekvensen var naturligtvis ett viktigt inlägg i debatten om Djursjukhusets vara eller inte vara som ständigt pågick. Det var viktigt i till exempel årsberättelser att påpeka brister i lokaler och personal om antalet patienter inte ökade snabbt nog.

Vid flera tillfällen fick stallarna stängas på grund av olika smittor där man skyllde på brist på isoleringsmöjligheter och ständig överbeläggning. Så stängdes för kvarka i flera månader 1947-48 då man också pekade på bensinransoneringen för att förklara att endast 28 hästar besökte Djursjukhuset. Under 1953 utbröt valpsjuka bland stationärpatienterna. På den tiden var långt ifrån alla hundar vaccinerade. Kennelhosta, valpsjuka och HCC hade man bekymmer med bland annat 1965 och häststallet stängde på grund av hästinfluensa 1969. Redan 1950 såg Löfstedt en fara i att det dök upp privatpraktiker på hästsidan i länet och när smådjurskliniker startade i Borås och sedermera i Jönköping så befarade han en sämre utveckling i Skara.

Löfstedts förmåga att ”ragga pengar”, som man skulle uttryckt det idag, möjliggjorde, tillsammans med statliga anslag, ofta förekommande ombyggnader. Biträdande länsarkitekten Bergman och byggnadsfirman N-G Hagman var som en följetong på kliniken och då utökades till exempel hundstallet så att sju platser blev 28 år 1960 och rastgårdar för hundar och hästpaddockar norr om byggnaden tillkom. Gamla hovbeslagssmedjan inreddes till stallar och vinden med elevrum byggdes om till veterinärbostad 1966-67.

Hundsjukvårdsförsäkringen kom 1964 och något senare gick det att veterinärvårdsförsäkra även häst. Ingen annan händelse har väl betytt mera för fortsättningen och idag har nog många svårt att förstå att det gick att bedriva klinikverksamhet även före denna reform.

När Frithiof Löfstedt skrev sin 26:e och sista årsrapport 1972 kunde han stolt konstatera en frekvensökning för samtliga djurslag utom svin. Totalt undersöktes och behandlades 13 164 patienter (3 172 hästar, 26 nöt, 934 svin och 9 032 hundar och andra smärre djur). Han riktade ett särskilt tack till Veterinärinrättningens personal och framför allt ”kärnan i den personalstyrka, som under många år varit i tjänst. De har alltid med osviklig lojalitet outtröttligt givit sitt bästa även under de svåraste arbetsförhållanden”. Ett särskilt tack gick till fru Maj-Lis Olofsson för övergången till räkenskapsredovisning till jordbrukets högskolors ADB-central i Uppsala och att första budgetårsbokslutet passerat utan anmärkning.

Löfstedt flyttade 1 april ut ur huvudbyggnaden som därefter blir museum. Han köper egendomen Gålstad strax norr om Skara där han bosätter sig. Han fortsätter många år som privatpraktiker bland annat på Travbanorna i Örebro och Halmstad där han bor några dagar i veckan i sin husvagn.

Professor Gustaf Björk utses till efterträdare och nu fortsätter en om möjligt ännu snabbare utveckling av Djursjukhuset både vad gäller byggnader, inredning, utrustning och fortbildning av personal. En ny och unik utbildning för djursjukvårdare skapas 1984 och Gustaf är initiativtagare till att forskningsprojekt startar. Gustaf avlöstes 1986 på chefsposten av Eva Gustafsson, som i sin tur efterträddes av Karin Bredelius 1995-2002. Att beskriva denna dynamiska epok överläter jag med varm hand till någon medarbetare som hängt med på den spännande resan längre än jag kom att göra.

Personal

När Löfstedt tillträdde 1946 bestod personalen av klinikbiträdet K Lindblad, fodermarsk O Wallgren, djursjukvårdare K. Flink, extra djurskötare K. Winkvist samt vid Hovslagarskolan hovslagarna Tengwall, Johansson och Lundin med sina 16 elever per år. Kurt Lundin slutar då hovslagarskolan läggs ner och Tengvall pensioneras.

När Löfstedt avgick 1972 fanns fyra klinikveterinärer: Lars Garmer, Yngve Persson, Eva Gustavsson och Lars-Erik Magnusson. Övrig personal var: tillsynsman Karl Flink, stallförmän Knut Winkvist och Gustav Broberg, kontorsskrivare: Maj-Lis Guldstrand-Olofsson, kontorsbiträde: Ylva Persson, laboratorieassistent: Ann-Charlotte Harrysson, gårdskarll och djurvårdare Bertil Gustavsson, hovslagare och djurvårdare: Bertil Samuelsson samt vik djurvårdare Jane Hedvard. Institutionsbiträden: Ulla Carlsson-Bohman, Annika Bern, Susanne Johansson, Eva Zachrisson och Karin Johansson. Denna arbetsstyrka klarade 12 042 patienter. Städskor vid Veterinärinrättningen var Gerda Andersson, Greta Bäckdahl, Helmy Johansson och Margit Neero.

Många veterinärer passerade under den ”Löfstedtska perioden” 1946 - 72 som vikarier vid semester, militärtjänst eller sjukdom. Flera av dem kom att bli duktiga kliniker efter att ha skaffat sig sina första erfarenheter vid Djursjukhuset i Skara under Löfstedts ledning. Jag har kanske missat någon och jag har inte i detalj angett tiden för respektive förordnande utan bara under vilket eller vilka verksamhetsår kollegan har tjänstgjort kortare eller längre tid:

Lars Hässler 51-53, Åke Åsheim 52-55, N. O. Theve 53-54, Gert Lindblad 54-55, Göran Jönsson 55-56, Berith Funkvist 56-58, Jon-Erik Olsson (Trollsten) 56-57, Margareta Lagerman 57-58, Bertil Edren 59-61, Gunnar Fries 60-61, Inger Backlund 61-62, Sten Elffors 60-63, Lars Garmer 62-64, Thomas Claesson 62-63, Lars Gleisner 62-64, Birgitta Carlbon 64-68, Ingeman Nilsson 65-66, Barbro Sand 67-70, Ingrid Persson 68-71, Margareta Bergelin (Fransson) 70-72, Berit Lundin 71-72. De fast anställda: Ass Vet blev 1/7 1949 Gustaf Björck som slutade 30/6 1951 med de föga förvånande vitsorden ”utmärkt nit och skicklighet samt utmärkt vetenskapligt intresse”. Lars Hässler 53-54 som slutar 54-55, Jon-Erik Olsson (Trollsten) 56-58, Margareta Lagerman 58 -60, Lars-Erik Magnusson -60--(fortsätter efter -72), Lars Garmer -64---, Bengt Wilsson 68-70, Eva Gustafsson 70--, Yngve Persson 71 --.

Hågkomster från Djursjukhuset 1960 - 1972

Vi är några klinikveterinärer som ”formats” av Frithiof Löfstedt eftersom vi började att arbeta utan egen erfarenhet av klinikarbete vare sig med små eller stora djur. Att arbeta under en chef, som av många ansågs som en ikon, som självklart alla djurägare ville få kontakt med, kunde särskilt de första åren kännas svårt. Så småningom, när antalet veterinärer utökades, och patientantalet steg så minskade väl denna personkult något.

Löfstedt var alltid elegant, från klädsel till uppträdande mot djurägarna. Han var ingen morgonmänniska och kunde ibland ta sovmorgon men var desto effektivare framåt kvällarna, för att inte säga nätterna. Oerhört noggrann med hygien i samband med kirurgiska ingrepp och något av pedant. Han hade en konstnärlig ådra som bland annat visade sig i smakfull inredning av kliniken.

Jourverksamhet förekom utan speciell ersättning till veterinärerna fram till 1964. Det som upplevdes som extra slitsamt var att när fria lördagar infördes på de flesta arbetsplatser höll kliniken lördagsöppet och detta pågick fram till 1 juli 1966. Arbetet kunde fortgå till långt fram på kvällen innan alla patienter tagits om hand och någon tidsbeställning existerade inte förrän 1970. Självklart innebar det en ökning av patientfrekvensen men det var påfrestande även för våra familjer som aldrig visste när en ledig lördagskväll kunde börja. Någon övertidsersättning existerade inte på den tiden. Självklart drabbade detta också övrig personal även om de hade ordnad övertidsersättning långt tidigare inte minst beroende på Knut Winkvists framgångsrika fackliga arbete.

Löfstedt hade också en förmåga att finna duktiga människor att anställa och då fanns ju ingen utbildning i djursjukvård utan han insåg att lantbrukare, jägare, hunduppfödare, ryttare eller åkare med häst, som i Winkvists fall, hade en lämplig bakgrund för att internutbildas under arbetets gång.

Det fanns inga avstånd mellan klinikveterinärer och övriga anställda. Det ”tuffa jobbet” svetsade oss samman och man umgicks också privat i många fall. Bland annat bodde familjerna Löfstedt, Magnusson, Flink, Winkvist, Vilson och Broberg i tjänstebostäder på Veterinärinrättningen och övriga på cykelavstånd. Framför allt Karl Flink, Knut Winkvist och sedermera Bertil Samuelsson har lärt upp många oerfarna veterinärer hur klinikverksamhet går till och det på ett så naturligt sätt att ingen kände sig trampad på tårna.

Det fanns inte tid eller resurser för någon forskning då rutinarbete och kampen för överlevnad tog all tid. Men Löfstedt ägnade dock en del tid, kanske mest fritid, till forskning om artificiell insemination på hund och startade 1952 försök att djupfrysa sperma. Han deltog i kongresser och föreläste till exempel 1956 i Dortmund om spermakonservering på hund. Redan 1957 lyckades han skicka sperma till Finland och England med gott resultat. Inseminering med färsksperma var tidigt en rutinmetod på kliniken.

Behandlingsmetoderna utvecklades hela tiden och 1957 inköptes till exempel en enkel narkosapparat för trilen och en diathermiapparat. Innan intravenös narkos kom i mera allmänt bruk och därefter narkosgas i slutna system gjordes alla ingrepp i buk och bakdel med epiduralanestesi på smådjurssidan. Kejsarsnitten, som var vanliga på Bostonterrier och Fransk Dog framför allt, gjordes med epiduralanestesi. Veterinärerna arbetade med alla djurslag till slutet av 1960-talet då viss specialisering inleddes och ju fler kvinnliga veterinärer som föredrog smådjur som anställdes ju mer kom hästavdelningen att bli mansdominerad, så även bland övrig personal.

Verksamhetsåret 1963-64 kejsarsnittade Garmer-Magnusson ett ardennersto tillhörigt Hintsegården i Brevik under kloroformnarkos. Ett så stort bukingrepp på häst var då ett stort äventyr men följdes senare av flera ingrepp på kolikhästar. Den mängd kloroform, som huvudhållaren tillika ansvarig för narkosen, inandades under till exempel en krubbitaroperation var naturligtvis inte bra och man kunde bli både sömnig och illamående. Snart började intravenös. narkos att dominera med Wallingas lösning, mebumal eller det kortvarigare intraval.

Kastning skedde med curarepreparat intravenöst. Fortfarande fanns inga traverser och uppvakningsboxar. Under verksamhetsåret 1969-70 byggdes dock så kallade Telfers så att hästarna kunde flyttas i hängmatta på en räls i taket till en speciell uppvakningsbox. Det skulle dröja till 1971 innan Fluothane introducerades och en narkosapparat för häst inköptes. Tidigare ställdes alla hästar vid operationsbordet, kasttyg lades på och med platlonger runt kroppen kunde tre till fyra man välta en ardenner. Denna metod försvann när curarepreparat introducerades även om vi också lärde oss tekniken att med en hastig injektion av ett korttidsverkande barbiturat (intra-val) välta hästarna.

Intraperitoneal injektion på svin med pentotal minskade dödligheten bland "påsagrisarna" som dessförinnan sövdes på öppen mask med eter eller senare trilen. Den suveräne operatören kom att bli djursjukvårdaren och allt i allo Karl Flink. Denna för klinikverksamheten betydelsefulla man har utbildat många veterinärer i den ädla konsten att snabbt operera navel- och pungbräck. Till att börja med smögs det med att en "icke-veterinär" utförde ingreppen men eftersom Flink hade det bästa resultatet kom han att sköta mycket även som assistent vid övriga operationer.

1966 fick vi en tvångsspilta för nöt eftersom "vasstopoperationerna" blev vanliga på stående ko med nervblockad, liksom kejsarsnitten. Professor Obel gästopererade 1951 och demonstrerade sin hudtransplantationsmetod på häst. Samma år introducerade Gustaf Björck sin revolutionerande metod att transfixationsgipsa frakturer på hund, framför allt radius-ulna.

Ett celebret besök som etsat sig fast i mitt minne var när professor Ebbe Gerhard Forsell som pensionär besökte Djursjukhuset. Det måste ha varit tidigt 1960-tal och jag skulle kejsarsnitta en sugga. Professorn, med sin stora pondus och utstrålning, slog sig ner med kommentaren, som jag aldrig glömmer; "Jag har aldrig kejsarsnittat en sugga. Det skall bli intressant att se på." Jag minns fortfarande hur nervös jag var men ingreppet gick bra och ett antal levande grisar förlöstes.

Privat hade Löfstedt ett stort fritidsintresse nämligen sportbilar och hans Mercedes 300 SL, där dörrarna fälldes upp som ett par så kallade måsvingar, väckte stor beundran liksom hans P 1800. Ofta for han till Gelleråsen eller Kinnekulle Ring för att träna och tävla. Han skickade vid ett tillfälle sin Mercedes per järnväg från Skara till Tyskland och Mercedesfabriken för omlackerig vilket han fann dyrt men viktigt för utseendet på bilen. Jakt och jakthundar var ett annat intresse och han hade flera pointrar och någon Beagle.

#

Efter att ha läst en mängd årsrapporter och vad andra skrivit om den aktuella tiden är jag djupt imponerad av vad många kolleger och övriga verksamma vid veterinärrättsningen tillsammans åstadkommit de senaste 100 åren.

Tack till Lars Garmer som skaffat fram nödvändigt underlag och bidraget med många värdefulla synpunkter.

Acke Åslund "Ett sjöslag på Brunnsviken" Ritades till en Phlugfest. Hängde tidigare i Undervisningshuset SLU Skara, Hänger nu på Gallan (Wallinsalen) SLU Uppsala

VII. DJURHÄLSOVÅRDEN I SKARABORG

Gunnar Bergström

Svenska Djurhälsovården AB är en organisation som arbetar med djurhälsovård för landets alla uppfödare av grisar, slaktnöt och får. Dagens hälsovård har en historik som går tillbaka till 1940-talet då sjukligheten bland grisarna orsakade problem i handel och uppfödning. I takt med att grisuppfödningen utvecklats till allt mer specialiserade former har den ursprungliga hälsokontrollen av smågrisproduktionen utvecklats till dagens hälsokontroll och hälsovård för hela produktionskedjan. Utöver svinhälsovård har andra uppgifter efter hand tillkommit. Sådana verksamheter är till exempel kalvhälsovård, fårhälsovård, slaktsvinshälsovård, salmonellaprogram, bekämpningsprogram, nationell smittskyddskontroll och samordningsansvar för obduktionsverksamheten. Här berörs i huvudsak smågris- och slaktsvinshälsovård på regional nivå.

Kort historik

Under 1930 – 40 talet orsakade sjukdomar som smittsam nyssjuka (atrofisk rhinit, AR) och smittsam lunginflammation (Swine Enzootic Pneumonia, SEP) problem med handeln av grisar mellan olika uppfödarkategorier. Att köpa ”grisen i säcken” var hälsomässigt en realitet vid handel med livsvin från avelsbesättningar till smågrisproducerande besättningar. Detta gällde även handeln av förmedlingsgrisar från smågrisproducenter till slaktsvinproducerande besättningar. Landets olika slakteriföreningar tog därför initiativ till lokala hälsokontroller, främst för avels- och gyltproducerande besättningar. Skaraborgs slakteriförening bedrev hälsokontroll för medlemmarna enligt eget regelsystem fram till 1954.

1951 utfärdade veterinärstyrelsen en särskild förordning (1951:286) angående organiserad hälsokontroll. Denna låg till grund för uppbyggnaden av organiserad hälsokontroll av gris i Skaraborgs Hushållningssällskaps regi 1954. I samband med detta upprättade sällskapet också obduktionsverksamhet. Sjukdomsdiagnostiken fick med detta helt nya möjligheter.

Sjukdomsregistrering

Skaraborgs slakteriförening var pionjär inom slakten när det gällde datorisering och hade tidigt en centraldatoranläggning som upptog ett stort rum i källaren till huvudkontoret. Denna anläggning utnyttjades under slutet av 60-talet av svinhälsokontrollens Lennart Bäckström och överveterinär Åke Hornwall för uppbyggnad av systemet för systematisk registrering av sjukdomsfynd vid slakt. Sjukdomsfynden från grisslakten sammanställdes veckovis och rapporterades kvartalsvis till bönderna. Slakteriets medeltal för respektive sjukdomsfynd under perioden meddelades som jämförelsetal. Systemet infördes successivt på alla slakterier och är i dag en viktig informationskälla angående hälsotillståndet i våra svinbesättningar.

Praktikjournaler

Erfarenheterna från databehandlingen av sjukdomsfynden vid slakt ledde vidare till försöksverksamhet med datoriserad registrering av distriktsveterinärernas behandlingsjournaler. Svinhälsokontrollen hade intresse av att veta vilka akutbehandlingar som företogs i besättningarna, detta som ytterligare en informationskälla om hälsotillståndet i svinbesättningarna. Förutom svinhälsokontrollen var dåvarande veterinärstyrelsen, Institutionen för Husdjurshygien, Skara Semin och dåvarande suggkontrollen involverade i praktikjournalförsöket som startades 1971. Distriktsveterinärerna i Mariestad, Götene, Lidköping, Skara, Falköping och Vara var med från start och redan hösten 1971 var alla länets distriktsveterinärer involverade i försöket. Systemet blev senare riksgiltigt.

Det goda samarbetet med distriktsveterinärerna, som gjorde praktikjournalförsöket möjligt, grundlades tidigt. Under 60-talet utfördes rutinhälsotillsynen i de många små besättningarna av både distriktsveterinärerna, suggkontrollens assistenter och smågristransportörerna. Sent omsider

kom även denna innovation från den skaraborgska svinhälsokontrollen att bli allmänt tillämpad. Numera är besättningsveterinärerna engagerade i Djurhälsovårdens rutinhälsöarbete över hela landet.

Nya organisationsformer

1970 överfördes ansvaret för svinhälsokontrollen från Hushållningssällskapen till Sveriges Slakteriförbund som blev huvudman för verksamheten. Verksamheten bytte i detta sammanhang namn från Svinhälsokontrollen till Djurhälsovården. Djurhälsovårdens konkurrensneutralitet garanterades genom en statlig författning och den blev en egen avdelning direkt under slakteriförbundets VD. Detta innebar att smågrisproducenter som levererade sina grisar till privata slakterier garanterades samma service som de föreningsanslutna.

De lokala hälsovårdskontoren samordnades regionalt under slakteriföreningarna Skanek, Farmek, Scan Väst samt Norrlands slakteriförening. Budget var lokal med övergripande veterinärmedicinsk samordning från centrala Djurhälsovården på slakteriförbundet.

I januari 2001 bildades AB Svenska Djurhälsovården vilket innebar upphävande av de fristående regionerna och övergång till en samlad organisation. Aktierna innehåller till hälften av föreningslakten och till hälften av privatslakten.

Sjuklighet

Under hälsokontrollens första decennier fram till 1970-talet inriktades arbetet främst mot förekomsten av smittsam lunginflammation (SEP) och smittsam nyssjuka (AR). SEP, eller svininfluensa som sjukdomen felaktigt benämndes, var allmänt utbredd och var liksom nyssjukan i dåtidens besättningsstruktur svår att åtgärda. Alla ålderskategorier grisar hystes i samma utrymmen och smittspridning från äldre till yngre grisar var regel. Åtgärderna inriktades främst mot förbättrade inhysningsförhållanden. Reglerätta saneringar enligt det så kallade Waldmansystemet inskränktes främst till avels- och gyttproduktionens besättningar. Modellen innebar att besättningarna utlokaliserades sommardag till utevistelse varefter besättningens saggor återfördes till stallet efter sommardagens utevistelse.

Systemet byggde på dåtidens ringa besättningsstorlek och blev snart svårt att tillämpa.

Nyssjuka

I mitten av 70-talet fick vi en regional smittspridning av nyssjuka som drabbade ett 30-tal besättningar. Detta kom att präglade svinhälsoarbetet under flera år. Smittspridningen stoppades snart, men saneringsarbetet i ett 30-tal smittade besättningar blev tungt. Många besättningar slogs ut och repopulerades.

Orsaken till sjukdomen var vid detta tillfälle inte känd, även om man internationellt allmänt ansåg att Bordetella bronchiseptica var etiologiskt agens. Vi hittade aldrig mycket Bordetella vid all provtagning men på SVA isolerades en stam av Pasteurella multocida som vi gjorde ett besättningsseget vaccin på. Detta efter att tillgängligt Bordetellavaccin visat sig vara överksam. Vårt pasteurellavaccin gav alltför kraftiga biverkningar men två år senare visade holländaren de Jong att sjukdomens etiologi var just toxinproducerande Pasteurella multocida.

Övriga produktionssjukdomar

Produktionssjukdomar som till exempel olika diarrereformer, grisningsfeber och rörelsestörningar av osteocondroskaraktär försökte man förebygga genom olika åtgärder.

Immunoprophylax i form av besättningssegna colivacciner mot spädgrisdiarre tillämpades på 60-talet men var en något omständlig metod. Besättningsveterinärernas tvekan att låta djurägarna själva utföra vaccination av saggorna bidrog till att metoden fick begränsad tillämpning. I början av 70-talet kom det första kommersiella polyvalenta colivaccinet som fick denna utveckling att vända. I dag är spädgrisdiarreer till följd av allmän vaccination av saggorna ett sporadiskt problem.

Avvänningsdiarre och ödemsjuka är problemställningar som i dag framgångsrikt kan förebyggas genom utfodringsbetingade åtgärder. Fertilitetsproblem som tidigare kallades SMEDI förebyggs numera effektivt genom vaccination mot parvovirus.

Ektoparasiter

Parasitsmitta i form av skabb och lus var ett mer eller mindre utbrett lidande för grisarna under tiden fram till 80-talet. Lindanbehandling fungerade om den tillämpades riktigt men i början av 70-talet förbjöds Lindan för användning på djur. Skabbsmitta blev ett besvärande hälsoproblem för grisarna under något årtionde. Under 80-talet kom så Ivomec[®] på marknaden varvid det blev möjligt att helt utrota skabb från besättningarna.

En systematisk utrotningskampanj under 90-talet innebar att hudparasiter i de flesta besättningar numera är ett minne blott.

Aujeszky

Aujeszky's sjukdom (AD) eller Pseudorabies påvisades första gången i Sverige 1965 hos en smågrisproducent utanför Hjo. Under hela 60 och 70-talet var AD en fruktad virussjukdom som ibland förorsakade kastningar och massdöd av spädgrisar. Utländska erfarenheter gjorde det troligt att sjukdom skulle få allt större betydelse för den svenska grispopulationen.

Svenska Djurhälsovården fick 1991 ledningsansvaret för ett bekämpningsprogram som kom att pågå till 1996. Sjukdomen var då utrotad från den svenska grispopulationen. Perioden präglades mycket av saneringsarbetet då det bland annat innebar blodprovstagning av alla moderdjur och galtar i området. Specialutbildade blodprovstagare användes i viss utsträckning men mycket av provtagningarna utfördes av djurhälsovårdens egna veterinärer. AD-programmet innebar också en nyttig uppgradering av besättningarnas externa smittskydd i form av karantäner, inslussnings- och utslussningsutrymmen. Sådana utrymmen är i dag standard vid all nybyggnad.

Utrotningen av AD gav i förlängningen förutsättningar för de tilläggsgarantier gentemot EU som innebär att Sverige får tillämpa importrestriktioner för grisar.

Slaktsvinshälsovård

Under 80-talet uppmärksammades hälsoproblemen inom slaktsvinsuppfödningen vid konferensen "Svenskt djurskyddsforum". En stark konsumentreaktion ledde till att Jordbruksverket drog upp riktlinjer för en slaktsvinshälsovård. Denna kom att bli en ny verksamhet inom svinhälsovården. Idag är slaktsvinshälsovården en integrerad verksamhet i det förebyggande svinhälsovårdsarbetet. Anslutningen till smågris- och slaktsvinshälsovården är i dag närmast total.

Luftvägssjukdomarna dominerade sjukligheten bland slaktsvinen och till en början inriktades besättningsarbetet på miljöåtgärder och produktionsplanering. Trots omfattande åtgärder finns idag hög sjuklighet i många till synes välskötta och välplanerade besättningar. Elakartad lung- och lungsäcksinflammation orsakad av *Actinobacillus pleuropneumoniae* (APP) har de senaste åren utvecklats till en allt oftare akut eller perakut sjukdom med dödsfall och totalkassationer vid slakt. Orsaken till förändringen i sjukdomens karaktär är inte känd men de riktigt stora suggbesättningarna med varierande immunstatus hos suggorna kan spela en roll.

Salmonella

År 1996 drabbades ett par svinbesättningar i Skaraborg av salmonellasmitta vilket förorsakade staten ovanligt stora kostnader. Bland annat dessa fall kom att leda till att staten föranstaltade ett förebyggande salmonellaprogram i syfte att minska riskerna för smitta i såväl gris- som nötbesättningar. Programmet är kopplat till ersättningsnivå från staten vid salmonellasanering. Svenska djurhälsovården fick ansvaret för programmet i landets gris- och slaktnötbesättningar medan Svensk Mjolk fick hand om de mjölkbesättningarna. Regler för hur systemet skulle

tillämpas praktiskt utformades i stor utsträckning inom Skaraborgs- hälsovården. Under några år dominerade programmets genomförande hälsoarbetet inom regionen.

Ny grissjukdom PMWS

2003 drabbades Sverige av en ny grissjukdom, PMWS (Porcine Multisystemic Wasting Syndrome). Skara fick vi det tvivelaktiga nöjet att först påvisa sjukdomen i den individprövningsstation i Småland, som vi har ansvar för. Sjukdomen har på ca 15 år spridits från Canada över hela världen utan att någon kunnat förklara hur.

Orsaken anses vara ett cirkovirus men mycket tyder på att det inte är hela sanningen. Sjukdomen sprider sig bland de svenska besättningarna men verkningarna av sjukdomen är mildare än vad som rapporterats från andra länder. Detta beror säkert på våra produktionssystem med ålderssegregerad planerad produktion (allt in allt ut i alla led).

De svenska bönderna är sannolikt bäst i världen på att tillämpa detta sjukdomsförebyggande system. Systemet har kunnat införas allmänt med stort stöd från slakterierna. Hälsomässigt är det också positivt att besättningarna i Skaraborg till 80 % har så kallade mellangårdsavtal innebärande att slaktsvinsbesättningarna alltid får sina smågrisar från samma besättning.

Andra verksamheter

1971 anställdes Mats Törnquist vid djurhälsovården i Skara för ett projekt angående hälsotillståndet inom den specialiserade kalvuppfödningen. Detta kom att utgöra grunden till inrättandet av hälsovården för den specialiserade kalvuppfödningen år 1978.

1971 startade också veterinärhögskolans fältstation i Skara där bland annat den kliniska svinundervisningen för studenterna under ett tiotal år delvis bedrevs av olika veterinärer inom vår lokala svinhälsovård. Under slutet av 1970-talet bedrevs också försöksverksamhet med AT tjänstgöring för ett antal nyexaminerade veterinärer.

Forskning och utveckling

För en organisation med djurslagsinriktade specialister är vidareutbildning ett ständigt behov. Från Skaraborg har vi alltid deltagit nästan mangrant i IPVS (International Pig Veterinary Society) återkommande möten med världens svinspecialister. Samtliga svinveterinärer i Skara är också med i Dansk Hyologisk sällskap som ordnar två konferenser årligen. Nyanställda veterinärer genomgår dansk specialistutbildning i svinsjukdomar.

Forsknings- och utvecklingsansvarig för Svenska Djurhälsovården, Nils Holmgren finns i Skara liksom samordningsansvarig för hela svinhälsovården, Monika Löfstedt.

PIG projektet (Praktiskt Inriktade Grisförsök) startades i Skara 1993 med Svenska Djurhälsovården som viktig part. I dag är PIG en inkorporerad avdelning inom Svenska Djurhälsovården.

Genom åren har en lång rad vetenskapliga artiklar utgått från Svenska Djurhälsovården i Skara liksom ett flertal läkemedelsprövningar.

Framtid

Framtidens krav på effektivitet i uppfödningen kräver att djurhälsan kontinuerligt förbättras. Allvarliga nya sjukdomar finns i vårt närområde och i ett EU-perspektiv tar staten endast ansvar för de rena epizootisjukdomarna. De produktionssjukdomar som allvarligt stör grisproduktionen i flertalet europeiska länder är producenternas eget ansvar. Behovet av en effektiv nationell hälsovård och den importkontroll Svenska Djurhälsovården bedriver åt näringen kommer ytterligare att accentueras.

Personalia Svenska Djurhälsovården Skara efter år 1970

Svinhälsovård		Nöthälsovård	
1970 – 1978	Lennart Bäckström	1972 – 1992	Mats Törnquist
1970 – 1974	Gösta Hemlin	1992 - 1998	Jonas Carlsson
1974 –	Gunnar Bergström	1998 - 2005	Lena Stengärde, tjänstledig
1987 –	Monika Gerth Löfstedt	2005 -	Ole Martin Hegrestad
1990 –	Nils Holmgren		
2005 –	Magnus Paulsson	Fårhälsovård	
		2002 -	Ulrika König

Siv Svensson har sedan 1970 skött administrationen av Svenska Djurhälsovården i Skara. Under åren 1980 – 1999 arbetade även Anna-Greta Enström med dessa uppgifter.

Förebyggande djurhälsovård bland grisar är Svenska djurhälsovårdens huvuduppgift

VIII. BEKÄMPANDE AV HUSDJURSSJUKDOMAR OCH VETERINÄRMEDICINSK LABORATORIEVERKSAMHET

Rune Bucht

Allmänheten ser och bedömer veterinärens insatser i samhället nästan enbart i den botande rollen. Bekämpandet av smittsamma djursjukdomar och djurhälsovård har under större delen av 1900-talet varit ett viktigt arbetsområde för många veterinärer. Våra tidiga föregångare i detta arbete skapade grunden för ett gott hälsoläge bland våra animalieproducerande djur.

Djurhälsovård i olika former bedrivs också idag för att övervaka och, vid behov, vidta adekvata åtgärder vid sjukdomsutbrott. God djurhälsa besparar djuren mycket lidande men betyder också att vi har sunda råvaror till våra livsmedel. Sjukdomar hos djur kan orsaka stora förluster för djurägaren. Smittsamma sjukdomar hos djur kan även överföras till människa (zoonoser).

Att i dag bevaka djurhälsan är av sådana skäl en självklarhet och då inte bara ett nationellt intresse eller skyldighet. Utbrott av smittsamma djursjukdomar följs och bekämpas världen över. Hårda restriktioner för handel med djur och animalieproduktion kan bli ekonomiskt mycket kännbara för drabbade djurägare och hela nationen. Sjukdomar som på senare år lett till kännbara och kostsamma bekämpningsåtgärder är till exempel galna kosjukan och fågelinfluensan.

Syftet med denna historik är dock att söka beskriva olika veterinära aktiviteter (verksamheter) under Skaraborgs veterinärförenings 100-åriga tillvaro, däribland laboratorieverksamheten.

Den tyske läkaren och bakteriologen Robert Koch upptäckte år 1882 tuberkelbacillen. Man började i slutet av 1800-talet bekämpa humantuberkulos med olika förebyggande åtgärder men också kurativt. Kunskapen om denna sjukdom ökade, också om dess smittvägar, bland annat om husdjuren som smittbärare. Redan på 1860-talet hade länets hushållningssällskap anslagit medel för avlönande av veterinärer ute i länet. Då knappast med tanke på tuberkulosen men insikten om den tuberkulos som fanns hos nötkreaturen såsom en farlig smittkälla genom mjölken kanske framför allt för småbarn började växa fram under de första årtiondena av 1900-talet.

Hushållningssällskapen i landet tillskapade veterinäravdelningar så också detta läns hushållningssällskap, dock så pass sent som 1934. Från detta år utgick statsbidrag för så kallat kliniskt tuberkulosbekämpande hos nötkreatur och sällskapet tillsatte en tuberkuloskommitte bland sina ledamöter. Kommitténs förslag att snarast sätta igång bekämpandet antogs av sällskapets förvaltningsutskott. En tuberkulosavdelning bildades. Verksamheten skulle startas från den 1 april 1935 och en föreståndare skulle tillsättas innan dess. En sådan tillträdde dock först från den 1 augusti samma år och arbetet kunde då sättas igång. Lokaler anskaffades för kontor och laboratorium, först provisoriskt på Gråbrödragatan 5 i Skara. Egna lokaler i ett enklare barackliknande byggnad tillkom efter ett par år. Där kom laboratorieverksamheten sedan att bedrivas i 40 år.

Skaraborgs län ansågs vara landets mest tuberkulosinfekterade. Man räknade med att 35 % av nötkreaturen var smittade, vilket skulle betyda 75 000 djur! När kampanjen pågått ett tag visade det sig dock att infektionsprocenten var åtskilligt lägre. Intresset bland djurägarna för bekämpandet var i begynnelsen inte alltför påtagligt. Ett svårt hinder för arbetet var smittspridning med skummjolk och vassle, som gick i retur till gårdarna från mejerierna. Vid denna tid fanns i länet drygt 320 mejerier, varav 36 andelsmejerier. Pasteurisering av skummjolk och vassle var föreskriven men utfördes dåligt. Hanteringen bidrog till smittspridningen. Strängare bestämmelser på hygien och utrustning tillkom allteftersom, en del mejerier lades också ner. Därmed försvann många svåra smittkällor. Intresset för bekämpandet var som sagt dåligt i början men ökade när det år 1937 blev bestämt att mejerierna skulle betala ett merpris för mjölk från tuberkulosfria besättningar.

Samma fenomen kunde märkas vid senare kampanjer för bekämpande av andra djursjukdomar. Högre betalning för hälsokontrollerade ”premiegrisar” till exempel.

Andelen kliniskt diagnostiserad tuberkulos minskade successivt år från år. Undersökning medelst tuberkulinprov höll läget under kontroll men det tog en 25-års period innan länet, som det sista i landet, kunde friförklaras för nötkreaturstuberkulos i slutet av 50-talet. Lagstadgad pastörisering av konsumtionsmjölk infördes 1939. Här kan inflikas att St. Ekeberg utanför Skara på 1960-talet fungerade som förläggning vid den första större flyktingvägen till Sverige. Bland dessa förekom fall av tuberkulos. Laboratoriets kunnande i tuberkulosdiagnostik kom till nytta även vid undersökning av humanprov från förläggningsen. Koch's postulat kom härvid till tillämpning.

Veterinäravdelningen var från början helt inriktad på tuberkulosbekämpning men andra uppgifter trängde på. 1942 påbörjades ett organiserat bekämpande av smittsam kastning (aborter) hos nötkreatur. Lokalerna behövde utökas, vilket skedde år 1946. Arbetet med kastsjuka - bekämpandet rönt stort intresse och gick snabbt framåt. Aborterna orsakade stora förluster för djurägaren, någon särskild ekonomisk stimulans behövdes inte för verksamheten. Länet friförklarades 1953 med viss efterföljande kontroll av mjölkprov från mejerier i R- och P-län. Inga positiva prov påvisades bland dessa från år 1955 eller senare. Bekämpandet blev framgångsrikt!

Hönstufusbekämpandet var ett nytt arbetsområde, som togs upp 1950, och allt eftersom kunde under de närmaste åren i första hand alltfler avelsbesättningar friförklaras. Inte heller här behövdes några ekonomiska incitament för att öka intresset men väl vissa regler för kläckeriernas verksamhet.

År 1952 var det dags att taga itu med nästa stora arbetsuppgift nämligen bekämpandet av mastiter, d.v.s. juverhälsokontroll. Mastiterna orsakade då (som nu) stora förluster för djurägarna. Bekämpandet fortsätter alltjämt, idag under annan huvudman och ofta andra riktlinjer, bland annat i avelsarbetet.

År 1954 utökades verksamheten vid laboratoriet. En patolog-anatomisk avdelning med obduktionssal och kylrum tillkom. Veterinär med kompetens inom detta område anställdes. Veterinäravdelningen kunde nu arbeta som ett eget allsidigt veterinärlaboratorium. Svinhälsokontrollen övertogs detta år från Skaraborgs läns Slakteri, länets slakteriförening. Laboratoriet var engagerat i denna kontroll fram till år 1970 då den gick till annan huvudman i samband med att laboratoriet bytte ägare.

År 1954 utbyggdes också hönstufusbekämpandet till en fullständig hönshälsokontroll bland annat i samarbete med producentföreningen Västgöta Ägg. Laboratoriets veterinärer besiktigade slaktdjuren vid föreningens fjäderfäslakteri.

I samtliga kontrollverksamheter besöktes besättningarna av avdelningens veterinärer, som därvid också – och kanske till och med i första hand fungerade som rådgivare åt djurägaren. Veterinären själv fick god erfarenhet av allehanda djurhållning i olika miljöer och träning i sjukdomsprofylax.

År 1970 övertogs flertalet regionala veterinärlaboratorier som drivits av hushållningssällskapen runtom i landet av det halvstatliga AB Svensk Laboratorietjänst. Det nybildade Svelab var ett resultat av en statlig utredning, som skulle säkra laboratorieservice för offentlig kontroll av livsmedel, foder, vatten och djursjukdomar. Djurhälsovård i olika former ansågs inte vara Svelabs angelägenhet utan gick över till näringen. För Svelabs del innebar det halvstatliga ägandet att laboratorierna kunde godkännas att utföra analyser åt den offentliga sektorn det vill säga stat och kommun. Fyra olika intressenter utgjorde den andra halvan av ägarkonsortiet och det vore synd att säga att de visade något större engagemang för sitt ägande i bolaget. Avsikten för var och en av dessa torde i huvudsak ha varit att bevaka varandra.

Såsom Statens livsmedelsverk anvisningslaboratorium för mikrobiologiska livsmedelundersökningar, som Svelab nu drev, har Skaralaboratoriet i ökande grad anlitats för

livsmedelsanalyser inom offentlig kontroll och företagens egenkontroll. Nya kunder kunde rekryteras till och med från Göteborgsområdet.

SLU utökade sin verksamhet i Skara i början av 70-talet med tillkomsten av den så kallade fältstationen. Svelab erbjöds möjlighet att flytta till nya lokaler i det före detta seminariet. Efter lång projektering, planering och byggtid flyttades laboratoriet till de nya lokalerna år 1977. Att inreda skolsalar, korridorer och biutrymmen till laboratorieverksamhet var inte helt lätt. En del justeringar fick göras inledningsvis efter inflyttningen innan allt fungerade till belåtenhet och arbetsuppgifterna kunde fördelas så att de blev utvecklande för all laboratoriepersonal.

Som framgått var behörigheten för anvisningslaboratorierna knuten till ägandet och så förblev det i cirka 20 år. Andra kriterier har därefter kommit att gälla, bland annat kompetens, lokaler, utrustning och analysmetoder, för ackreditering av olika laboratorier. Ägarskapet tilldöms ingen betydelse i detta sammanhang. Under sin existens tog Svelab ansvar för att personalens inklusive veterinärernas kompetens byggdes upp och uppdaterades genom kursverksamhet i huvudsak i samarbete med SVA, SLV och dåvarande SBL (SMI). Fullgod, modern och driftsäker laboratorieutrustning kunde också anskaffas.

När kravet på offentligt ägarskap upphörde blev verksamheten intressant för kommersiella intressen och laboratorierna gick över i annan ägo, de flesta år 1999. Skaralaboratoriet hade då redan blivit uppköpt år 1991 av nuvarande Lantmännen Analycen AB i Lidköping. Laboratoriet flyttades från Skara till Lidköping år 1994 fransett djurobduktionerna. Dessa sker fortfarande i de lokaler som gjordes i ordning härför i mitten på 1970-talet i nuvarande undervisningshuset på SLU. För Skaras del är detta vad som idag återstår av det veterinärmedicinska laboratorium som från år 1934 successivt byggdes upp under 70 år. En viss betydelse hann det förvisso ha för såväl djur- som folkhälsa även om profylax alltid är svår att värdera i pengar.

Här kan nämnas laboratoriets roll i ett speciellt sammanhang. Den väckarklocka som salmonellautbrottet i Alvesta 1953 blev för bekämpandet av denna smitta bland djur och människor är ju allom bekant. I detta arbete har laboratoriet gjort en stor insats i det fördolda.

Smittspridningen i länet kan exemplifieras med ett större utbrott bland höns på 1960-talet som föranledde många kontrollåtgärder och tog ett par år att bekämpa. Ett annat exempel kan tas från slutet av 1970-talet då laboratoriet engagerades hårt vid en omfattande spridning av salmonella-smitta i flera större nötkreatursbesättningar.

Kostnaderna för det allmänna gjorde vid denna tid att alltför drastiska åtgärder i bekämpandet inte kunde tillgripas i samma utsträckning som nu gäller efter EU-inträdet.

Andra kontrolluppgifter för salmonella, på bland annat obduktionsmaterial och livsmedelsimporten, gav laboratoriet stor rutin i diagnostik av just denna bakterie. Laboratoriet gjorde sin insats för Sveriges unikt goda salmonellaläge. Något som landet hade kredit för bland annat vid EU-förhandlingarna. Allt fler länder i gemenskapen har börjat inse värdet och nödvändigheten av salmonellabekämpande och profylax i olika led av animalieproduktionen, ”från gröda till föda”.

I detta sammanhang kan också nämnas – för läsarens begrundan – att även Kemiska Stationen i Skara, grundad år 1877, numera är nerlagd. Båda laboratorierna hade säkert haft en funktion att fylla i det Campus, som SLU byggt upp i Skara.

Laboratoriet såldes 1991 till nuvarande Lantmännen Analycen AB.

Personuppgifter*

Gussarsson, Sigfrid 1890-1955. Överveterinär vid Skaraborgs läns hushållningssällskap från 1935 till sin död 1955.

Nyström, Georg 1906-1971. Chefveterinär vid sällskapets veterinärlaboratorium 1956-1969, därefter vid AB Svensk Laboratorietjänst (Svelab) Skaralaboratorium 1970.

Vesterlund, Sten 1936 - . Tillförordnad chefveterinär vid Svelabs Skaralaboratorium 1971-1972.

Bucht, Rune 1931 - . Chefveterinär vid laboratoriet 1973-1982.

Plym Forshell, Lars 1946 - . Tillförordnad chefveterinär vid laboratoriet 1983 och chefveterinär där 1984-1988.

Josefsson, Sven 1953 - . Kemist. Laboratoriechef 1989-1990.

*) Cv och förteckning över övrig veterinär personal i verksamheten finns att hämta i Svensk Biografisk Veterinärmatrikel, del 2, 2001.

Byggnader på Gråbrödragatan 5 för veterinär laborieverksamhet 1937 -1977

IX. HISTORIK FÖR VETERINÄRINRÄTTNINGENS FÖRSÖKSGÅRD 1966-1996 OCH FÖR MOTSVARANDE VERKSAMHET VID "AVDELNINGEN FÖR PRODUKTIONSSJUKDOMAR VID INSTITUTIONEN FÖR HUSDJURENS MILJÖ OCH HÄLSA" 1997-2006

Bo Pehrson

I. Övergripande målsättning

En övergripande målsättning med forskningen vid Försöksgården var att definiera sjukdomsproblem av stor praktisk betydelse, särskilt hos idisslare, och sedan bearbeta dessa problem vetenskapligt. Ända fram till 1998 - då vårt klinisk-kemiska laboratorium stängdes som ett led i SLU:s mycket kraftiga besparingspaket - förelåg ypperliga förutsättningar för en sådan forskningsinriktning. Vi hade egna, för ändamålet väl anpassade laboratorieresurser, en försöksbesättning, ett rikligt djurunderlag i Skaras närhet och ett synnerligen gott samarbete med praktiserande veterinärer och djurägare. Sjukdomars etiologi, patogenes och kliniska yttringar kunde därigenom effektivt studeras både i stationära försök och i fält.

Från och med 1997 skedde en förändring av organisationen. Namnet Försöksgården togs bort och verksamheten uppgick i "Avdelningen för produktionssjukdomar vid Institutionen för husdjurens miljö och hälsa". Verksamheten har därefter ändrat inriktning, även om den primära målsättningen att med vetenskapliga metoder bearbeta sjukdomsproblem av betydelse för lantbrukets djur kvarstår. Försöksbesättningen på Brogården såldes i maj år 2003.

II. Rådgivnings- och upplysningsverksamhet

En intensiv sådan verksamhet har skett under alla år, bland annat genom en oräkneligt antal föredrag vid träffar med praktiserande veterinärer, rådgivare och djurägare och i populärvetenskapliga artiklar. Vår forskning har också under hand presenterats vid en mängd internationella konferenser.

III. Undervisning

Mellan åren 1970 och 2001 bedrevs ambulans undervisning av veterinärstudenter i nötkreaturssjukdomar. Avsikten var att öka studenternas praktisk-kliniska erfarenhet. I undervisningen, som skedde i ett mycket fruktbart samarbete med distriktsveterinärerna i dåvarande Skaraborgs län, deltog samtliga veterinärer vid Försöksgården. Dessutom anpassades laborieverksamheten så att kliniska fynd kunde kompletteras med snabbt framtagna blodkemiska data, vilka i de flesta fall kunde presenteras för varje studentgrupp under sista dagen av deras två veckor långa Skaravistelse. Denna jordnära undervisning rönste stor uppskattning, liksom specialundervisningen i tillämpad klövvård och klövsjukdomar samt i tillämpad utfodringslära, vilka infördes i början av 1980-talet.

IV. Personal

Ansvarig för verksamheten var under 1966-1994 Göran Jönsson, under 1994-1999 Bo Pehrson och från år 2002 Catarina Svensson. Laborariechef var kemisterna Gunnar Carlström från periodens början till 1986, Mikael Sturen som tillförordnad under första halvåret 1987 och Jon Bergström 1987-1998. För jordbruksdriften ansvarade Karl-Erik Karlsson från periodens början till 1986 och Hans Gustafsson 1986-2003. I övrigt bestod personalen av en biträdande statsveterinär, en-fyra veterinära forskare, en-två sekreterare, två-fyra laborarieassistenter och på gårdsjordbruket Brogården en ladugårdsförman och två traktorförare.

V. Försöksladugården

På Brogården, som bestod av 85-93 ha åker och beten samt 70 ha skog, bedrevs mjölkproduktion, där korna användes i olika individuella eller grupp-försök samtidigt som en ekonomisk produktionsnivå eftersträvades. Mjölkproduktionen var vid periodens början ca 5 000 kg och när besättningen såldes 10 500 kg per ko och år.

VI. Forskning

Kalvningsförlamning (Pares)

Alltsedan 1950-talet har kalvningsförlamningen varit ett av Försöksgårdens centrala intressen. Willy Hallgren införde problemområdet på Försöksgårdens agenda och Göran Jönsson presenterade en avhandling i ämnet år 1960. Senare har en mängd vetenskapliga arbeten publicerats inom området.

I en omfattande studie över så kallade långliggare (kor som trots upprepade behandlingar med intravenösa kalciumsalter inte kan resa sig) kunde vi 1969 visa att långliggartillstånden i de allra flesta fall utgjordes av komplikationer till traditionella hypocalcemiska pareser, främst i form av muskel- och nervskador. Publikationen rönt stort internationellt intresse och den beskrivning av "downer syndrome" som finns i Rosenbergers bujatriska "bibel" baserar sig till stor del på den.

Som en konsekvens av försöksresultaten inriktades vår efterföljande forskning främst på försök att finna metoder att förebygga den primära hypocalcemin. Vi försökte först tillföra kalciumklorid i vattenlösning per oralt strax före kalvningen. Detta visade sig ha en god förebyggande effekt, men risken för aspiration av den lättflytande lösningen var alltför stor för att metoden skulle få praktisk tillämpning. Genom att blanda in kloriden i hydroxycellulosa kunde dåvarande länsveterinären i Halland, Nils Ringarp, göra produkten så trögflytande att aspirationsrisken nästan helt eliminerades. Produkten kunde lanseras, men visade sig - med den ursprungligen föreslagna doseringen - vara opraktisk. Genom en av oss föreslagen reduktion av antalet doseringstillfällen fick produkten, "Paregel", en stor genomslagskraft. Den kopierades i ett flertal andra länder, ibland efter viss modifiering.

Också vid Försöksgården arbetade vi med att modifiera den ursprungliga behandlingsmodellen. Genom att innesluta kalciumkloriden i en cellulosa-kapsel kunde vi år 1989 i samarbete med ett danskt läkemedelsbolag ta fram den bolusprodukt som idag helt dominerar den svenska marknaden. Dess stora praktiska fördel är att den inte har de flytande produkternas skarpt brännande smak. Senare (1997) kunde vi visa att de negativa effekterna av kalciumklorid (viss frätverkan vid kontakt med våmslemhinnan) helt kan undvikas om man i stället använder kalciumpropionat, och detta utan att effekten försämras.

En genetisk studie, som redovisades 1972 och som utfördes i samarbete med Skara Semin, visade att ärftligheten för pares var så hög att det borde vara lönsamt att ta hänsyn till den i avelsarbetet. Så har också skett - kor som drabbats av pares har från och med mitten av 1970-talet inte accepterats som mödrar till semintjurar.

I mitten av 1970-talet kunde vi visa att överviktiga kor har en ökad risk, såväl för hypocalcemisk pares som för långliggartillstånd. Vi initierade också ett internordiskt försök, genom vilket den optimala doseringen av kalcium i de preparat som användes vid traditionell intravenös behandling fastställdes. Vidare genomfördes en lyckad fälttest av en - av en finsk kollega - framtagen snabbmetod för bestämning av blodets kalciumhalt.

Under slutet på 1990-talet kunde vi i försök på Brogårdsbesättningen fastställa nödvändiga doseringar för att uppnå en paresförebyggande effekt utan att riskera negativa bieffekter enligt en princip som ursprungligen föreslogs av norska forskare, nämligen att genom tillförsel av surgörande salter i sintidsfoderstaten öka kalciumupptaget i digestionskanalen.

Bland övriga forskningsresultat om pares, av vilka de flesta utfördes i samarbete mellan de båda statsveterinärerna Jönsson och Pehrson, kan nämnas att vi i försök med inköpta, starkt

paresbenägna kor under 1970-talet kunde visa att kalciumgivornas storlek under sintiden inte påverkade sjukdomsriskerna, vilket inte var i överensstämmelse med forskningsvärldens dåvarande uppfattning. Ett annat försöksresultat som väckte internationell uppmärksamhet var att parenteral tillförsel av D-vitaminanalogen 1-alfa-hydroxycholecalciferol (1-alfa-OH-D₃) inte är praktiskt användbar för paresprofilax, eftersom den måste ges i så stora doser att förhöjda blodkalciumvärden uppnås först när biverkningar i form av svåra förkalkningar i hjärta och stora kärl uppkommer.

Som ett bifynd i en 1980 utförd preliminär studie av Tore Olsson över värdet av gallsyrabestämning i blod för diagnostisering av leverskador, befanns att gallsyrhalten var lägre vid puerperal än vid icke-puerperal pares, vilket indikerar att en upphörd våmmotorik spelar stor roll för uppkomsten av det förstnämnda tillståndet, medan så inte är fallet vid den icke-puerperala (alimentära) varianten av sjukdomen.

År 1969 disputerade laboratoriechefen Gunnar Carlström på en avhandling om en metod för att bestämma fraktionen av joniserat kalcium i blod. Materialet bestod till övervägande delen av blod från friska puerperala kor och sådana med hypocalcemisk pares.

Incidensen kalvningsförslamning har kraftigt minskat under de senaste två årtiondena - från 8,0 % år 1980 till 2,6 % år 2005. Med viss stolthet vågar man påstå att Försöksgårdens praktiskt inriktade forskning har bidragit till denna utveckling, även om också andra faktorer (yngre kor, rasbyten och bättre foderstyrning) säkerligen har haft betydelse.

Acetonemi

Forskningen kring acetonemiproblemet påbörjades 1962 och resulterade fyra år senare i en avhandling med titeln "Ketosis in dairy cows" med Bo Pehrson som författare. Utfodringens och blodglykosens stora betydelse för sjukdomen kartlades i avhandlingen – särskilt betydelsefull visade sig en underutfodring under tiden närmast efter kalvningen vara.

I fortsatta studier jämfördes metabolismen och den kliniska effekten av olika blodsockerhöjande (glukogena) substanser i olika doseringsnivåer. Som ett resultat kunde en en flytande produkt ("Nötacet"), avsedd för peroral tillförsel, lanseras. Denna kom sedan att dominera marknaden i många år, och principen bakom den utnyttjas alltjämt i de många varianter som idag finns i handeln.

Senare studerades bl.a. kornas förmåga att från tarmkanalen absorbera sockerarter och stärkelse – dessa försök utfördes på kor med fistlar i löpmage och sista delen av tunntarmen (ileum). Kornas förmåga att absorbera glykos visade sig vara mycket stor. Absorptionen av stärkelse var däremot begränsad, vilket förklarar det från praktiken välkända förhållandet att alltför stora spannmålgivor ger upphov till diarre. Absorptionen av laktos var överraskande nog noll. Orsaken visade sig vara att tarmens förmåga att syntetisera enzymet laktas helt upphörde efter råmjölkperiodens slut. Den praktiska slutsatsen av detta är att vassle inte skall ges i större mängder än att allt bryts ner i våmmen.

Avslöjandet om kornas stora kapacitet att absorbera glykos från tarmkanalen ger potentiella möjligheter att genom så kallad rumen-by-pass teknik förhindra att glykos bryts ner till flyktiga fettsyror i våmmen för att i stället absorberas från tarmkanalen. Blodglykoshalten ökar därigenom, och den "metaboliska glykoskris" som alla högproducerande kor befinner sig i under den första månaden efter kalvningen bör kunna undvikas, med potentiella fördelar för såväl hälsa som produktion och fruktsamhet som följd. Tillsammans med Perstorps AB utvecklade vi under 1970-talets mitt en teknik att inkapsla glykos i stearinsyra, vilken i egenskap av högre mättad syra inte bryts ner i våmmen. Kapslarna gavs sedan till våmfistulerade kor på Brogården. Trots att försöken gav lovande resultat, avbröt vi dem innan vi hade funnit ett optimalt viktförhållande mellan kapselskalet och dess innehåll. Orsaken var främst att produktionskostnaderna visade sig bli så höga att en eventuell produkt inte bedömdes kunna bli praktiskt användbar.

En undersökning av tjurdottergrupper indikerade att en genetisk disposition för acetonemi föreligger, vilket ger potentiella möjligheter att beakta sjukdomen i avelsprogram.

Under början av 1990-talet studerades effekten av så kallad flushing - en ökad tillförsel av blodsockerhöjande medel under tiden närmast före inseminering - på mjölkproduktion (ingen signifikant effekt) och fruktsamhet (signifikant positiv effekt). Efter några års uppehåll har denna problemställningen åter aktualiserats – i oktober 2006 inlämnade sålunda Catarina Svensson en ansökan om forskningsmedel för att ytterligare studera effekten av glykogen substanser på kornas fruktsamhet. Det nya intresset baseras på den successivt sjunkande fertiliteten hos dagens extremt högproducerande kor - från 1966 till 2005 har årsmedelproduktionen per ko mer än fördubblats!

Ytterligare en avhandling om acetonemi från Försöksgården presenterades 1984 av Lennart Andersson. I denna studerades bl.a. metodik för bestämning av olika fraktioner av ketonkroppar i blod och mjölk, frekvensen förhöjda ketonkroppshalter i mjölk från svenska besättningar och inverkan av olika ketonkroppsnivåer på kliniska symptom, mjölkproduktion och fruktsamhet. Ett särskilt starkt samband befanns föreligga mellan hyperketonemi och förekomsten av äggstockscystor.

Klövssjukdomar

När försöksladugården byggdes om under säsongen 1972-73 inköptes en helt ny besättning som enbart bestod av kor, vilka tidigare hade haft kalvningsförlamning. Resultatet blev svåra problem med klövhälsan och det var uppenbart att de uppträdande sjukdomarna var starkt smittsamma. Detta blev upptakten till den satsning på forskning kring klövssjukdomar som alltså pågår. Den förste som tog sig an problematiken var Lennart Andersson, som bland annat anordnade en internationell klövssjukdomskonferens i Skara 1978. Huvudsyftet med denna var att identifiera vilka olika sjukdomar som gömde sig under det tidigare allmänt använda slentrianbegreppet ”foot rot”. Genom konferensen initierades ett internationellt kontaktnät, som blev upptakten till den internationella ryktbarhet som klövforskningen i Skara sedan dess har.

Lennart, vars fortsatta arbete inom klövområdet band annat bestod av frekvenstudier av olika klövssjukdomar samt etiologiska och patogenetiska studier av fång och klövspaltsflegmon, valde senare att lämna klövområdet för att i stället ägna sig åt acetonemi (se ovan). Han efterträddes som klövforskare av Christer Bergsten, som har utfört ett imponerande arbete både nationellt och internationellt för att öka medvetandegraden om klövproblematikens stora betydelse för djurens hälsa och produktion samt - inte minst - om dess djurskyddsaspekter. Christer har bland annat studerat förekomsten av blödningar i sulhornet som indikatorer på fång och har också innoverat konstruktiva lösningar på stall- och båsplatsutformningar som minskar risken för klövhälsoproblem. Han disputerade 1995.

Thomas Manske ägnade sig också åt klövproblematiken både i undervisning och forskning. Han disputerade 2002 efter epidemiologiska studier av riskfaktorer på individ- och besättningsnivå samt på konsekvenserna av klövlidanden för produktionsekonomin. Experimentella försök visade att en korrekt utförd klövverkning i hög grad förebygger svåra klövskador, vilket, tillsammans med tidigare genetiska studier, har lett fram till att vi idag i Sverige som första land i världen inkluderar klövhälsan - registrerad av klövvårdare i samband med klövverkning - vid avelsvärdering av semintjurar. Thomas´ undersökning visade också på en skrämmande hög förekomst (72 %) av klövskador hos svenska mjölkkor.

Också i Jan Hultgrens avhandling från år 2001 berördes klövproblematiken som en del av hans, främst på epidemiologi baserade studier över olika inhysningsfaktorer inverkan på beteende och hälsa hos mjölkkor. Han fann att gummispaltgolv hade en positiv inverkan både på kornas renhet och på risken för klövssjukdomar. En övergång från uppbundna system till lösdrift gav upphov till en ökad förekomst av klöv- och benlidanden, medan frekvensen spentramp och klinisk mastit minskade. Elektriska kodressörer hade generellt en negativ inverkan på djurhälsan – materialet

räckte dock inte till för att avgöra om någon skillnad i detta avseende föreligger mellan felaktigt och korrekt applicerade dressör. För närvarande arbetar Jan med att med hjälp av epidemiologiska metoder studera djurhälsan i stora mjölkbesättningar.

Förändringar i blodets proteinfraktioner vid olika sjukdomstillstånd hos nötkreatur

Avsaknad av laboratorieresurser har alltid varit en begränsande faktor för en korrekt diagnostisering av infektionssjukdomar hos nötkreatur i fält. Våra ambitioner att förbättra denna situation resulterade i framtagandet av två snabbmetoder, vilka inom tio minuter ger en tillförlitlig bedömning av om en bakteriell infektion föreligger, och om en sådan är av akut eller kronisk karaktär. Den ena testen, formogeltesten, utförs på blodserum och avslöjar om öknings av immunoglobulin- och totalproteinhalten föreligger, medan den andra, glutaraldehydtesten, kan användas på helblod och avslöjar en stegring av akutfasproteinet fibrinogen. Innovatören bakom den sistnämnda testen var en finländsk kollega och samarbetspartner, Markus Sandholm.

En kombination av de båda testerna ger möjligheter att fastställa om en infektion är bakteriell (en eller båda testerna positiva) eller orsakad av virus (båda testerna negativa). De ger också värdefull information om sjukdomsprognosen, och särskilt glutaraldehydtesten är idag ett allmänt förekommande hjälpmedel för nötkreaturspraktikern. I en avhandling av Per Liberg från 1982 gjordes en grundlig genomgång av testernas relation till olika proteinfraktioner i blodet.

I Pers fortsatta forskning studerades variationer i råmjölkens kvalitet genom mätning av dess innehåll av immunoglobuliner. Variationerna visade sig vara mycket stora både mellan individer och besättningar, och värdefulla slutsatser kunde dras om det optimala sättet att erhålla ett gott immunstatus hos den nyfödda kalven genom en korrekt råmjölkstillförsel.

Också inom detta område var vår strävan att finna en snabb fältmetod för att bedöma råmjölkens kvalitet. Det visade sig att man med hjälp av en enkel så kallad kolostrometer med god tillförlitlighet kan bedöma råmjölkens innehåll av immunoglobuliner, vilket kan vara av stor praktisk betydelse när det gäller utredning av besättningar med hög kalvsjuklighet.

Urea i mjölk

I mitten av 1980-talet klarlades det att mjölkens ureahalt är beroende av balansen mellan fodrets innehåll av råprotein, äkta protein och lättlösliga kolhydrater. En alltför låg ureakoncentration indikerar en underutfodring av protein, medan ett för högt värde indikerar ett överskott av lättlösligt råprotein och/eller ett underskott av lättlösliga kolhydrater. I ett forskningsprojekt - som resulterade i en avhandling av Jonas Carlsson 1994 - studerades det praktiska värdet av mjölkureabestämningar. Ureamätningen skedde med en vid Försöksgården utvecklad FIA- teknik (Flow Injection Analysis).

Besättningar med låga ureavärden i tankmjölken hade lägre mjölkproduktion än besättningar med normala eller förhöjda värden. Fruktsamheten var lägre vid låga värden, men också vid förhöjda värden - bäst resultat förelåg vid 4,5-5,0 mmol/l. Under betesgång steg ureavärdena även i besättningar med normala värden under stallperioden, vilket indikerar en inte helt optimal foderbalans under betessäsongen, sannolikt orsakad ett överskott av lättlösligt råprotein.

I ett stationsförsök studerades olika relationer mellan smältbart råprotein och energi i foderstaten. Resultaten visade att en korrekt balans mellan dessa storheter gav upphov till ureavärden mellan 4 och 5 mmol/l, vilket därför kan anses vara eftersträvarvärt i praktiken.

Mjölkureabestämningar är sedan ett tiotal år rutinanalys i mjölkkontrollen. De utgör ett värdefullt hjälpmedel för att optimera foderstaten.

Kalvhälsa

Under 1960-talet publicerade Göran Jönsson tillsammans med forskare på SVA arbeten om morbiditet och mortalitet hos 80 % av samtliga svenska kalvar som såldes genom slakteriernas förmedling. Morbiditeten befanns vara 18 % och mortaliteten 2 % under de första fyra veckorna efter förmedlingen. Enterit och lunginflammation dominerade, men också förekomsten av coccidier var också överraskande hög

Coccidiosen blev ånyo aktuell ett kvarts sekel senare när en av Försöksgårdens veterinärer under jourtjänstgöring påträffade fall av svår diarre med flera dödsfall hos ungdjur som endast hade varit på bete några få dagar. Enligt tillgängliga handböcker var diagnosen coccidios utesluten, eftersom inkubationstiden för denna sjukdom uppgavs vara närmare tre veckor. Trots detta återfanns rikligt med coccidier i träcken. Detta blev upptakten till ett forskningsprojekt lett av Catarina Svensson, med en avhandling som resultat år 1994. Catarina kunde visa att sjukdomsagens var en tidigare som helt apatogen betraktad coccidievariant, *Eimeria alabamensis*. Fältstudier avslöjade att fall av diarre, som tidigare hade betraktats som en följd av foderbytet från stall- till betesutfodring, i själva verket orsakades av denna parasit. Fynden rönste stor uppmärksamhet internationellt – i den senaste upplagan av den ledande handboken "Veterinary Medicine" ägnas en halv spalt åt den "nya" sjukdomen. Catarina kunde också i ett stationsförsök på Brogården vederlägga en annan, tidigare allmänt accepterad "sanning", nämligen att coccidier inte kan överleva torkningsprocessen vid höberedning.

I sin fortsatta forskning har Catarina främst ägnat sig åt att studera sjukdomar i olika uppfödning- och inhysningsmodeller för kvigor samt hälsoproblem hos kalvar i olika grupphållningssystem.

Löpmagsförskjutning

Frekvensen löpmagsförskjutning har tenderat att öka med stigande mjölkproduktion, men är ändå mycket låg i jämförelse med förhållandet i USA. En fältstudie, som Bo Pehrson genomförde i Wisconsin år 1992, visade att orsaken till den höga frekvensen i USA var att finna i en extremt strukturfattig foderstat vid tiden närmast före kalvningen, i kombination med en bristfällig skötsel och utfodring av högdräktiga djur, främst kvigor. Att foderintagets storlek och grovfodrets struktur och näringsmässiga kvalitet också är av betydelse för sjukdomen i vårt land indikerades klart i en fältstudie av Lena Stengärde och hennes dåvarande handledare, som publicerades år 2002.

Studien visade dessutom att löpmagsförskjutning är att betrakta som en puerperal sjukdom, även i de fall då sjukdomen diagnostiseras flera veckor senare i laktationen. Sjukdomsriskerna ökade med stigande ålder, åttio procent av fallen var vänstersidiga, tvillingfödelse ökade risken för sjukdomen och flera andra puerperala sjukdomar (pares, kvarbliven efterbörd, acetonemi, livmoderinflammation) förekom i ökad frekvens hos löpmagskorna.

Ett av huvudändamålen med den nämnda studien var att jämföra effekten av olika behandlingsmetoder mot sjukdomen. Det visade sig att operativa ingrepp gav ett bättre resultat än medicinska eller konservativa metoder, men att effekten i stort sett var likartad oberoende av vilken kirurgisk metod som tillämpades.

Våra försök gav upphov till hypotesen att obalans mellan högvärdigt ensilage och strukturrikt grovfoder i form av hö eller halm till högdräktiga kor (som har ett lågt totalt foderintag), ger upphov till en alltför snabb passage av fodret genom våmmen, vilket innebär dels en låg struktureffekt där, dels att foder som normalt skall smältas i våmmen i stället hamnar i löpmagen, med en minskat tonus och ökad gasbildning som följd. Planer på att testa hypotesen i ett stationsförsök på Brogården kunde tyvärr inte genomföras på grund av att besättningen såldes år 2003.

Selenproblematik

Muskeldegeneration hos växande ungdjur blev föremål för Försöksgårdens intresse år 1978, när en rapport på en internationell konferens presenterade en metod för bestämning av halten av det selenhaltiga enzymet glutationperoxid (GSH-Px) i blod. GSH-Px ansågs på den tiden vara den enda selenhaltiga föreningen som hade biologisk effekt *in vivo*. Metoden introducerades omedelbart på Försöksgårdens laboratorium och visade sig vara en fullträff. Vi fann att det förelåg en spikrak korrelation mellan enzymet och selenhalten i blod, vilket innebar att selenstatus indirekt kunde fastställas till en kostnad som bara var bråkdelen av kostnaderna för selenbestämningar. Genom att analysera blodprov från kvigor, vilka endast hade ätit hemmaproducerat foder under minst tre månader och var fördelade över hela landet, kunde vi verifiera att Sverige är ett utpräglat selenbristområde. Detta medförde att myndigheterna från år 1980 tillät seleninblandning i mineralfoder till lantbrukets husdjur.

Selenberikningen har hittills skett genom det oorganiska saltet natriumselenit. Djurens selenstatus förbättrades snabbt – särskilt gällde detta förekomsten av muskeldegeneration, som kan relateras till svår selenbrist.

Internationell forskning har senare visat att också en mindre markerad selenbrist kan resultera i hälsoproblem genom en supoptimal immunokompetens både hos människa och djur. Detta har – tillsammans med det förhållandet att man idag har identifierat minst tio olika selenhaltiga föreningar med biologisk effekt – resulterat i att den internationella selenforskningen kraftigt har intensifierats. I Kerstin Ortmans avhandling från 1999 jämfördes biotillgänglighet och biopotens hos oorganiska och organiska selenföreningar både i stations- och fältförsök. Det befanns att organiska föreningar har en överlägsen förmåga att öka selenhalterna i livsmedel av animalt ursprung, och att den idag rutinmässigt använda natriumseleniten inte nämnvärt förmår öka selenhalten i livsmedlen utan att doseringarna närmar sig toxiska nivåer. Eftersom dagens medelsvensk får i sig mindre selen än vad som rekommenderas (ca 35 resp. ca 45 µg selen per dag) skulle ett byte från selenit till organiskt selen i husdjurens mineralfoder innebära att människan selenintag ändrades från att vara suboptimalt till att bli optimalt. Detta har påpekats i ett av Bo Pehrson författat kapitel i en år 2004 utkommen bok, i vilken det generella användandet av oorganiska spårelement ifrågasätts.

Inom EU har man i september 2006 äntligen tillåtet att berikning av djurens foderstater med ett organiskt selenjästpreparat får ske. I vilken utsträckning detta beslut kommer att påverka sammansättningen av kommersiella mineralfoderblandningar på den svenska marknaden, och därmed djurens och människans selenstatus, återstår att se.

I två preliminära undersökningar, från 1979 resp. 2004, undersökte vi travhästarnas selenstatus. Den första undersökningen - som utfördes innan någon rutinmässig selenberikning hade genomförts – visade på kraftig brist, medan vi i den andra fann mycket stora skillnader mellan besättningar beroende på vilka mängder mineralfoder och speciella fodertillsatser som användes.

E-vitaminstudier

År 1986 studerades fall av muskeldegeneration hos kvigor tillsammans med institutionen för husdjurshygien och utfodringslära i Uppsala. Djuren hade insjuknat fyra till tio efter betessläppning. Vi fann att de under stallsäsongen hade stått på E-vitamin- (och selen-)fattig foderstat. De hade insjuknat trots att betet innehöll mycket mer E-vitamin än stallfodret. Vår slutsats blev då att den viktigaste orsaken var att en plötsligt kroppsansträngning hade utlöst symptomen hos djur som genom brister i utfodringen var disponerade för sjukdomen. Året efter kunde vi ett nytt försök dock identifiera en annan, sannolikt bidragande faktor, nämligen att den höga E-vitaminhalten i bete motverkades av en kraftigt ökad halt av polyomättat fett. En förstärkt antioxidativ effekt av vitaminet kommer då att motverkas av en prooxidativ effekt från de omättade fettsyrorerna.

År 1991 redovisades en studie som visade att kalvar inom den specialiserade köttproduktionen (så kallade mellankalvar) inte hade ett tillfredställande E-vitaminstatus vid traditionell utfodring. En ökad dosering av vitaminet gav upphov till en förbättrad tillväxt. Försöket medförde att E-vitamininnehållet i kommersiella foderblandningar sedan dess har höjts.

I ett fältförsök i en fårbesättning kunde betydelsen av en adekvat råmjölksgiva till nyfödda lamm för att undvika E-vitaminbrist - och därmed risken för muskeldegeneration - klart demonstreras. Lammen hade sålunda inte några mätbara halter av E-vitamin i blodet vid födseln, medan den första råmjölken var synnerligen rik på vitaminet. Genom en förhöjd E-vitamintillförsel under sintiden kunde visserligen råmjölkens E-vitaminhalt ytterligare ökas, men om en snabb råmjölkstillförsel efter födseln garanteras, torde extra E-vitamin i foderstaten knappast vara behövlig om sedvanliga utfodringsrutiner följs.

Effekten på smågrisars E-vitaminstatus av parenteral tillförsel av E-vitamin till suggor under högdräktighet och före avvänjning studerades vid sekelskiftet i ett försök tillsammans med Svenska djurhälsovården. Slutsatsen var att det knappast finns anledning att ytterligare öka E-vitamintillsatsen i suggfoder. En annan konklusion från försöket var att ett lågt selenstatus hos nyfödda grisar kan misstänkas vara mer betydelsefullt för späddgrisdödligheten än E-vitaminbrist.

Smakfel i mjölken medför ett prisavdrag och kan därför i vissa besättningar innebära ett avsevärt ekonomiskt problem. Det generella rådet i sådana fall är att kraftigt öka E-vitaminhalten i fodret, eftersom smakfelet anses vara orsakat av icke önskvärda peroxidativa processer i kroppen. Några övertygande vetenskapliga bevis för effekten av vitamintillsatsen har dock aldrig redovisats, och i ett fältförsök fann vi heller inte någon som helst effekt av en kraftig och kostsam E-vitamintillförsel.

D-vitaminstatus hos nötkreatur

Under 1970-talet visade amerikanska forskare att D-vitamin (cholecalciferol) *per se* inte har någon biologisk effekt – det måste efter absorption från digestionskanalen först hydroxyleras två gånger, först till 25-OH-cholecalciferol i levern och sedan till 1-25-cholecalciferol i njurarna. På försöksgårdens laboratorium etablerades då metoder för bestämning av den förstnämnda substansen i blod, vilket anses spegla ett reellt D-vitaminstatus. Kemisten Mikael Sturen fick till uppgift att inventera D-vitaminstatus, i första hand hos ungdjur som hade drabbats av så kallad hälseneavlossning ("akilleseneruptur"), men också hos andra kategorier av nötkreatur. Mikael kunde år 1985 visa att djur med hälseneavlossning nästan helt saknade aktivt D-vitamin, vilket i sin tur kunde relateras till en otillfredsställande tillförsel av vitaminiserat mineralfoder i de drabbade besättningarna.

Också mjölkkor visade sig kunna ha ett otillfredsställande D-vitaminstatus. En grovfodergiva som baseras enbart på tidigt skördat ensilage (låg halt av D₂) gav i kombination med en kort betessäsong med låg solljusexponering (låg halt D₃) ett marginellt D-vitaminstatus.

4-metylimidazolförgiftning

Vid mitten av 1980-talet introducerades ammoniakbehandlad hö som foder till ungdjur i Sverige. Metoden - som tidigare hade använts på halm - gick ut på att innesluta staplade höbalar i plast, suga ut luften och sedan injicera ammoniakgas i plasttältet. Detta ökade höets smältbarhet och möjliggjorde skörd vid en högre vattenhalt än normalt.

Flera fall av mycket svåra centralnervösa symptom (akuta kramper, raseriutbrott, förvirring, cirkelgång, perakuta dödsfall) inträffade. Förgiftningarna visade sig vara orsakade av att reducerande sockerarter i gröna växtdelar reagerade med ammoniak under bildning av 4-metylimidazol genom en så kallad maillardreaktion. Genom laboratorietester kunde vår kemist, Jon Bergström, klarlägga förutsättningarna för att den giftiga substansen skulle bildas, nämligen en kombination av hög temperatur, alltför hög koncentration av ammoniak i vissa delar av

plasttältet och hög vattenhalt. På basis av dessa fynd kunde nya rekommendationer för hanteringen utfärdas och sjukdomen, som också hade förekommit när ogräsförorenad halm hade behandlats, helt elimineras.

Fetthaltsdepression

Sänkt mjölkfetthalt var ett vanligt tillstånd av relativt stor ekonomisk betydelse hos svenska mjölkkor under 1970-talet. Cirka 15 % av korna var drabbade och förlusterna beräknades till ca 20 miljoner kronor per år. I ett samarbetsprojekt med institutionen för bakteriologi i Uppsala studerade Anders Engvall problemet, dels i experimentella försök med kor på Brogården - varav en var våmfistulerad - dels på ett fältmaterial från Skaraborg. Förutom konventionella undersökningar av blod- och våmparametrar genomfördes bakteriologiska analyser i ett specialkonstruerat, mobilt laboratorium med tillgång till anaerob odling. Undersökningen visade att en ökad totalmängd bakterier, amylasaktivitet och propionsyrakoncentration i våmvätskan föregick fetthaltssänkningen, medan antalet protozoer och ättiksyrakoncentrationen sjönk. I blodet sjönk halten serumlipider medan blodglykoshalten ökade. En generell slutsats i Engvalls avhandling, som presenterades 1980, var att förutsättningar för fetthaltssänkning uppstår när förhållandet mellan grovfoder och kraftfoder i foderstaten är olämpligt, vilket kan resultera i en aktivering av de stärkelsenedbrytande våmbakterierna.

En annan slutsats var att fetthaltsdepression inte är en sjukdom utan ett ekonomiskt problem, vars dignitet är beroende av rådande prissättning på mjölk.

Ringormsvaccination

Ringorm är vanligt förekommande inom nötkreaturspopulationen i Sverige. Sjukdomen orsakar lidande hos djuren och smittrisk för människor. Dess största betydelse är dock att den ger upphov till narvskador i huden, med avsevärda förluster för läderindustrin som följd. I början av 1980-talet introducerade vi ett rysktillverkat vaccin mot sjukdomen. Det visade sig ha en mycket god förebyggande effekt och användes nu flitigt i besättningar med problem. För de besättningar som är anslutna till projektet ”Felfri hud” är vaccinationen obligatorisk. Resultatet har blivit en avsevärt förbättrad kvalitet hos svenskproducerat läder.

Cerebrocortical nekros (CCN)

I början av 1970-talet kom vi genom den ambulanta undervisningen i kontakt med en besättning där flera fall av centralnervösa symptom i form av cirkelgång, opistotonus (ögonrullningar), blindhet och kramper förekom hos avvanda kalvar. Histopatologiska undersökningar visade på särpräglade degenerativa förändringar i storhjärnsbarken, vilka överensstämde med vad som i internationell litteratur hade beskrivits som typiska för ett tiaminbristtillstånd (vitamin B1) kallat CCN. Vid senare påvisade fall befanns parenteral behandling med stora doser tiamin ha en dramatisk effekt om behandlingen insattes på ett tidigt sjukdomsstadium - redan inom några dagar återfick kalvarna i så fall normal syn och balans. När detta fall hade uppmärksammats strömmade rapporter in som visade att sjukdomen, som tidigare inte hade beskrivits i Sverige, var långt ifrån ovanlig. Därför startade vi ett forskningsprojekt, för vilket Claes-Göran Lilja var ansvarig. Han kunde genom att under en dryg månad via fodret tillföra en känd B-vitaminantagonist (amprolium) till kalvar på Brogården framkalla sjukdomen. Mätning av olika enzymer i blod indikerade att en störning av tiaminmetabolismen i hjärnan sannolikt är den viktigaste orsaken till sjukdomen och inte - som tidigare hade antagits - en nedbrytning av vitaminet i våmmen genom tiaminaser.

Kvarbliven efterbörd

I mitten av 1970-talet genomfördes i samarbete med Skara Semin en studie på 1700 kor med kvarbliven efterbörd. En högre incidens förelåg hos SLB- än hos SRB-kor (7,9 resp. 4,8 %). Efterbördsorna hade en förkortad dräktighetsperiod, tvillingfödelse ökade risken för sjukdomen

och paresfrekvensen var ökad. Fruktsamheten var nedsatt endast i de fall då efterböörden inte var avlossbar. Frekvensen ökade med kons ålder och var högre under betes- än under stallsäsongen.

Övriga studier

Ett flertal andra praktiskt betydelsefulla områden har under de gångna femtio åren blivit föremål för forskningsinsatser vid Försöksgården. Som exempel kan nämnas:

Olika utfodringsintensiteter under tiden närmast före och efter kalvningen (delar av andra försök under hela perioden),

Mjölkanalyser som indikatorer på sjukdomar och nutritionella störningar (fr.o.m. 1970-talet),

Hypomagnesemiska stallkramper (1960- och 1970-talen),

Diagnostik av leverbölder hos kalv genom ultraljud och proteinmönster i blod (början av 1970-talet),

Ostertagios hos kalv (början av 1970-talet),

Anemi orsakad av utfodring med fodermärgkål och raps (1970-talet),

Botulism hos mjölkkor (1970-talet),

Piroplasmos under stallperioden (1970-talet),

Effekten på djurhälsan av bevattning av betesfällor med mejerispillvatten (1970-talet),

Furazolidinförgiftning hos kalv (1975),

Lilljärnshypoplasi hos kalv (1977),

Skelettförändringar hos snabbt växande ungdjur (1970- och 1980-talen),

Omvärdering av nötkreaturens mineralbehov (1980-talet),

Saltbrist hos mjölkkor (1980-talet),

Fårens tolerans av havsvatten som enda dricksvattenkälla (1984),

Effekten av organiskt jod på kalvhälsan (1980-talet),

Lutad halm som foder till mjölkkor (1980-talet),

Immunologisk mätning av myoglobin i blod och urin (slutet av 1980-talet),

Behandling av mastit orsakad av gramnegativa bakterier (1990),

Jämförelser av havre, vete och rågvete som foder till mjölkkor (i samarbete med Västra husdjursförsöksdistriktet 1996),

Inverkan av organiskt krom som fodertillsats till ungtjurar (i samarbete med Västra husdjursförsöksdistriktet 1997).

Brogården, där Veterinärinrättningens försöksavdelning haft sin verksamhet från 1946 till korna såldes 2003

X. SKARABORG – CENTRUM FÖR SVENSKT AVELSARBETE MED NÖTKREATUR

Magnus Håård

Ivar Dyrendahl var pionjären som vi kan tacka för att Skara idag är centrum för svenskt avelsarbete. Tack vare hans framsynta och mångfacetterade arbete inom olika delar av semin och avelsverksamheten hyser Skara idag ett avelsföretag som exporterar över en halv miljon doser till 35 länder varje år.

Förvisso har mycket hänt sedan Ivars dagar men hans grundläggande arbete med frystekniken etc. grundlade utvecklingen från en liten lokal seminförening via Seminavel till Svensk Avel. När undertecknad kom till Skara från Nordavel 1977 förbereddes fortfarande ständiga förbättringar av metodiken och utvidgning av lokaler för det växande företaget.

Ivars mantel axlades 1982 av Bengt Lindhe som genast tog nya grepp i avelsarbetet och drev på utvecklingen av nya statistiska metoder, ibland under motstånd från centralt håll i Svensk Husdjursskötsel. Störst motstånd mötte han kanske när han drev iden att återgå till väntetjurshållning (dvs. att tjurarna hålls levande i väntan på döttrarnas resultat) i stället för att fryslagra sperma efter dem. Som väl var valde Seminavels styrelse att tro på sin VD och genomförde övergången trots de initiala kostnader den medförde. Övriga svenska tjurcentraler insåg att de inte kunde konkurrera om de inte följde Seminavels exempel och följde motvilligt efter.

När diskussionerna som ledde till Svensk Avels bildande inleddes i slutet på 1980-talet låg Örnsroanläggningen väl till som huvudkontor beroende på att det var den största och finaste anläggningen i landet. Efter en hel del konvulsioner kunde "Svensk Avel modell I" bildas innefattande gamla Nordavel, Elitsemin och Seminavel. Chef för det nya företaget blev Bertil Hovmark, ekonomiagronom med rötter i Skaraborg.

När Svensk Avel bildades bildade föreningarna i söder "Genetic Sweden" men det var inte en förening grundad på kärlek och efter ett par bråkiga år ansökte de 1994 om fusion med Svensk Avel. I samband med denna fusion utträdde Skånesemin och nuvarande Svensk Avel omfattar därför hela landet utom Skånesemin. Slutet på förra seklet ägnade Svensk Avel åt att konsolidera sin organisation och trimma arbetsrutiner för att bli ett av världens effektivaste avelsföretag. 1999 tillträdde undertecknad VD tjänsten och de första åren kom att präglas av fortsatta rationaliseringar, bland annat lades anläggningen i Nyland utanför Kramfors ner och verksamheten koncentrerades till Skara och Falkenberg.

Exporten av tjursperma från Sverige inleddes av Göran Malmberg på 1980-talet. Det innebar mycket arbete att försöka sälja in våra exotiska kor i fjärran varma länder och därför höll sig exporten på tämligen blygsamma nivåer fram till början av 2000-talet. En orsak till det var fryslagringssystemet som innebar att elittjurarna inte fanns i livet och därigenom var det omöjligt att ta de prover som krävdes för olika länders importvillkor.

Det stora genombrottet för exporten kom efter att ett försök i Kalifornien visat att korsningar mellan SRB och Holstein var överlägsna renrasig Holstein totalekonomiskt. Idag exporterar Svensk Avel 600 000 doser årligen, varav 95 % SRB, till 35 länder i alla världsdelar vilket kan jämföras med en inhemsk försäljning på drygt 500 000 doser. Skälen varför amerikanska och andra utländska mjölkbönder köper SRB-sperma är lättförlösta kalvar som är pigga och livsdugliga, god fruktsamhet, lätta kalvningar, god juverhälsa förutom hög avkastning. Detta är resultatet av vår avkommebedömning i bruksbesättningar som är internationellt sett unik, liksom den höga täckningsgraden i vår fältrapportering.

Efter, eller parallellt med Ivar, har kollegor som Ingeman Nilsson, Kjell Wass, Göran Malmberg, Sten Nordlund och undertecknad tjänstgjort på tjurstationen. Nuvarande innehavare av

chefveterinärstjänsten, Margareta Håård, kom till Örnsro 1977 som stationsveterinär och tillträdde 1999 chefveterinärstjänsten. Anders Edman tillträdde som stationsveterinär och ansvarig gentemot Statens Jordbruksverk hösten 2000.

Under 1980-talet utvecklades ett koncept för hållning av väntetjurar (2-5 år gamla) i lösdrift som kommit att få många efterföljare i andra länder. Vidare utvecklades frysmetodiken och forskning om optimal spermados per seminering ledde till effektivisering av spermaproduktionen genom att färre spermier användes per dos.

Svensk Avel engagerade sig också i frysning och export av hingstsperma och Alebäcks stuteri utanför Lidköping blev den första hingststationen i Europa som uppfyllde EU:s krav för export av hingstsperma 1994.

Svensk Avels huvudbyggnad med kontor och samlingsal på Örnsro

Hilton, Semintjurarnas lyxhotell

XI. VETERINÄRVERKSAMHETEN INOM SKARA SEMIN

Per Arnesson

I slutet av 1960-talet var det en stor förändringsperiod inom det svenska lantbruket. Denna leddes med statliga initiativ som skulle leda till färre, större och mer lönsamma enheter samtidigt som det skulle ställa fler människor till arbetsmarknadens förfogande, framför allt i de växande storstadsregionerna. Miljonprogrammet, alltså många nya bostäder var delvis för att täcka denna efterfrågan.

Under denna period skedde det inom Skara Semins område några fusioner så att verksamhetsområdet kom att omfatta Skaraborg, Norra Älvsborg, Dalsland och Bohuslän. I början av 1970-talet renodlades verksamheten till det som senare kom att kallas husdjursföreningar genom att tjurstationen blev ett eget företag som fick namnet Seminavel. Ivar Dyrendahl fortsatte under en period att vara VD för båda företagen, men övergick 1975 på heltid till Seminavel. Ivar var grundaren av Skara Semin och ledde företaget från 1947 fram till 1975.

Under 1970-talet var verksamheten till största delen inriktad på seminverksamheten samt kokontrollen. En mer utvecklad utfodringsrådgivning börjar ta fart vid denna tid. För veterinärerna skedde det en utveckling till ett nytt område genom att den organiserade juverhälsovården startade. Detta var ett stort projekt som hade många olika samarbetsparter dels på olika mejerier, dels på dåvarande Svensk Husdjurskötsel (SHS).

Under 1980-talet var den veterinära verksamheten delad i två avdelningar, dels de fertilitetsarbetande som var placerade på de olika driftsplatserna i länet Skara, Vara, Tidaholm och Mariestad/Töreboda, dels de juverhälsoarbetande som arbetade från Skara Semins huvudkontor på Örsro utanför Skara.

Verksamheten utvecklades och det blev från 1984 möjligt att använda prostaglandiner till fertilitetsbehandlingar och brunstsynkroniseringar. Detta ledde till en ökad efterfrågan och då utvecklades möjligheterna för delegeringarna till husdjurstekniker som under veterinär ledning fick använda dessa preparat. Samtidigt började de första stegen tas inom embryotransferverksamheten, det blev en start med regelbundna besättningsbesök under namnet "6hk" eller sexuell hälsokontroll.

Under detta årtionde började några enstaka djurägare att själv seminera sina djur. 1986 började man som första förening i landet med ett eget utvecklat datoriserat seminorderprogram för dagligt bruk i fält. I ringa omfattning upptogs även arbete med avhorning på en del driftsplatser.

Veterinärerna inom Skara Semin var verksamma inom flera olika stora utvecklingsprojekt vid denna tid, det gjordes ett stort urea- och acetonprojekt, och det gjordes även via SHS förstudier till det kommande leukosprogrammet. Man deltog också i de stora projekt som vid denna tid fanns inom juverhälsovården.

1990 startade officiellt det nationella programmet för att försöka utrota leukosen från den svenska nötkreaturspopulationen. Det var ett program som på ett modernt sätt förenade snabba och praktiska fältrutiner med modern datahantering och automatiserade laboratorierutiner via en användning av streckkodsetiketter. Detta arbete bedrevs intensivt i samarbete med praktiserande kollegor och efter lite mer än tio år var alla besättningar anslutna, provtagna, de som var smittade sanerade och till slut alla färdiga och officiellt friförklarade. Nationellt blev vi av EU officiellt ett leukosfritt land 2001. Då hade man totalt under denna tid inom Skaraborgs län hittat cirka 4 000 kor som bar på detta virus. Dessa märktes speciellt samt fick ett slaktbidrag för att stimulera till snabb utslaktning och därmed mindre risk för vidare smittspridning. Totalt i hela Sverige blev totalsiffran lite över 50 000 djur som hittades som positiva. Sett i detta perspektiv så var Skaraborg liksom hela Västsverige relativt lindrigt drabbat.

1991 växte företaget Skara Semin ytterligare genom att Östgöta Husdjur anslöt sig. Det innebar att Skara Semin hade hand om nästan 30 % av landets mjölkkor i sin verksamhet. 1992 slogs de två veterinära delarna ihop och de djurhälsoveterinärer som arbetade i fält fick ett totalt ansvar för dessa delar i de besättningar som fanns på respektive driftsplats.

Vid denna tid skedde en snabb utveckling inom virusforskningen vilket ökade förståelse av sjukdomen BVD (bovin virusdiarre) och detta ihop med att analyser baserade på monoklonala antikroppar började sjunka i pris gjorde att BVD kunde börja bekämpas på ett planmässigt sätt.

Under resten av 1990-talet var det en mycket stor arbetsvolym med att driva de båda tunga hälsoprogrammen mot leukos och BVD. Skara Semin hade tidvis flera extraanställda veterinärer bara i Skaraborgs län för att hinna få alla besättningar anslutna och inledande provtagna. Detta stora och tunga arbete är nu nära sitt slut, nu år 2006 är 99 % av alla besättningar officiellt fri-förklarade och det finns inom Skaraborgs län mindre än 10 smittade besättningar under sanering .

Från början av 1990-talet började persondatorer komplettera de tidigare dataterminalerna. Denna spännande datautveckling har sedan dess tagit många olika steg, och från att för 20 år sedan ha arbetat för sig själv på en arbetsplats och ibland varit på fortbildningsmöten av olika slag för att hämta ny information så har idag veterinärerna tillgång till internetbaserade kunskapskällor med ett överflöd av information. Dagens problem blir istället att hitta rätt i denna informationsflod. Via samarbetet inom dagens Svensk Mjolk (som är en fusion av gamla SHS och SMR) har veterinärerna inom Skara Semin tillgång till ett stort antal program som ger stöd i verksamheten samt tillgång till den centrala kompetens som finns här.

Från mitten av 1990-talet blev det allt större efterfrågan på djurägarseminkurser, och Skara Semin har årligen i Skara arrangerat fyra till sex stycken veckokurser för att täcka denna efterfrågan. Det har samtidigt lett till att volymen djur som semineras av djurägare nu växt kraftigt och 2006 är i storleksordningen 40 % av djuren inom Skaraborgs län.

Under slutet av 1990-talet började man mer och mer se på helheten i mjölkföretaget, och därmed började ett arbete för att få de olika delarna av Skara Semins verksamhet att arbeta ihop mer tydligt mot samma kund. Veterinärerna blev nu mer och mer fördjupat insatta i produktionen, ekonomin och helheten. Därför har vi nu det samlande namnet FRISKKO över hela djurhälsoverksamheten. Detta kombinerar smittskyddsarbetet, fertilitetsarbetet, juverhållsvården, kursverksamheten och ger underlaget för dagens verksamhet.

2003 upphörde via förändrad lagstiftning den möjlighet till delegering åt husdjurstekniker som funnits inom fertilitetsarbetet. Det ledde till att antalet använda medicindoser på 3 år sjönk med 70 %. Dock tillät författningen fortsatt delegering vid avhorning och ringormsvaccination under förutsättning att en omfattande personalfortbildning genomfördes. Detta skedde och nu avhornar Skara Semins personal cirka hälften av de födda kalvarna inom vårt verksamhetsområde. Inom fertilitetsområdet har det under 2005 påbörjats en nysatsning på embryoverksamheten via den embryoproduktion som sker på Nötcenter Viken. Skara Semins utbildade embryoinläggare lägger nu in både färska och frusna embryon varje vecka.

Då antalet medlemmar för varje år minskar, besättningarna blir större, djurägarna allt mer utbildade och därmed krävande på ett nytt sätt så krävs kontinuerlig utveckling av företaget för att ligga i fas så bra som möjligt. De ursprungligen 14 regionerna inom Skara Semin minskade 2002 till fyra stycken och dessa blev 2004 två stycken. Skaraborgs län idag ingår i Skara Semins Region två åren har personalen minskat med totalt 30 personer inom hela företaget, däribland några veterinära tjänster. De senaste tillskotten inom verksamheten är Salmonellaprogrammet, FRISKKO Smittskydd samt Startpaket mjölk. Det senare är ett system för att ge riktat stöd till de mjölkbönder som vill utöka eller bygga nytt, för att stötta dem så de får så bra grund som möjligt att stå på inför sina beslut. Här samarbetar då en grupp bestående av veterinär, ekonom, byggare och husdjurskonsulent för att gemensamt skapa en bred faktabas inför denna rådgivning.

XII. INSTITUTIONEN FÖR HUSDJURENS MILJÖ OCH HÄLSA – EN HISTORIK

Ingvar Ekesbo

Bakgrund

De olika veterinärföreningarna i vårt land har huvudsakligen varit inriktade på att främja medlemmarnas fortbildning och kollegial sammanhållning. Detta har inneburit att man begränsat sig till frågeställningar som varit av betydelse för just det område där medlemmarna verkat. Men ibland har föreningarna tagit initiativ som fått generell betydelse för den veterinära verksamheten i vårt land. Skaraborgs läns veterinärförening har t.ex. genom åren tagit olika initiativ för att garantera verksamheten vid Veterinärinrättningen i Skara. Ett annat exempel är ett initiativ som en gång togs av Skånska Veterinärföreningen.

1959 skrev Skånska Veterinärföreningen till Veterinärhögskolan och krävde att forskning skulle genomföras över varför hygien- och sjukdomsproblem ökade parallellt med att nya metoder och ny teknik infördes i den svenska djurhållningen. Från 1920- till 1950-talet hade den veterinära verksamheten kunnat glädja sig åt ett framgångsrikt sjukdomsbekämpande med ett alltmer förbättrat hälsotillstånd hos lantbrukets husdjur och en förbättrad hygien i djurhållningen. Frekvensen sjukdomar hos lantbrukets djur minskade under 1930- och 1940-talen som en följd av framgångsrikt bekämpande av tuberkulos och smittsam kastning. Men under 1950-talet kom en vändning. Från besättningar där nya djurhållningsmetoder under 1950-talet introducerats rapporterade veterinärerna allt oftare försämrade hygien och ökad skade- och sjukdomsfrekvens. Skånska Veterinärföreningen pekade i sin skrivelse på hur introduktionen av lösdriftssystemet för mjölkkor försämrade hygien, djurhälsa och djurskydd i många besättningar där systemet införts.

Den då nyutnämnde professorn i avelsbiologi och husdjurshygien Sven Dyrendahl fick av rektor Nils Lagerlöf ärendet på sitt bord. Tillsammans med Lagerlöf skissade Dyrendahl på möjligheten av att på Veterinärhögskolan uppföra en lösdriftsladugård för att genomföra ett forskningsprojekt över lösdriftssystemets inverkan på hygien och djurhälsa och djurskydd. Dyrendahl gjorde ett utkast till forskningsansökan. Han kontaktade Ingvar Ekesbo, en av assistentveterinärerna på Veterinärlaboratoriet i Skara, och ville att denne skulle genomföra en treårig utredning av hur man skulle kunna anpassa lösdriftssystemet till rimliga krav på hygien och djurhälsa.

Ekesbo hade nio års erfarenhet från tjänster som stads-, besiktnings-, semin-, distrikts- och hälsokontrollveterinär. Inte minst erfarenheterna från de två sistnämnda verksamheterna gjorde att han bedömde att studier i en mindre försöksbesättning inte skulle kunna ge svar på de ställda frågorna. För att ge svar på frågorna krävdes istället studier i många besättningar för att få ordentligt underlag om förekomst av skador och sjukdomar i olika djurmiljöer. Dyrendahl accepterade dessa argument och de utarbetade tillsammans en slutlig forskningsansökan och medel beviljades. För att öka säkerheten i de erhållna resultaten och kontrollera för årsvariation genomfördes projektet på deltid under fem år.

Från institutionsutpost till universitetsinstitution. Inre och yttre organisation.

Skaraavdelningen av Veterinärhögskolans Institution för sjukdomsgenetik och husdjurshygien tillskapas. Forskningsperiod 1960 - 1970.

Forskningsarbetet igångsattes i augusti 1960. Eftersom merparten av besättningarna fanns i de kreaturstäta delarna i Sverige förlades verksamheten till Skara, där en avdelning av Veterinärhögskolans dåvarande institution för avelsbiologi och husdjurshygien därigenom tillskapades.

Litteraturgenomgången hösten 1960 blev en stor besvikelse. Mycket litet var före 1960 skrivet om hur miljöfaktorerna påverkade djurhälsan, särskilt vad gäller sjukdomsförekomst och andra epidemiologiska uppgifter.

Vintern 1961 genomfördes en studieresa i Nordamerika för att studera djurhållningen, hur olika delstater hanterade sjukdomsbekämpningen för nötkreatur och forskningen på dessa områden. Forskare vid 13 veterinärhögskolor, flera lantbrukshögskolor och veterinära forskningsinstitut och ett stort antal besättningar i USA och Canada besöktes och det gav en god bild av både forskning och djurhållning. Bortsett från mastitområdet, där viss aktivitet förekom på några platser, visade det sig att praktiskt taget ingen miljö-djurhälsoforskning förekom.

Hösten 1960 besöktes samtliga lösdriftsbesättningar i Sverige, ett hundratal. På en detaljerad checklista beskrevs djur, djurmiljöer och skötselmetoder samt noterades hygieniska förhållanden och djurägarens uppgifter om djurhälsan bakåt i tiden. Denna första besättningsgenomgång gav en god bild av den komplexitet som präglade denna nya djurhållningsform. Det fanns nästan lika många lösningar som gårdar. Djurägarna visade stort intresse för studien. Den stora svårigheten var att få ett grepp om hälsoläget i besättningarna över tid. Många djurägare var osäkra om hur hälsoläget varit ett halvår eller ett år bakåt.

En månadsjournal med de vanligaste skadorna och sjukdomarna angivna jämte möjlighet att beskriva symtomen när diagnosen var oklar utarbetades därför. Ambitionen var att hela panoramat av skador och sjukdomar skulle kunna redovisas. Den sändes i slutet av 1960 ut till samtliga besättningar. Svarsprocenten visade sig bli överraskande hög. Samtliga besättningar i officiell avkastningskontroll hade återsänt månadsjournalerna ifyllda. Månadsjournalerna kompletterades med uppgifter om företagna åtgärder i besättningarna från distriktsveterinären och om dennes erfarenheter och omdömen om hälsoläge och hygien i varje besättning.

I fortsättningen besöktes varje lösdriftsbesättning med mjölkkor i Sverige två gånger årligen. De fortlöpande noteringarna i checklistan gav tillsammans med uppgifterna i månadsjournalerna en ingående kunskap om djurmiljöer, skötselmetoder, klimatinverkan etc. liksom om effekten på hygien och djurhälsa av olika faktorer.

Efter två år utökades studierna till olika former av bundna besättningar vilket möjliggjorde ökad analys av skilda miljöfaktorerers inverkan på djurhälsan. Undersökningen blev med sina nära 24000 kor i 700 besättningar den största som dittills någonstans genomförts, främst beroende på den samarbetsvilja som djurägare och distriktsveterinärer visade.

Forskningsresultaten redovisades slutligt 1966 i en avhandling där förutom sjukdomspanorama och frekvenser i den undersökta djurpopulationen ett antal riskfaktorer inom djurmiljö och skötselmetod men också för vissa skador och sjukdomar, riskfaktorer hos djuret, som ras och ålder, kunde redovisas. T.ex. visades att utomhusvistelse året runt, betesdrift sommartid, vissa uppställningsformer, tillgång till ströhalm, rena golv, tidig inlärning och anpassning till djurhållningsform, var positiva faktorer för mjölkornas hälsa.

År 1965 utarbetade Dyrendahl tillsammans med Ekesbo en forskningsplan rörande sambandet miljö hälsa i smågrisuppfödningen. Medel beviljades och en veterinär, Lennart Bäckström, anställdes vid avdelningen i slutet av 1965.

Miljö-djurhälsoforskningen under 1960-talets första hälft hade visat på behovet av forskning och forskningsinformation inom husdjurshygienområdet. Därför inrättades år 1966 en ny tjänst som statskonsulent i husdjurshygien vid SVA men stationerad vid Skaraavdelningen. Ekesbo utsågs att inneha denna tjänst som efter ett år kompletterades med en sekreterartjänst. Detta innebar en större långsiktighet i avdelningens verksamhet.

Intensiva insatser inom forskning och rådgivning krävdes och genomfördes under de sista åren av 1960-talet. Eftersom arbetsbördan ökade avsevärt för statskonsulenten i husdjurshygien framställdes önskemål om ytterligare en veterinärtjänst.

Forskningen under senare hälften av 1960-talet var förutom studier av sambandet miljö-hälsa hos svin inriktat på riskfaktorer i djurmiljön oavsett djurslag. En viktig forskningsinsats gjordes när orsaken till egendomliga sjukdomssymtom och plötsliga dödsfall i svin- och nötbosättningar kunde klarläggas och visas vara gödselgasförgiftning. Symtomen uppträdde i besättningar där den i början av 1960-talet införda metoden med flytgödselhantering tillämpades. Forskningsresultaten ifrågasattes först energiskt från inflytelserikt teknikerhåll men, inte minst sedan flera dödsfall

inträffat även bland människor, kunde institutionens forskare övertyga myndigheterna om nödvändigheten av att införa regler för hur flytgodselhantering skall tillämpas för att undvika olyckor.

Från institutionsavdelning till universitetsinstitution. Organisation och administration 1970- 1996

År 1970 inrättades en personlig professur i husdjurshygien för Ekeshöjden vilket innebar väsentligt ökade möjligheter för långsiktig forskning och undervisning vid avdelningen. Därmed frigjordes tjänsten som statskonsulent i husdjurshygien och den besattes med veterinären Olof Högsved, som kom att utföra ett mycket värdefullt arbete vid institutionen.

Under de första åren på 1970-talet genomfördes den s.k. Fältstationsutredningen (1). Den hade av riksdagen beställts hos regeringen som en del av beslutet om att flytta Veterinärhögskolan till Uppsala och förvandla den till en fakultet inom ett nybildat Sveriges Lantbruksuniversitet. Fältstationsutredningen föreslog i sitt slutbetänkande (1) i december 1972 att en fältstation för Veterinärhögskolan och Lantbrukshögskolan skulle inrättas i Skara vilket blev regeringens (2) och Riksdagens beslut. Riksdagen beslöt att fältstationen skulle heta Veterinärinrättningen i Skara.

Riksdagsbeslutet innebar en förläggning till Veterinärinrättningen i Skara av sista terminen av veterinärutbildningen, av ett nyinrättat kurscentrum för djurhälsa och djurskydd, av hovslagarskolan inklusive den akademiska undervisningen i hov- och klövvård (undervisningen i husdjurshygien hade redan överflyttats till Skara), inrättandet av en distriktsveterinärstation, ett veterinärbibliotek samt av ett västra husdjursförsöksdistrikt. Av förarbetena till riksdagsbeslutet 1973 kan man ana att utan den forskning, undervisning och forskningsinformation som husdjurshygienavdelningen sedan sin tillkomst 1960 bedrivit torde knappast någon satsning på en utvidgad Skara Veterinärinrättning genomförts.

Av detta riksdagsbeslut genomfördes samtliga delar utom överflyttningen av den elfte terminen i veterinärutbildningen sedan fakultetsledningen starkt motsatte sig detta.

I riksdagen fanns vid denna tid ett avsevärt intresse för djurhållning och djurskydd och därmed för institutionens verksamhet (3; 4). För att öka möjligheterna genomföra av djurskyddslagstiftningen stipulerade vetenskapliga utvärderingar av ny teknik från djurhälso- och djurskyddssynpunkt, sådana hade sedan 1970 genomförts vid avdelningen, beslöt riksdagen år 1975 inrätta en försöksavdelning vid Skaraavdelningen. Detta innebar att en försöksledartjänst och vissa ytterligare resurser tillfördes avdelningen. År 1976 inrättades efter regeringsbeslut en tjänst som laboratorieveterinär då arbetsbördan avsevärt ökat för statskonsulenten i husdjurshygien (5).

År 1976 hade veterinärmedicinska fakulteten ekonomiska svårigheter i samband med flyttningen från Stockholm till Uppsala och detta innebar att fakultetsledningen önskade radikalt minska sina kostnader. Ett sätt att göra detta var att radikalt minska anslagen till Skaraavdelningen. Regeringen begärde då en utredning från universitetsledningens sida med en genomgång av avdelningens målsättning och en utvärdering av dess vetenskapliga och övriga verksamhet. Resultatet av utredningen gav avdelningen goda vitsord och resulterade i att avdelningen föreslogs, istället för att få starkt reducerade anslag, att bli egen institution med oförändrade anslag inom veterinärmedicinska fakulteten tillsammans med hovslagarskolan vilket genomfördes när Sveriges Lantbruksuniversitet formellt tillkom 1977. Ekeshöjden utsågs till prefekt för den nya institutionen.

I början av 1970-talet användes hålkortsutrustning och datortjänster köptes utifrån. Viss datorisering påbörjades inom institutionens administrativa verksamhet genom att sekreterarna 1975 försågs med den tidens datorhjälpmedel. Genom anslag från Wallenbergstiftelsen blev det möjligt att 1976 skaffa en efter dåtida förhållanden kraftfull dator till institutionen vilket ökade möjligheterna bearbeta stora material i institutionens olika forskningsprojekt. Institutionen var en av de första inom fakulteten att utnyttja datorer. Samtidigt anställdes en

systemman/programmerare, en verksamhet som betydligt mycket för institutionens forskning. Genom att institutionen hade sin stora dator, som efterhand byggts ut, kom persondatorer i bruk först efter 1985.

Den etologiska verksamheten vid institutionen intensifierades under 1980-talet och ett antal smärre projekt genomfördes med hjälp av på tillfälliga medel anställda studenter som avsåg studera vid veterinärfakulteten. Flera av dessa är sedan många år yrkesverksamma veterinärer. En ung etolog, Per Jensen, anställdes på först tillfälliga medel vid institutionen. Så småningom blev det möjligt få forskningsmedel och han kunde disputerat. Några år efter disputationen blev han uppsatt på förslag till professur i etologi vid Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) i Zürich. Kontakt togs då med Jordbruksdepartementet och konsekvenserna av denna dränering av svensk husdjursetologisk forskning klarades. Statsverkspropositionen 1988 innebar att Jensen fick en personlig professur i husdjursetologi vid institutionen som därmed hade två professurer, en i husdjurshygien och en i etologi.

Ekesbo hade från 1970-talet drivit frågan om att hans personliga professur i husdjurshygien skulle ändras till en lärostolsprofessur i ämnet för att garantera den vetenskapliga successionen vid institutionen. Dessa ansträngningar kröntes med framgång 1979.

I december 1992 uppdrog dekanus vid veterinärmedicinska fakulteten åt institutionen att genomföra en utredning om konsekvenserna av en omlokalisering av institutionen från Skara till Uppsala. Utredningen visade att resultatet skulle bli försämrade kontakt med lantbruket, uppsplittring av den nu så aktiva forskargruppen vid institutionen samt ökade kostnader för SLU. Trots detta framlade fakultetsnämnden ett förslag om omlokalisering i december 1993, sedan Ekesbo gått i pension och Bo Algers efterträtt Ekesbo som prefekt. Institutionen ansåg att vetenskapssamhället borde få yttra sig innan frågan avgjordes. Därför informerades internationellt ledande vetenskapsmän inom institutionens forskningsområden om dessa planer. De erbjöds samtidigt att till universitetets rektor yttra sig i frågan. Detta resulterade i ett omfattande uttryck för uppskattning av institutionens forskningsinsatser varvid även den nära kontakten med ett rikt djurmateriel ofta underströks. Det kom 68 brev från 19 länder var till från Sverige kom 16 skrivelser från såväl vetenskapsmän som företrädare för olika samhällssektorer inklusive lantbruket. De olika skrivelserna utmynnade samtliga i en plädering för att inte genom en omlokalisering radera en framgångsrik verksamhet och i många fanns dessutom för institutionen synnerligen smickrande omdömen. Skrivelserna (7) presenterades av rektor för SLU:s styrelse i februari 1994 samtidigt som fakultetsnämndens förslag om omlokalisering förelades styrelsen. Styrelsen beslöt att institutionen skulle få verka som den dittills gjort. Beslutet kompletterades med att SLU:s dittills tre huvudorter utökades med Skara som därmed blev den fjärde. Detta innebar inte endast för institutionen en ökad säkerhet inför framtiden utan påverkade positivt även andra aktiviteter vid Veterinärinrättningen i Skara.

Innan Ekesbo blev emeritus utlystes professuren och fick sex sökande, varav fem utanför Sverige. Ny innehavare av lärostolen blev 1994 veterinären Bo Algers som disputerat vid institutionen 1989.

Perioden 1997-2003

År 1996 utreddes på SLU: s styrelses uppdrag möjligheterna till en omorganisation och koncentration av aktiviteterna i Skara. SLU:s styrelse beslutade att verksamheterna vid Försöksgården och Institutionen för Husdjurshygien skulle samlas i en ny institution, Institutionen för Husdjurens Miljö och Hälsa.

Som en följd av besparingar i statsfinanserna reducerades under 1990-talets senare hälft tilldelningen till fakulteterna och institutionerna kraftigt. I stället överfördes skattemedel till ett flertal forskningsfonder och forskarna blev alltmer beroende av att externa medel beviljades.

Som ett resultat av dessa besparingar, som drabbade alla universitet i landet, fick verksamheten omprövas. Laboratoriet vid tidigare Försöksgården fick läggas ner då fasta resurser inte längre kunde tilldelas verksamheten.

Regeringen införde även att lokaler skulle hyras av institutionerna och att detta skulle ske till marknadspris för att öka medvetenheten om lokalkostnaderna och för att initiera en anpassning till behov och ekonomi. Som en följd av detta åsattes Brogården en marknadshyra som inte gick att motivera vid sökande av forskningsanslag, varför stora underskott hotade som en följd av verksamheten på Brogården. Därför fick verksamheten läggas ner, personalen sägas upp och lokalerna lämnas till universitetet centralt. Någon ny verksamhet har universitetet hittills inte kunnat initiera i de tomma lokalerna.

Universitetet förde ner alltmer av administration på institutionsnivå under 1990-talets senare hälft varför behovet av utbildnings-, ekonomi- och personaladministratörer snabbt ökade samtidigt som de klassiska sekreteraruppgifterna, så som utskrift av manuskript m.m. försvann med datoriseringen. Som den första institutionen på SLU genomfördes därför en genomgripande omorganisation av institutionens administrativa personal och avdelningarnas sekreterare ersattes med utbildnings-, ekonomi- och personaladministratörer. Samtidigt utsågs biträdande prefekter för att kunna hantera alla de uppgifter som tilldelades prefekterna med de nya ansvar som lades på dessa.

När statsveterinär Bo Pehrson gick i pension 1999, arbetade institutionsledningen för att en professur i produktionssjukdomar skulle inrättas. Dessa ansträngningar kröntes med framgång år 2003 då professuren utlystes och så småningom besattes med Catarina Svensson som doktorerat vid Försöksgården och senare arbetat vid institutionen.

Sveriges Veterinärförbund och flera djurskyddsorganisationer hade under ett antal år pläderat för att det i Sverige borde inrättas en professur i djurskydd. Institutionen hävdade att med hänsyn till ämnesområde och forskningstraditioner borde denna lärostol placeras vid institutionen. Lärostolen inrättades slutligen år 2002. Detta måste ses som ett erkännande för de resultat som institutionens kombination av husdjurshygien och etologi åstadkommit på djurhållningsområdet. Till innehavare utsågs etologen Linda Keeling som disputerat i Edinburgh. Verksamheten delas mellan Skara och Uppsala, där institutionen därigenom har en del av djurskyddsensheten förlagd.

Samma år lämnade Per Jensen institutionen och SLU vilket innebar att professuren i etologi vakanssattes.

År 2003 utsågs etologen Lena Lidfors till prefekt. Fakultetsledningen arbetade med stora ekonomiska underskott på ett flertal institutioner och i syfte att genomföra ytterligare besparingar överfördes Hovslagaraskolan från institutionen till ATG:s Hästsjukhus vid Veterinärinrättningen. Hovslagaraskolan hade då ingått som en avdelning inom institutionen sedan 1977. Samtidigt såldes Djursjukhuset till Blå stjärnan varvid Djursjukvårdarskolan överfördes från Djursjukhuset till institutionen med beteckningen Avdelningen för djuromvårdnad.

Under 2003 genomförde SLU ytterligare omorganisationer, sammanslagning av enheter och en översyn av indelningen i fakulteter. Därvid sammanfördes den avdelning som tidigare hette Västra Husdjursförsöksdistriktet med institutionen för husdjurens miljö och hälsa som behöll namnet men som sålunda utökades med en avdelning för produktionssystem. För den utökade institutionen utsågs veterinären Stefan Gunnarsson till prefekt.

Perioden från 2004

Institutionen har efter Per Jensens övergång till Linköpings universitet gjort stora ansträngningar att få utlyst en professur i etologi. Dessa har 2006 kröntes med framgång och när detta skrivs pågår tillsättningsförfarandet.

Vid sidan av de verksamhetsområden och forskare som här nämnts har under åren ett antal seniora forskare från Sverige och utlandet förlagt sin forskning till institutionen. Under flera år verkade således epidemiologen professor Oltenacu från Cornell University och professor Stricklin från University of Maryland i USA vid institutionen och sedan 2005 har fysiologen professor Kerstin Uvnäs Moberg valt institutionen som bas för sin forskning.

Härtill kommer ett stort antal såväl disputerade forskare som doktorander från Sverige och utlandet som valt att under längre eller kortare tid förlägga sin verksamhet till institutionen.

Men institutionens forskare har också tidvis förlagt sin forskning till andra länder. Således har forskningsprojekt i samarbete med landets universitet genomförts i t.ex. Mexiko, i Nya Zeeland och i Tanzania av institutionens forskare.

De prefekter som efterträtt Ekesbo vid institutionen har varit mycket framgångsrika med uppbyggnad och konsolidering av institutionens forskning, undervisning och forskningsinformation. Institutionsledningen har tillsammans med forskare och annan personal trots minskning av statliga anslag i stark konkurrens lyckats få externa forskningsanslag och därigenom bidragit till att stärka institutionens anseende nationellt och internationellt. Fram till år 1993 hade sju doktorsavhandlingar framlagts vid institutionen, därefter fram till 2006 18 stycken.

Omdaning inom SLU innebar att av Veterinärmedicinska fakultetens tidigare 18 institutioner jämte fyra med djurinriktning från tidigare Lantbruksvetenskapliga fakultetens blev totalt åtta institutioner vid den nya Fakulteten för veterinärmedicin och husdjursvetenskap.

Av denna redovisning framgår att den blygsamma forskningsavdelningen för husdjurshygien som tillkom 1960 utvecklats väl. Institutionen består år 2006 av följande avdelningar: djurskydd, djuromvårdnad, etologi, husdjurshygien, produktionssjukdomar, produktionssystem vartill kommer en gemensam avdelning för administration. Vid institutionen finns fyra professurer som tillsatts genom utlysning vartill kommer ett antal andra kvalificerade forskare och ett antal doktorander, så att institutionen inklusive teknisk och administrativ personal omfattar mellan 55 och 60 medarbetare. Institutionens olika avdelningar hyser år 2006 fler forskare och forskarstuderande än var och en av dem hade innan de tillsammans bildade institutionen.

Man kan fråga sig hur denna utveckling under några decennier varit möjligt. I en redovisning av detta slag blir av naturliga skäl huvudvikten lagd vid forskning, undervisning och forskningsinformation och därmed vid forskarna. Men utan pliktrogen teknisk och administrativ personal är ingen framgångsrik sådan verksamhet möjlig. Ett svar på varför utvecklingen varit den varit är möjligen att institutionen privilegierats att till sig knyta medarbetare som bidragit till ett harmoniskt samspel i vardagsarbetet och därigenom skapat trivsel och arbetsglädje. Kanske ämnesområdets inriktning, miljö och hälsa, stimulerar till detta?

Institutionens lokalisering till ett område med nära och daglig tillgång till ett för forskning och undervisning stort antal besättningar vad gäller djurslag, djurhållningsformer inom djurslag, miljömässig utformning etc., alltså ett rikt differentierat djurmateriale innebär stora fördelar för forskning och undervisning. Att bedriva akademisk forskning på en institution 35 mil från lärosätets huvudföreläsning innebär emellertid också nackdelar. Möjlighet till daglig personlig kontakt med forskare från andra discipliner inom fakulteten eller universitetet föreligger inte. Valet står då mellan tillgång till djurmateriale och tillgång till personlig kontakt med andra forskare inom universitetet. Med den snabba utveckling som datanät, Internet, videokonferens samt förbättrade kommunikationer mellan Skara och Uppsala inneburit har möjligheten till kommunikation och snabb interaktivitet mellan forskare oavsett lokalisering radikalt förbättrats. För den som framgångsrikt skall bedriva forskning över sambanden miljö och hälsa är valet, den nära tillgången till djurmaterialet, lättare idag än det var på 60-talet.

Internationella kontakter

I ett litet land som Sverige med få forskare inom institutionens discipliner är kontakten med kolleger i andra länder livsviktig. Från första stund prioriterade därför forskarna vid Skaraavdelningen att upprätta och upprätthålla intensiva internationella forskarkontakter. Från början skedde detta förutom deltagande i internationella kongresser och andra sammankomster genom besök vid institutioner med näraliggande forskning i andra länder.

Ekesbo medverkade vid grundandet av The International Society for Animal Hygiene, ISAH och engagerade sig tidigt i Society of Veterinary Ethology (nu ISAE, International Society for Applied Ethology), båda organisationer som syftar till att främja forskning och samarbete mellan forskare inom husdjurshygien respektive etologi. Ekesbo har varit president och Algers är sedan

några år vice president i ISAH. Ekesbo, Bo Algers och Linda Keeling har tillhört presidiet och även varit presidenter i ISAE.

Avdelningen utsågs 1976 till coordination center inom en del av ett nystartat FAO-projekt ”Waste handling”, där institutionens uppgift var samordning av forskning rörande hygien och smittskydd i avlopps- och gödselhantering. Detta arbete pågick ända till 1990. Verksamheten innebar att professorn i husdjurshygien som koordinator för nätverket hade att genomföra ett stort antal besök vid institutioner i Europa för att på plats studera hur och i vilken utsträckning dessa hygienproblem var föremål för forskning. Detta innebar för institutionens vidkommande en viktig utökning av det internationella kontaktnätet.

Det internationella forskarsamhället har vid flera tillfällen valt att förlägga kongresser och symposier till institutionen. År 1978 ordnades vid institutionen ett internationellt symposium där tre forskare i tre organisationer, ISAH, ISAE och Section for Animal Health inom The European Association for Animal Production, EAAP, möttes under en vecka. År 1988 förlade ISAH liksom ISAE båda sin internationella kongress till institutionen. Sedan 1985 har institutionen oftast vartannat år arrangerat ett tvärvetenskapligt etologiseminarium, ”The Crane Seminar”, vilket engagerar internationella föreläsare och lockar åtskilliga utländska deltagare.

Flera av institutionens forskare har utnyttjats som ledamöter i redaktionsråd och som referee av vetenskapliga tidskrifter. Flera forskare har dessutom medverkat i läroböcker eller själva utarbetat sådana.

Institutionens forskare har på många olika sätt hedrats i nationella och internationella sammanhang. Flera utmärkelser för vetenskaplig forskning har tilldelats forskare vid institutionen, t.ex. av veterinärfakulteten i München med Felix Wankel priset och av lantbruksfakulteten i Kiel med Justus von Liebig priset. Ekesbo har som ende svensk veterinär utsetts till hedersledamot i brittiska The Royal Society for Veterinary Surgeons vilket skall ses som en erkänsla för institutionens forskningsinsatser inom djurmiljö-djurhälsa-djurskydd. Algers har promoverats till hedersdoktor vid veterinärfakulteten i Bukarest och Ekesbo vid den i Tartu och vid lantbruksfakulteten vid ETH i Zürich.

Det internationella intresset torde inte ha kommit om inte institutionens forskning varit såväl kvalitetsinriktad som verklighetsanpassad. I modern forskning är närhet till många olika slag av djurhållning och möjlighet samarbeta med bönderna och få utnyttja deras djur i forskningen liksom samarbetet med de praktiserande veterinärernas vardag en viktig tillgång. I vår tid kan detta paradoxalt nog många gånger vara svårare tillgodose än forskningssamarbete med framstående vetenskapsmän på andra sidan jordklotet.

För att öka samverkan med övriga universitet och forskningsinstitutioner inom EU rekryterade SLU år 2006 den holländske vetenskapsmannen H. Blockhuis. Hans tjänst placerades vid institutionen.

Lokalisation av verksamheten

Institutionen har från 1960 till 2006 haft verksamhet i sex olika byggnader på eller vid Veterinärinrättningens område. Från 1960 till 1966 delade Ekesbo sin tid mellan forskningsarbetet och tjänst vid Veterinärlaboratoriet. Vid denna tid fanns i Sverige ett tiotal veterinära regionlaboratorier av olika storlek administrerade av hushållningssällskapen. Tjänsterna vid dessa laboratorier gav bred veterinärmedicinsk erfarenhet.

Ett tjänsterum skapades för avdelningen år 1966 på tredje våningen i Kemiska Stationens fastighet, grannhus till Veterinärlaboratoriet. Där verkade då Ekesbo som statskonsulent i husdjurshygien och Bäckström som anslagsanställd forskare.

Djursjukhusets chefveterinär Fritiof Löfstedt, tillika platschef på Veterinärinrättningen, ordnade efter något år två tjänsterum för avdelningen i norra gaveln på djursjukhusets flygelbyggnad. Byggnaden uppfördes ursprungligen 1814 och fungerade på Norlings tid och fram till dess veterinärutbildningen vid Veterinärinrättningen lades ned år 1889 som boskapsapotek. Det ökade antalet verksamma vid avdelningen krävde större utrymmen och från 1971

disponerade avdelningen genom tillmötesgående från Löfstedt hela nedre våningen i det gamla boskapsapoteket där efter ombyggnad mycket trivsamma tjänstetrymmen tillskapades.

För samlingar, kurser och föreläsningar kunde avdelningen få utnyttja samlingsalen i Veterinärinrättningens huvudbyggnad, f.ö. ofta använd av Skaraborgs läns veterinärförening.

År 1959 byggdes i kvarteret i söder om Veterinärinrättningen ett nytt tingshus men år 1970 lades tingsrätten ned. Avsikten var att bygga om huset till polishus varvid garage och arrestlokaler skulle uppföras i biblioteksparken. Fritiof Löfstedt ansåg att dessa åtgärder skulle förfula en central del av Skara och, uppmanade Ekesbo att söka få nya tingshuset som institutionsbyggnad för Skaraavdelningen. En uppvaktning företogs i Byggnadsstyrelsen av Veterinärhögskolans rektor professor Schmiterlöv och professorerna Dyrendahl och Ekesbo som ledde till att den planerade ombyggnaden till polishus uppsköts. Avdelningen fick interimistiskt tillstånd att utnyttja ett antal rum i nya tingshuset, med det passande läget i korsningen Veterinärgatan och Peter Hernqvistgatan. Avdelningen fanns nu i två byggnader och fick förutom fler tjänsterum och arkivutrymmen tillgång till den tidigare tingssalen som föreläsningssal. I avvaktan på slutligt beslut om byggnadens framtida användning blev det möjligt att via kommun och landsting kostnadsfritt få överta övertaliga kontorsmöbler liksom stolar och bord för föreläsningssalen. I riksdagsbeslutet 1973 om inrättandet av den nya Veterinärinrättningen som fältstation för det nybildade Sveriges Lantbruksuniversitet låg att avdelningen skulle tilldelas det nya tingshuset som institutionsbyggnad. Medel ställdes till förfogande för anskaffning av utrustning och inredning och 1973 överflyttades avdelningens hela verksamhet till nya tingshuset som nu fick heta "Husdjurshygien". I föreläsningssalen hölls f.ö. efter 1973 i regel mötena med Skaraborgs läns Veterinärförening. Startåret för institutionens verksamhet, 1960, är markerat i Peter Hernqvistgatans stenläggning mellan byggnaden och bron över till Veterinärinrättningens gamla huvudbyggnad.

År 2002 var det så dags för ytterligare en flyttning, till "Forskningshuset", där institutionen för Husdjurens Miljö och Hälsa nu är inrymd.

En viktig del i institutionens lokalutrymmen har mangårdsbyggnaden vid Brogårdens lantbruk spelat där gästforskare från Sverige och många länder kunnat hyra ett rum med möjlighet till självhushåll. Vistelsen på Brogården har, inte minst för unga utländska gästforskare från utlandet, betytt, att vistelsen vid institutionen förutom det vetenskapliga utbytet inneburit att lära känna forskare från olika länder. Åtskilliga forskare på olika håll i världen talar med glädje om samvaron på Brogården under sin tid vid institutionen. Man får hoppas att universitetet och fakulteten inser vad det betyder att även i framtiden kunna utnyttja Brogården för att knyta såväl unga som etablerade gästforskare till institutionen.

Ladugården på Brogården har också varit värdefull för institutionen. Där har viktig smittskyddsforskning med inriktning på gödselhantering genomförts, experimentella studier av inredningsdetaljer liksom de försök med reduktion av NH_3 i gödsel som tvangs avbrytas när verksamheten i ladugården genom ett brådstörtat och uppenbarligen oöverlagt beslut lades ned 2004.

Forskning 1970-2006

Under 1970-talet påbörjade flera forskningsprojekt vilket innebar att flera forskare anställdes. Projektet belyste olika samband miljö-djurhälsa. Några kan här nämnas:

En ny stor miljö-hälsa-undersökning av mjölkkor inriktad på enskilda kor där för varje ko detaljerade uppgifter hämtats om dess hälsotillstånd via månadsrapporter från djurägaren och om dess miljö från kokontrollen. Undersökningen genomfördes av veterinären Bengt Vilson. Materialet omfattade c:a 130000 koår i c:a 1000 besättningar vilket innebar att den är den största i sitt slag som genomförts. De resultat som erhållits i 1960-talets studie kunde nu med större säkerhet bekräftas och nya samband spåras. Den resulterade i en gradualavhandling vars resultat

när det gäller vissa sjukdomar, t.ex. mastit och puerperal pares påverkat avelsarbetet för att motverka dessa sjukdomar.

En undersökning av sambandet miljö-hälsa i slaktsvinsuppfödningen genomfördes av Jan-Olof Lindqvist och hans avhandlings resultat påverkade påtagligt utformningen av slaktsvinsuppfödningen.

Också studier av sambandet miljö- hälsa i fjäderfäuppfödningen påbörjades. Fjäderfänaeringen var till skillnad från nötkreatur- och svinsektorerna föga eller inte alls intresserade av att ändra sin djurhållning trots de grava hälsoproblem som redovisades.

Andra studier var icke djurslagsinriktade men syftade till att söka få en helhetssyn på riskfaktorerna i djurhållningen. Dit hör studier över gödselhanterings inverkan på djurhälsan, både när det gällde icke infektiösa lidanden och risken för spridning av smittsamma sjukdomar. Forskningen visade att fastgödselhantering med tidig urinseparering radikalt reducerade riskerna för smittspridning, t.ex. salmonella, via gödsel och urin från ladugårdar och svinhus till biotopen, att flytgödselhanteringen ökade smittriskerna men också att den innebar generellt högre skade- och sjukdomsfrekvens liksom risk för akut och kronisk gasförgiftning hos nötkreatur och svin. Gödselgasförgiftningarna visades orsaka inte bara plötsliga dödsfall hos nöt och svin utan också fertilitetsproblem som fosterdöd och aborter liksom kroniska klövlidanden, de senare av traumautlösta blödningar till följd av försämrad blodkoagulationsförmåga. Resultaten har påverkat utformningen av djurmiljöer för nötkreatur och svin.

Tillkomsten av en försöksavdelning vid institutionen 1975 innebar ökade forskningsmöjligheter. Försöksavdelningen genomförde redan från sitt första år viktiga sådana utredningar vilkas resultat sedan låg till grund för Lantbruksstyrelsens beslut inom ramen för djurskyddsföreskrifterna. Ett exempel på en sådan utredning kan nämnas tidig avvänjning med burhållning av smågrisar. Efter försöksavdelningens slutrapport som visade att metoden medförde ökad frekvens skador och sjukdomar inklusive beteenderubbningar beslöt Lantbruksstyrelsen att systemet stred mot djurskyddslagstiftningen. Därigenom kom detta system aldrig att införas i Sverige till skillnad från i praktiskt taget alla andra länder. Detta har för svensk djurhållning inneburit ett djurhälso- och djurskyddsmässigt försteg och dessutom medfört stora kostnadsbesparingar för svinuppfödarna. I andra länder, där man byggt sig fast i detta system innebär omställning till mer biologiska djurhållningsformer numera väsentliga svårigheter,

Studier av möjligheter att genom förbättrad fodermedelshygien hindra smittoöverföring av t.ex. Salmonella via foderfabrikerna till djurbesättningarna genomfördes under 1980-talet. De innebar en uppryckning av hygien i ett antal foderfabriker, tyvärr inte i alla. Icke desto mindre torde denna undersökning i väsentlig grad bidragit till det goda Salmonellaläge Sverige har vid en internationell jämförelse.

Ett projekt som under 1980-talet ställde institutionen inför en stor medial uppmärksamhet var undersökningarna över den biologiska påverkan av elektromagnetiska fält, inte minst på fruktsamheten hos nöt. En lång rad experimentella såväl som epidemiologiska studier genomfördes i detta omfattande projekt.

Institutionen har också genomfört studier av väl definierade enskilda faktorer som tillkommit i djurmiljön under de senaste 50 åren. Buller som stressfaktor och därmed riskfaktor för sjukdom är ett sådant område. Dessa resultat har inneburit att djurägare och byggnadstekniker fått upp ögonen för vikten av bullerdämpande åtgärder. Erfarenheterna av forskningen över buller som riskfaktor kombinerat med studier av kommunikation mellan djur, inte minst akustisk sådan, har så småningom lett till att institutionens forskare klarlagt betydelsen av ljudsignalerna mellan suga och smågrisar för digivningsförloppet och suggans mjölkproduktion. Dessa forskningsresultat har rönt stort intresse internationellt.

De forskningsresultat vi fått med de epidemiologiska studierna förklarade förvisso statistiska samband mellan riskfaktor och sjukdom. Många gånger kunde dessa samband också på biologiskt-medicinska grunder ges en kausal förklaring. Men långt ifrån alltid. Därför ansåg vi att vi borde komplettera våra epidemiologiska metoder med etologisk kunskap. Trots motstånd från

både fakultets- och universitetsledning blev det möjligt etablera etologisk forskning vid institutionen, tack vare stöd från ett antal forskningsfonder, inte minst från djurskyddet.

Den etologiska forskningen var först koncentrerad till djurslaget svin men utvidgades snart även till nötkreatur och fjäderfä. Dessa etologiska studier kunde mycket övertygande visa att trots tusentals år av domesticering har husdjuren behållit sina basala biologiska karakteristika. Forskningsresultaten har inte endast rönt påtaglig internationell uppmärksamhet utan även starkt påverkat inte endast svensk utan även internationell djurskyddslagstiftning.

Kombinationen av epidemiologisk och etologisk metodik kan ge möjlighet förklara kausalitet i epidemiologiska samband. Några exempel på vad institutionens forskare funnit: Studier av stressmarkörer hos fixerade och lösgående suggor gav rimliga biologiska förklaringar till varför Bäckström fann högre frekvens MMA hos fixerade än hos lösgående suggor, varför man finner högre frekvens mastiter hos kor som exponerats för el-dressörer än hos kor utan denna exponering, varför det är högre frekvens svansbitning hos burhållna smågrisar än smågrisar som går kvar hos suggan o.s.v.

Under 1990-talet och början av 2000-talet genomfördes ett stort antal forskningsprojekt inom institutionens olika avdelningar, ofta i samarbete mellan forskare på de olika avdelningarna och/eller med forskare inom andra institutioner på SLU eller vid andra lärosäten. Flera projekt berör ämnesområden som varit föremål för studier sedan 1960-talet, andra är helt nya. Några exempel:

I olika studier av klövsjukdomar har visats att exposition för gödselbemängda golvytor är den viktigaste riskfaktorn liksom att klövsjukdomar menligt påverkar mjölkavkastningen; I andra studier har visats att det är möjligt att i aveln ta hänsyn till arvbarhet för klövsjukdomar för att uppnå positiva hälsoeffekter. I studier av effekter av inredning och skötselmetod har visats att frekvensen kliniska mastiter minskar hos kor med strö på liggplatsen. Studier av dibeteende och behovet av att dia har ökat kunskapen om avvänjningsprocessen hos kalvar. I andra projekt har visats att daglig rastning av bundna mjölkkor har positiva effekter på deras välbefinnande men det påverkar inte avkastningen.

Fortsatta studier av effekten av späddgrisarnas juvermassage och suggans mjölkproduktion har ytterligare belyst ett komplicerat förlopp som är av intresse för både veterinär- och humanmedicin. I andra projekt har betydelsen av modersbeteendet hos suggor undersökts från genetisk och fysiologisk synvinkel men också dess betydelse för suggans och griskullens sociala miljö.

Omfattande studier har också genomförts på fjäderfäområdet. Således genomfördes en sexårig utvärdering av olika inhysningssystem för värphöns som visade att burhållning inte uppfyller alla krav som ställs i djurskyddslagstiftningen. Studier av inhysning av kalkoner har gett värdefull kunskap för att motverka miljöbetingade skador och sjukdomar. Vidare har ingående studier av fotskador hos slaktkycklingar och kalkoner och benfel hos slaktkycklingar visat på möjligheter att avsevärt reducera dessa sjukdomar.

Institutionens etologer har även genomfört projekt avseende försöksdjur, t.ex. beteende hos marsvin som får en berikad miljö.

Tillsammans med filosofer och humanister vid andra lärosäten har studier av värderingar och etik i djurhållningen inom ramen för ekologiskt lantbruk genomförts varigenom grunden till synen på begreppet hälsa liksom en kunskapsbas för etisk analys erhållits.

En genomgång av vilka projekt som f.n. pågår visar att medel erhållits till fortsatta projekt inom flera av de ämnesområden som varit föremål för studier.

Några exempel:

Nötkreatur; Klövhälsa och stallgolv; Sambandet mellan beteende och hälsa, särskilt klövhälsa, hos högproducerande mjölkkor i lösdrift med liggbås; Rekryteringsdjurens hälsa, skötsel, utfodring och miljö och uppfostringsperiodens betydelse för mjölkkors hälsa, produktion och hållbarhet; Effekten av insättningsrutiner och gruppstorlek på hälsa och tillväxt hos kalvar; Effekt av separation mellan amko och kalvar; Utveckling av onormala orala beteenden hos kalvar vid mjölkutfodring;

Svin: Svansbitning hos grisar;

Fjäderfä: Dagsljus till värphönskycklingar; Uppfödningens effekter på värphöns;

Projekt har också startats avseende andra djurslag.

Hästar: Beteendestörningar hos häst; Relationen häst-människa;

Katt: Önskad beteenden hos katter;

Mink: Beteende hos minkar i större och berikade burar

Sedan ett par år har studier bedrivits syftande till att förbättra situationen för djur vid transport och slakt.

Några exempel: Välfärdsindikatorer vid bedövning av djur vid slakt; Akut och kronisk stress av svin i samband med slakt; Spaltgolv till nöt vid uppstallning på slakteri;

Som exempel på samarbetsprojekt med forskare i utvecklingsländer kan nämnas Moder-ungekonflikt hos mexikanska getter; Massajernas boskaps påverkan på vilt;

Den forskning som bedrivits vid avdelningen för produktionssjukdomar sedan den tillkom vid institutionen är inkluderad i den redovisning för Försöksgården som ges av Bo Pehrson på annan plats i denna jubileumsskrift.

För att öka effektiviteten i husdjurshygienforskningen bedömdes det tidigt nödvändigt att utnyttja kunskaper från andra discipliner och andra lärosäten. Regelbundna samtal under 1970-talet med företrädare för etologi och medicin vid Stockholms universitet och Karolinska Institutet lade grunden för satsningen på etologi. Institutionen har gått vidare på denna inriktning mot tvärvetenskaplig forskning, t.ex. genom samarbete med institutionerna för etik vid Lunds och Linköpings universitet. Den tvärvetenskapliga inriktningen har resulterat i att flera forskarstuderande med allmänbiologisk, filosofisk eller agronombakgrund valt att genomföra projekt vid institutionen. Detta har inneburit att inte minst den etiska och biologiska aspekten av djurhållningen kunnat vetenskapligt mera inträngande beläggas.

Om man söker skaffa sig en översikt av institutionens forskning från 1960 till 2006 finner man att forskningsinriktningen haft olika tyngdpunkter under olika perioder. Under 1960-talet och fram till mitten av 1970-talet dominerade studier av skade- och sjukdomsförekomst hos nötkreatur och svin, senare även höns. Därvid användes epidemiologiska metoder för att fastställa statistiska samband mellan miljöfaktor och sjukdom även om också kausala samband för enstaka sjukdomar, t.ex. gödselgasförgiftning, studerades. Sedan följde en period då intresset för kausala förklaringar till ospecifika sjukdomssymtom bl.a. i form av allt oftare uppträdande beteenderubbningar hos husdjur mer intensivt började sökas. Detta möjliggjordes genom att allmänbiologiska, särskilt etologiska, metoder och förklaringsmodeller började utnyttjas. Därigenom kunde etiologi och patogenes till sådana symtom klarläggas och betydelsen av riskfaktorer som buller, under- och överstimulering i djurmiljöerna fastställas vilket innebar ett viktigt bidrag till att påvisa hur kausalitetskedjor kan uppstå. Därefter följde under senare delen av 1980-talet en intensiv period av experimentella studier av djurens reaktioner på olika stimuli. I dessa kunde t.ex. interaktionen mellan suga och grisar i samband med digivning klarläggas liksom effekten av hur olika störningsfaktorer påverkar mjölknedsläppningen. Därefter följde under 1990-talet en mycket intensiv period av fjäderfäforskning inte minst föranledd av samhällets krav på besked om burhållning för höns. Under senare delen av 1990-talet har införlivandet av försöksgårdens forskningstradition på nötkreatur i avdelningen för produktionssjukdomar inneburit att forskningen kring enskilda nötkreaturssjukdomar intensifierats. Under 2000-talet har dessutom en ny forskningssektor tagits upp, effekter på djur av hantering vid transport och slakt.

Undervisning 1970-2006

Grundutbildning

Under 1960-talet skedde all utbildning av veterinärstudenter vid Veterinärhögskolan i Stockholm. Bristen på djurbesättningar i Stockholmsområdet var påtaglig. Studenterna revolterade 1969 och

krävde vid en uppvaktning i Jordbruksdepartementet att få fullgöra en del av studierna i husdjurshygien i årskurs tre vid Skaraavdelningen och samtidigt få auskultera hos distriktsveterinärerna i Skaraområdet. Så blev det.

De första studenterna kom till Skarainstitutionen 1970 och varje student fick dessutom möjlighet följa distriktsveterinärerna i Skaraområdet under någon vecka.

I samband med beslutet om utbyggnaden av Veterinärinrättningen i Skara och flyttningen av Veterinärhögskolan till Uppsala, där f.ö. tillgången på djurbesättningar inte var mycket bättre än i Stockholmsområdet, skedde en omläggning av studieplanen vilket innebar att tredje årets undervisning i husdjurshygien kompletterades med klinisk undervisning under ett antal dagar i årskurs fem samtidigt som en del av undervisningen i husdjurshygien skedde i Uppsala under årskurs sex. Den kliniska undervisningen i husdjurshygien under femte året var till stor del problembaserad undervisning innan detta begrepp var uppfunnet. Studenterna fick under handledning självständigt söka analysera och ge förslag på åtgärder vid från distrikts-, semin- och svinhälsoveterinärerna remitterade besvärliga besättningsproblem där etiologin misstänktes vara miljöbetingad och där besättningsutredning krävdes. Samtidigt genomfördes utbildning av studenter vid Försöksgården, slakteriet, Svelab och Skara Semin

Genom att de veterinärstuderande i allt mindre utsträckning hade erfarenhet av främst lantbrukets djur bedömdes utbildning i husdjursetologi allt mera nödvändig som del i den husdjurshygienutbildning som genomfördes vid institutionen. Etologi ingick f.ö. redan i den utbildning som de ”djurskyddssakkunniga veterinärerna” genomgått vid avdelningen 1969. Från 1980-talets slut ingår etologi som obligatoriskt ämne i veterinärprogrammet.

Under 1980-talet förlades den del av den till Umeå universitet förlagda utbildningen av hälsovårdsinspektörer som omfattade djurskydd till institutionen.

Sedan veterinärmedicinska fakulteten utsatts för starka anslagsnedskärningar under 1990-talet valde fakultetsledningen att reducera utbildningen på plats i Skara. När detta skrives återstår av veterinärutbildningen i Skara endast en vecka med föreläsningar och exkursioner som en del av kursen i husdjurshygien och etologi. Övrig undervisning i husdjurshygien liksom i djurskydd och i etologi genomfördes i Uppsala av institutionens forskare. Till detta kommer att några studenter per år väljer att till institutionen förlägga sitt examensarbete.

Institutionen blev år 2002 ansvarig för djursjukvårdarprogrammet vid Veterinärfakulteten då djursjukvårdarskolan överfördes till och blev en avdelning vid institutionen. Denna utbildning är tillsammans med veterinärutbildningen den mest eftersökta vid SLU. Den är sedan 1998 tvåårig och tar årligen in 40 studenter som utbildas för tjänst på djursjukhus och djurklinik.

År 2005 öppnade universitetet en ny treårig utbildning vid institutionen, Etologi- och djurskyddsprogrammet, med 40 studieplatser. Utgångspunkten för programmet är att förstå samspelet mellan människa och djur och att i olika sammanhang kunna tillämpa denna kunskap. Innehållet fokuseras på djur i människans vård. Programmet vilar på en vetenskaplig grund och betonar kombination av det vetenskapliga synsättet med flera förmågor/färdigheter i att tillämpa kunskaperna. Arbetsmarknaden för de utexaminerade finns inom områden som arbetsledare i djurparker, lärare i djurvård och djurhållning samt arbete med djurskyddstillsyn och -handläggning.

Institutionens grundutbildning i husdjurshygien har alltid genomsträvt av människans ansvar för djurens välfärd. Det betyder att vid varje föreläsning eller besättningsutredning effekterna för både djurhälsa och djurskydd betonas. Tillkomsten av utbildningarna i etologi och djurskydd har breddat möjligheterna att vetenskapligt förtydliga detta ansvar.

Vidareutbildning

Under 1970-talet genomfördes med ekonomiskt understöd av Lantbruksstyrelsens veterinäravdelning vid avdelningen ett mycket ambitiöst vidareutbildningsprogram i husdjurshygien för veterinärer varigenom samtliga distriktsveterinärer och ett stort antal veterinärer anställda av lantbrukskooperationen men även besiktningsveterinärer och

stadsveterinärer genomgick dessa kurser. Vid varje kurs deltog dessutom en eller flera veterinärer från de nordiska länderna.

Sedan 1980-talet har kurser i djurskydd för veterinärer, djurskyddsinspektörer och andra regelbundet genomförts. Dessa kurser, som de flesta letts av veterinären Jan Svedberg, har varit mycket uppskattade och inneburit en viktig kompetenshöjning av den lokala och regionala djurskyddstillsynen.

Forskningsinformation – ”den tredje uppgiften” 1970-2006. Veterinärmedicinsk rådgivning.

Redan länge innan man i den svenska universitetsvärlden talade om den tredje uppgiften, forskningsinformation, hade detta satts i verket vid institutionen. Redan från början av 1960-talet lämnades parallellt med forskningen kontinuerligt rapporter om resultat och slutsatser, förutom vid veterinärmöten och vid internationella konferenser, i Svensk Veterinärtidning och i lantbrukets fackpress. Detta innebar ökade möjligheter för djurägare och veterinärer som tog till sig forskningsresultaten att undvika riskfaktorer i sina djurmiljöer.

Från slutet av 1950-talet och under 1960-talet skedde en stor omställning i det svenska jordbruket, särskilt inom djurhållningen. Från Skaraavdelningens sida hade under 1960-talet, mot bakgrund av forskningserfarenheterna, successivt allt hårdare kritik riktats mot strävandena att söka anpassa djuren till miljön istället för att anpassa djurmiljöerna till djuren. Skador och sjukdomar borde bekämpas genom att djurstallar inte skulle få om- eller nybyggas utan föregående veterinära granskning av ritningar etc. Vidare framfördes kravet att nya metoder och ny teknik skulle prövas och utvärderas från djurhälso- och djurskyddssynpunkt innan de fick allmänt tillämpas i djurbesättningarna. Men för att i praktiken genomföra detta krävdes att det inom varje län skulle finnas för detta ändamål specialutbildade veterinärer.

År 1969 beslöt dåvarande Veterinärstyrelsen på formell begäran av Skaraavdelningen att en grundlig vidareutbildning i husdjurshygien skulle arrangeras vid avdelningen. Två särskilt lämpade veterinärer utvaldes från varje län till att genomgå denna utbildning. Avsikten var att dessa skulle ställas till lantbruksnämndernas förfogande för ritningsgranskning. Kursen genomfördes hösten 1969 under enkla yttre förhållanden i samlingsrummet i Veterinärinrättningens huvudbyggnad, f.ö. med Norlings pulpet som talarstol. I utbildningen deltog 49 svenska och en norsk veterinär.

När de nyutbildade veterinärerna av Veterinärstyrelsen erbjöds lantbruksnämndernas var intresset emellertid obetydligt. Detta föranledde regeringen att våren 1970 förelägga riksdagen dels ett förslag om obligatorisk ritningsgranskning att utföras av de ”djurskyddssakkunniga veterinärer” som genomgått Skaraavdelningens utbildning, dels ett förslag om obligatorisk prövning från djurhälso- och djurskyddssynpunkt av ny teknik i djurhållningen. Riksdagen beslöt enligt förslaget och denna verksamhet trädde i kraft från 1 juli 1970, formellt som en del av en förbättrad djurskyddslagstiftning.

Sverige blev därmed det första land att genomföra denna typ av sjukdomsförebyggande och djurskyddsbefrämjande åtgärder, vilka sedan som frivilligt eller lagstadgat åtagande i olika former efter svenskt mönster införts i flera europeiska länder, t.ex. Schweiz, Holland och Tyskland.

En utvärdering av verksamheten 1972 av dåvarande Lantbruksstyrelsen (KLS) i samarbete med LRF (6) visade att besättningar i djurstallar där ritningar etc. före om eller nybyggnad genomgått denna veterinärmedicinska granskning hade väsentligt bättre hälsotillstånd än besättningar i djurstallar som om- eller nybyggts utan sådan föregående granskning.

År 1969 inrättade regeringen en ”rådgivande nämnd” i KLS för att tillgodose att veterinärmedicinska synpunkter beaktades i den byggnadstekniska verksamheten. Ekesbo och Bäckström förordnades som ledamöter. De veterinära ledamöterna granskade under några intensiva år samtliga KLS standardritningar för djurstallar vilket resulterade i åtskilliga ändringar för att undanröja skade- och sjukdomsrisker för djuren. KLS rådgivande nämnd kan sägas vara ursprunget till det som nu är djurskyddsrådet.

Kartläggningen av sjukdomspanoramat i mjölk Kobesättningarna under 1960-talet hade visat på behovet av en reformering av sjukdomsrapporteringen från distriktsveterinärerna. Av detta skäl togs från institutionens forskare i samråd med Veterinärstyrelsen i slutet av 1960-talet initiativ till en helt ny utformning av sjukdomsrapporteringen. Denna prövades i Skara, Götene, Lidköpings och Falköpings distrikt. Sedan detta försök slagit väl ut utökades denna rapportering till att omfatta samtliga distriktsveterinärer i Skaraborgs län och så småningom hela landet. Detta tillsammans med de nya forskningsresultat som framkom ur det stora forskningsprojektet vid institutionen rörande miljö och djurhälsa hos mjölk Kor 1970-1975 har möjliggjort att genetikerna i avelsarbetet på ett sätt som saknar internationell motsvarighet kunnat ta hänsyn till ett antal sjukdomar, t.ex. mastiter, pareser och svåra förlossningar. Detta har medfört att svenska mjölk Kor nedärver mindre sjukdomar än mjölk Kor i andra länder. Detta har i sin tur inneburit att man på olika håll i världen, kanske främst i USA, önskar utnyttja svenskt avelsmaterial något som medfört att sperma från SRB-tjurar blivit en lönsam exportprodukt för Sveriges Kobönder under 2000-talet.

Under 1970-talet genomfördes med ekonomiskt understöd av Lantbruksstyrelsens veterinäravdelning vid avdelningen ett mycket ambitiöst vidareutbildningsprogram i husdjurshygien för veterinärer varigenom samtliga distriktsveterinärer och ett stort antal veterinärer anställda av lantbrukskooperationen men även besiktningsveterinärer och stadsveterinärer genomgick dessa kurser. Vid varje kurs deltog dessutom en eller flera veterinärer från de nordiska länderna. Dessutom genomgick ett stort antal veterinärer en två veckors kurs "veterinären i hälsovårdsnämnden" där såväl djurskyddsmässiga som allmänhygieniska frågor togs upp. Denna ökade kunskap ökade tvivelsutan veterinärernas möjlighet att genomföra effektiva åtgärder mot miljöbetingade sjukdomar.

År 1975 kontaktades Ekesbo av chefen för den schweiziska veterinäradministrationen då man erfarit om de fortbildningskurser som gavs svenska veterinärer. Kontakterna resulterade i att under 1976 ett 25-tal av de schweiziska kantonveterinärerna genomgick en utbildning liknande den som genomförts för svenska veterinärer 1969. Resultatet av denna utbildning blev att den schweiziska lagstiftningen på djurskyddsområdet år 1980 införde delar av den svenska, bl.a. kravet på utvärdering av nya metoder från djurhälso- och djurskyddssynpunkt.

1986 utarbetade Ekesbo på begäran av jordbruksdepartementet ett detaljerat förslag till vad en ny djurskyddslagstiftning skulle innehålla. Förslaget, utarbetat tillsammans med kollegerna på institutionen, ligger i princip till grund för den djurskyddslag Sveriges riksdag antog 1988. Det nya i den är två moment. Det ena är det fortfarande internationellt unika tillägget "och sjukdom" till den i alla djurskyddslagar förekommande regeln att djur skall "skyddas för lidande". Det andra kravet innebär egentligen endast en anpassning till Europarådets djurskyddskonvention och utsäger att djur "skall hållas och skötas på ett sådant sätt att det främjar deras hälsa och ger dem möjlighet att bete sig naturligt". Även denna formulering var, när den kom, internationellt unik.

Den höga generella validiteten i resultaten från forskningsprojekten i djurbesättningarna gjorde att kolleger och djurägare fick förtroende för och begärde rådgivning från institutionens forskare. Sverige är förvisso ingen stormakt på lantbruksområdet som Danmark, Holland eller USA. Genom att djurmiljö- djurhälsoforskningen så tidigt kom igång i Sverige och resultaten snabbt och effektivt fördes ut till bönder och veterinärer fick dessa emellertid en kunskap som gav svensk djurhållning möjlighet till ett försteg framför andra länder när det gällde sambanden miljö-djurhälsa-djurskydd-omgivningshygien.

Den veterinära förprovningen har i praktiskt taget varje besättning där den genomförts med omsorg inneburit ändringar som minskat djurhälsoriskerna. Detta är ett veterinärt vardagsarbete som kräver en mycket gedigen utbildning. När förprovningen kom innebar den från djurhälsosynpunkt en standardstegring av den svenska djurhållningen. Utan denna hade det inte varit möjligt att genomföra det förbud mot att använda antibiotika som tillväxtstimulerande medel i djurfoder som skedde 1986. De goda erfarenheterna av en etisk djurhållning möjliggjorde

också att bönderna i Sverige accepterade att förbjuda utfodring av idisslare med köttmjöl, något som sannolikt räddat Sverige från att drabbas av BSE.

Vad gäller prövningen från djurhälso- och djurskyddssynpunkt av ny teknik och nya metoder kan nämnas åtskilliga som underkänts, t.ex. tidig avvänjning av smågrisar med fortsatt uppfödning i burar, olämpliga kobindslen, t.ex. DAN-bindslet, flytgödselhantering i ladugårdar för bundna kor och mycket annat. Hade Sverige på 1950-talet haft denna prövning hade sannolikt burhönssystemet aldrig införts. Det hade inte klarat en objektiv vetenskaplig utvärdering från djurhälso- och djurskyddssynpunkt.

Från 1970-talet började forskarna vid Skaraavdelningen alltmer tas i anspråk också för internationella uppgifter där forskningsinformation efterfrågas. Ekesbo var under sex år vice ordförande i Section for Animal Health inom the European Association for Animal Production, EAAP. Han var av regeringen utsedd som expert i Europarådets kommittéer för djurskydd 1971-1976 och 1979-1998 och tillhörde ständiga kommitténs presidium som ordförande eller vice ordförande 1979-1998. Detta arbete innebar att fyra arbetsperioder per år måste tillbringas i Strasbourg eller Paris vilket gav rika möjligheter informera om institutionens forskning liksom att låta svenska uppfattningar påverka europeisk lagstiftning i djurhållningsfrågor. Ett av de mycket sällsynta tillfällen då denna kommitté förlade sitt sammanträde utanför Strasbourg var en vecka 1993 då kommittén sammanträdde vid institutionen och institutionens forskare fick redovisa forskningsresultat som underlag för kommitténs beslut i djurhållningsfrågor.

Algers utsågs 2004 att ingå i den av EU inrättade expertkommittén Animal Health and Animal Welfare, AHAW, inom European Food Safety Authority, EFSA.

Den samhällseliga betydelsen av institutionens verksamhet antyds i den motivering (8; 9; 10) som regering och riksdag anförde för att placera den nyinrättade Djurskyddsmyndigheten i Skara. Motiveringen löd: ”Eftersom myndigheten kommer att ha stort behov av närhet till forskning, utbildning och etablerad expertis på djurskyddsområdet föreslår regeringen att den nya myndigheten lokaliseras till Skara. I Skara finns dels institution för husdjurens miljö och hälsa, dels landets enda utbildning för djurskyddsinspektörer och djursjukvårdare.”

Som alla forskare har institutionens forskare drivits av vetgirighet att finna svar på frågor. Samtidigt kan konstateras att detta sökande uppenbarligen varit inriktat på frågor som varit angelägna även ur samhällets synpunkt. Den översikt av forskningsprojektens variation över tid som lämnats ovan i avsnittet om forskning är ett bevis på detta.

En lärdom som kan dras av institutionens forskning och som varit väsentlig föra ut via forskningsinformation är en nyanserad syn på den senaste tekniken i djurmiljöerna. Sådana nyheter presenteras ofta med övertygande teknisk-ekonomiska argument vilket kan vara svåra bedöma för en veterinär eller annan med ansvar för råd till djurägare. Argumenten måste objektivt analyseras med avseende på vilka de biologiska effekterna kan bli på djurgruppen och/eller det enskilda djuret av den nya metoden eller den nya tekniska detaljen. Detta kräver djup förtrogenhet med varje djurslags basala biologiska behov och dess reaktioner mot faktorer i omgivningen som kan innebära risk för biologisk obalans och därmed öka risken för skada eller sjukdom. Kravet att tekniken måste anpassas till djuren, inte djuren till tekniken, måste ständigt uppfyllas.

Utan institutionens klarläggande av dels de många riskfaktorer för skada och sjukdom som är förknippade med den förändring av djurhållningen som påbörjades under 1950-talet, dels klarläggandet av att beteenderepertoaren hos de nuvarande husdjurens anfäder återfinns påtagligt oförändrad hos moderna husdjur skulle inte den svenska djurskyddslagstiftningen innehålla kravet att djur ”skall kunna bete sig naturligt och skyddas mot sjukdom”.

Eftersom sjukdomspanoramata numera domineras av miljöbetingade och produktionssjukdomar blir därigenom modern djurskyddslagstiftning, om den är grundad på vetenskap och beprövad erfarenhet, ett nödvändigt hjälpmedel i sjukdomsförebyggandet. Den fungerar därmed i praktiken som en djurhälsolagstiftning. Det är tillfredsställande att notera att institutionens verksamhet i mycket hög grad bidragit till dennas tillkomst och utformning

samtidigt som institutionens verksamhet i hög grad underlättat för djurägarna att ta riktiga beslut när det gäller sjukdomsförebyggande åtgärder.

Såväl politiker som bönder framhåller gärna den hälsomässigt och djurskyddsmässigt gynnsamma situationen för husdjuren i Sverige. Av ovanstående redovisning framgår att institutionen sedan sin tillblivelse i icke ringa mån bidragit till detta. Den forsknings- och utbildningsmässiga breddning som skett under senare år bör rimligen ytterligare öka möjligheten för sådana insatser i framtiden.

Referenser

1. Fältstation i Skara. Betänkande avgivet av utredningen om inrättande av en fältstation i Skara Ds Jo 1972:6.
2. Kungl Maj:ts proposition nr 107 år 1973.
3. Jordbruksutskottets betänkande nr 1 JOU 1975:1.
4. Snabbprotokoll från riksdagsdebatterna 1975 Nr 55.
5. Prop 1975/76: 100 Bilaga 11 Jordbruksdepartementet.
6. Veterinär bedömning av djurstallar 1970-1972, KLS Dnr 022 R 263/72
7. Letters of Support, 1994, Inst för husdjurshygien, SLU.
8. Regeringens proposition 2001/02:4.
9. Miljö- och jordbruksutskottets betänkande 2001/02:MJU20.
10. Miljö- och jordbruksutskottets betänkande 2002/03:MJU5.

Husdjurens miljö och hälsa flyttade in i Forskningshuset på Gråbrödragatan år 2002